

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT KOMUNIKAČNÍCH STUDIÍ A ŽURNALISTIKY
KATEDRA ŽURNALISTIKY

Anna Suková

Proměny vztahu čtenáře ke knize v letech 1990-2009

Bakalářská práce

Praha 2011

Autor práce: **Anna Suková**
Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Jan Halada, CSc.**

Rok obhajoby: **2011**

Bibliografický záznam

SUKOVÁ, Anna. *Proměny vztahu čtenáře ke knize v letech 1990-2009*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra žurnalistiky, 2011. 79 s. Vedoucí bakalářské práce Doc. PhDr. Jan Halada, CSc.

Anotace

Cílem bakalářské práce *Proměny vztahu čtenáře ke knize v letech 1990-2009* je popsat a objasnit vývoj čtenářství v České republice od porevolučních let až do současnosti s přesahem do let osmdesátých. Mapování této problematiky je založeno na analýze řady čtenářských průzkumů, které se zabývaly vztahem čtenáře ke knize, čtenářskými návyky, chováním na knižním trhu, knihovnami, preferovanými literárními žánry a autory apod. O všech těchto aspektech pojednává i tato práce. Navíc se věnuje i mezinárodním výzkumům čtenářské gramotnosti u školní mládeže (PISA). Na začátku se věnuje typologii čtenářů a snaží se přijít s nejhodnější definicí čtenáře, pojednává o významu knihy pro lidské společenství a rozebírá proměny na českém knižním trhu od pádu komunistického režimu. Následně charakterizuje sociologický výzkum a jeho náležitosti, stejně jako případná omezení či nedostatky. V nejrozsáhlejší kapitole pak rozebírá jednotlivé čtenářské průzkumy, od informací o tom, jakým způsobem byly provedeny, až po nejdůležitější zjištění, která se pak pokouší zasadit do kontextu a porovnat. Závěrem přináší srovnání základních údajů o těchto výzkumech a jejich vybrané výsledky a uvádí zjištěné trendy v čtenářství i na knižním trhu a upozorňuje na výjimečné postavení českých čtenářů v rámci Evropy.

Annotation

Bachelor thesis „*The Transformations of the Relation between a Reader and a Book in the Years 1990-2009*” aims to describe and clarify the development of book reading in the Czech Republic from post-revolution years to the present days with an extension to the 80s. Mapping of this subject-matter is based on an analysis of a range of readers’ surveys which addressed the relation between a reader and a book, reading habits, behavior on the book market, libraries, preferred literary genres and authors etc. This thesis covers all these aspects. It also deals with international researches of reading literacy among teenagers (PISA). In the beginning it offers several readers typologies in search of the most suitable definition of a reader. It treats the significance of the book for human society and explains the changes on the book market since the fall of the communist regime. Then it characterizes sociological research and its requirements as well as its possible limits and deficiencies. The most extensive chapter describes individual readers’ surveys, from information about how they were carried out to their most important findings which are then put into context. To conclude the thesis compares essential data from these researches and their selected results. It also proposes key trends in reading and on the book market and points out the unique position of Czech readers within Europe.

Klíčová slova

Čtení, čtenáři, kniha, výzkum, dotazník, knižní trh, čtenářská gramotnost, literatura

Keywords

Reading, readers, book, research, questionnaire, book market, reading literacy, literature

Rozsah práce: 174 900 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Anna Suková

Institut komunikačních studií a žurnalistiky UK FSV
Teze BAKALÁŘSKÉ diplomové práce

TUTO ČÁST VYPLŇUJE STUDENT/KA:

Příjmení a jméno diplomantky/diplomanta:

Suková Anna

Razítko podatelny:

Imatrikulační ročník diplomantky/diplomanta:

2008/2009

E-mail diplomantky/diplomanta:

anna.sukova@gmail.com

Studijní obor/typ studia:

Žurnalistika/prezenční

Předpokládaný název práce v češtině:

Proměny vztahu čtenáře ke knize v letech 1990-2009

Předpokládaný název práce v angličtině:

The Transformations of the Relation Between a Reader and a Book in the Years 1990-2009

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok – vzor: ZS 2012):

(diplomovou práci je možné odevzdat nejdříve po dvou semestrech od schválení tezí, tedy teze schválené v LS 2010/2011 umožňují obhajovat práci nejdříve v LS 2011/2012)

LS 2010/2011

Základní charakteristika tématu a předpokládaný cíl práce (max. 1000 znaků):

Tématem mé bakalářské diplomové práce bude analýza čtenářských průzkumů (mj. hledajících odpovědi na otázky typu co čteme, kolik knih přečteme nebo kupujeme, jak často chodíme do knihoven či proč čteme), provedených v České republice (potažmo Československu) od roku 1990 do roku 2009. Výsledky těchto průzkumů podrobím rozboru, díky němuž bude možné sestavit přehled o vývoji vztahu čtenářů ke knize a o jeho proměnách, popřípadě krátkodobých i dlouhodobých trendech či o neměnných faktorech a jevech. České čtenářské prostředí a jeho specifika závěrem zasadím do kontextu celoevropského a pokusím se stručně určit, jak si Češi ve vztahu ke knihám vedou v porovnání s ostatními evropskými národy.

Předpokládaná struktura práce (rozdělení do jednotlivých kapitol a podkapitol se stručnou charakteristikou jejich obsahu):

I. Úvod

II. Čtenář a kniha

- Definování základních pojmů
- Kdo je čtenářem, charakteristika a vymezení čtenářských skupin
- Co je kniha, vývoj a význam knihy na přelomu 20. a 21. století

III. Výzkumné metody/Jak se provádí (nejen) čtenářský průzkum

- Uvedení možných metod sociologického průzkumu, jejich charakteristika s důrazem na metody použité při českých čtenářských průzkumech od roku 1989

IV. Čtenářské průzkumy v Česku

- V jednotlivých podkapitolách charakteristika jednotlivých průzkumů, uvedené výsledky
- Průzkum časopisu Čtenář – Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu – z r. 1995
- Průzkum Ústavu pro českou literaturu AV ČR a Národní knihovny z r. 2007
- Výzkum dětského čtenářství z let 2002 a 2003 společnosti Gabal, Analysis & Consulting
- Průzkum mezi dospělými čtenáři nakladatelství Adonai z r. 2001

V. Český čtenář a jeho vztah ke knize

- Analýza a porovnání výsledků jednotlivých průzkumů

VI. Čtenář evropský

- Čeští čtenáři v porovnání s ostatními evropskými národy

VII. Závěr

Vymezení zpracovávaného materiálu (např. konkrétní titul periodika a období, za které bude analyzován):

Vybrané čtenářské průzkumy provedené v České republice (Československu) mezi lety 1990 a 2009.

Postup (technika) při zpracování materiálu:

Při práci na své bakalářské diplomové práci hodlám použít metody komparace, popisu a analýzy.

Základní literatura (nejméně 5 nejdůležitějších titulů k tématu a způsobu jeho zpracování; u všech titulů je nutné uvést stručnou anotaci na 2-5 řádků):

Trávníček, Jiří. *Čteme?: obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize*. Host; Národní knihovna ČR, 2008 – Studie vycházející z rozsáhlého čtenářského průzkumu provedeného v roce 2007 pod patronátem Ústavu pro českou literaturu AV ČR a Národní knihovny. Shrnuje a interpretuje jeho výsledky a přináší souhrnnou charakteristiku současné čtenářské kultury u nás.

Huk, Jaroslav. *Mediální publikum a výzkum veřejného mínění*. Univerzita Jana Amose Komenského. 2007 - Kniha se zabývá prováděním průzkumů veřejného mínění z teoretického i praktického hlediska. Pojednává mj. o vypovídací hodnotě výzkumů a o faktorech, které spolehlivost průzkumů ovlivňují. Seznamuje rovněž s problematikou prezentace výsledků průzkumů v médiích, metodami průzkumů, výběrem respondentů, formulací otázek a vytvářením dotazníků.

Reichel, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Grada Publishing, 2009. - Publikace podává základní informace o přípravách, realizaci a vyhodnocování sociálních výzkumů. Představuje oba hlavní přístupy k práci (kvalitativní a kvantitativní). Popisuje kritéria výběru zkoumaných objektů, seznamuje se standardně užívanými způsoby sběru dat (pozorování, rozhovor, dotazník) i se speciálními neboli expertními postupy (brainstorming, delfská metoda). Na závěr se zabývá principy vyhodnocování dat a některými etickými otázkami.

Krejčí, Karel. *Sociologie literatury*. Grada Publishing, 2008. – Kniha se zabývá teorií rozboru literárního díla, sociologický obraz literatury je zde rozšířen o estetický a psychologický rozměr, publikace se rovněž věnuje sociologickému členění literatury (podle participace sociálních vrstev na literárním procesu) a geografické vztahovosti světové literatury a polohy národních literatur.

Halada, Jan. *Člověk a kniha*. Karolinum, 1993. – Skripta uvádí do problematiky nakladatelské činnosti, vysvětlují chod nakladatelství, fungování knižního trhu, postavení jednotlivých subjektů podílejících se na vzniku knihy. Věnují se též historii českých nakladatelství a ediční tvorbě.

Haman, Aleš. *Literatura z pohledu čtenáře*. Československý spisovatel, 1991. - Studie z oboru sociologie literatury se zabývá fenoménem čtenáře a jeho vztahem k literatuře. Autor čerpá z poznatků sémiologie, statistických údajů a z výsledků výzkumu četby a čtenářství z osmdesátých let. Pojednává mimo jiné o tom, jak dochází k tomu, že se některé knihy stávají velice populární a jiné si své čtenáře nenacházejí.

Diplomové práce k tématu (seznam bakalářských, magisterských a doktorských prací, které byly k tématu obhájeny na UK, případně dalších oborově blízkých fakultách či vysokých školách za posledních pět let)

Prázová, Irena. *Výzkum čtenářů jako uživatelů informačních institucí se zaměřením na studenty s preferencí odborných textů*. Školitel Aleš Haman. 2008.

Maličká, Martina. *Kniha jako médium a její postavení v současném mediálním světě, vzájemné vztahy, vazby a souvislosti*. Školitel Jan Halada. 2006.

Malinda, Jan. *Vliv recenze (a ohlas médií vůbec) na prodejnost knižního titulu*. Školitel Jan Halada. 2004.

Kohutová, Radka. *Elektronická kniha - nová dimenze publikování nebo náhražka klasické podoby?* Školitel Jan Halada. 2002.

Pavlíček, Antonín. *Čtenáři a knihy*. Školitel Jan Halada. 2002.

Novotný, Petr. *Role knihy v dnešním světě kultury a médií*. Školitel Jan Halada. 2001.

Šváb, Martin. *Analýza procesu vzniku knihy*. Školitel Jan Halada. 1996.

Škorpilová, Klára. *Cesta knihy od autora ke čtenáři*. Školitel Jan Halada. 1992.

Datum / Podpis studenta/ky

10. 6. 2010

.....

TUTO ČÁST VYPLŇUJE PEDAGOG/PEDAGOŽKA:

Doporučení k tématu, struktuře a technice zpracování materiálu:

Případné doporučení dalších titulů literatury předepsané ke zpracování tématu:

Potvrzuji, že výše uvedené teze jsem s jejich autorem/kou konzultoval(a) a že téma odpovídá mému oborovému zaměření a oblasti odborné práce, kterou na UK FSV vykonávám.

Souhlasím s tím, že budu vedoucí(m) této práce.

Doc. PhDr. Jan Halada, CSc.

Příjmení a jméno pedagožky/pedagoga

Datum / Podpis pedagožky/pedagoga

TEZE JE NUTNO ODEVZDAT VYTIŠTĚNÉ, PODEPSANÉ A VE DVOU VYHOTOVENÍCH DO TERMÍNU UVEDENÉHO V HARMONOGRAMU PŘÍSLUŠNÉHO AKADEMICKÉHO ROKU, A TO PROSTŘEDNICTVÍM PODATELNÝ UK FSV. PŘIJATÉ TEZE JE NUTNÉ SI VYZVEDNOUT V SEKRETARIÁTU PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY A NECHAT VEVÁZAT DO OBOU KOPÍÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE.

TEZE DOPORUČENÉ PEDAGOGEM/PEDAGOŽKOU BUDE VEDENÍ IKSŽ POUZE BRÁT NA VĚDOMÍ, TEZE PODÁVANÉ STUDENTEM SAMOSTATNĚ BUDE PROJEDNÁVAT.

OBSAH

ÚVOD	3
1. ČTENÁŘ A KNIHA	4
1.1 Kdo je to čtenář.....	4
1.2 Kniha a její místo v lidském životě.....	9
1.3 Knižní trh.....	11
2. SOCIOLOGICKÉ VÝZKUMY A SPECIFIKA ČTENÁŘSKÝCH PRŮZKUMŮ	16
2.1 Sociologický výzkum a co k němu patří.....	16
2.2 Struktura výzkumu.....	17
2.3 Čtenářské průzkumy a spolehlivost.....	20
3. ČTENÁŘSKÉ PRŮZKUMY V ČESKÉ REPUBLICE	21
3.1 Návštěvníci veřejných knihoven 1982-1988.....	21
3.2 Výzkum čtenářské recepce krásné literatury v letech 1989-1991.....	27
3.3 Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu 1994.....	30
3.4 Výzkum současného stavu četby a příjmu literárních děl 14-18letými čtenáři se zaměřením na estetickou funkci 1994.....	35
3.5 Veřejné knihovny očima veřejnosti 1996.....	37
3.6 Čtenářský průzkum nakladatelství Adonai 2001.....	41
3.7 Jak čtou české děti? 2002.....	46
3.8 Výzkum čtenářů jako uživatelů informačních institucí se zaměřením na studenty s preferencí odborných textů 2006.....	50
3.9 Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize 2007.....	52
3.10 Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize 2010.....	62
3.11 Výzkumy čtenářské gramotnosti u dospívajících – PISA.....	65
4. SOUHRN ZJIŠTĚNÍ ČTENÁŘSKÝCH PRŮZKUMŮ	69
ZÁVĚR	75
SUMMARY	76

POUŽITÁ LITERATURA.....	77
SEZNAM PŘÍLOH.....	79

ÚVOD

Tématem této bakalářské práce je vývoj českého čtenářství v posledních dvaceti letech. Zvolila jsem si je proto, že je chápu jako završení svého dlouhodobého zájmu o knihy, literaturu a teoretické přístupy ke čtení – percepci textu. Přestože název klade důraz na roky 1990-2009, pro úplnost a přehlednost zahrnuji i období předrevoluční, stejně jako nejaktuálnější stav. Těžištěm mého zkoumání jsou čtenářské průzkumy uskutečněné mezi českou populací v daném období. Cílem práce je kromě zmapování proměn vztahu čtenářů ke knize také přinést souhrn těchto průzkumů, uvést nejdůležitější údaje o jejich realizaci, zaměření a výsledcích a vytvořit tak informativní obraz výzkumu čtení a čtenářů za poslední dvě desetiletí. Tento obraz nebude úplný, menších anket a šetření pořádaných specializovanými nakladatelstvími nebo mezi dětmi v rámci snahy rozvíjet jejich zájem o knihy, je vícero a jejich rozsah je natolik omezený, že je v tomto případě nepovažuji za relevantní. Rovněž beru na vědomí, že průzkumů reprezentativních pro celou populaci bylo u nás realizováno velice málo, proto svá zjištění hodlám plánovitě vztahovat spíše na skupinu *čtenářů* – tedy na jedince, kteří *tvrdí*, že čtou knihy (podrobnější definici uvedu v následující kapitole).

Snažit se objevit změny ve dvaceti letech vývoje něčeho, co lidstvo provádí už tisíce let, se může zdát jako nerozum. Je však třeba si uvědomit, že vztah lidí ke knize je podmiňován mnoha společenskými změnami a v našem prostředí právě ve vytyčených letech docházelo k celé řadě takovýchto změn s tím, jak se chod státu transformoval z centrálně řízeného systému plného restrikcí k liberálnímu, demokratickému řádu. Najednou se čtenářům otevřely nebývalé možnosti, mohli a stále si mohou bez omezení vybírat z literatury všech žánrů, oborů i kvality. Transformace knižního trhu s sebou přinesla ale i nepřehlednost v knižní produkci a větší než malé množství brakové literatury a všemožného čtiva. Lidem se tedy cesta k (hodnotné) knize paradoxně v jistých aspektech ztížila – jak si s novou situací poradili, se v této práci pokusíme zjistit. Preferují čtenáři pořád stejný typ literatury? Mění se počet knih, které nakupují a přečtou? Kdo čte nejvíce a kdo nejméně? Je pravda, co starší generace s oblibou tvrdí, a sice že mladí lidé nečtou? Odvádí Internet od knih? Na tyto a další otázky budeme hledat odpověď.

1. ČTENÁŘ A KNIHA

V první kapitole shrneme všechna podstatná teoretická východiska této práce. Začneme tím, koho lze označit za čtenáře, a ukážeme si, že ho není vůbec jednoduché definovat. Mnoho význačných teoretiků v oblasti čtenářství, literatury a její recepce vytvořilo vlastní typologii čtenářů, vždy na základě svého konkrétního odborného zaměření, tyto typologie si jsou někdy podobné více, jindy méně, ve svém celku jsou každopádně těžko přehledné – a lze říct, že i mechanické – vybereme tedy pro orientaci jen několik z nich. V návaznosti na to pojednáme obecně o fenoménu čtenářství, proč lidé čtou, a zda se jejich důvody mění v čase. Dále se budeme zabývat knihou, jejími funkcemi a významem pro jedince i společnost. Na závěr této kapitoly stručně pojednáme o změnách, které proběhly na českém knižním trhu od roku 1989.

1.1 Kdo je to čtenář

Kdo je čtenářem? Chce se říct, že je to ten, kdo čte – tedy ten, kdo si duševně přisvojuje či užívá knihy¹, resp. jejich obsahy. Stačí ale k tomu, aby byl někdo označen za čtenáře, přečíst jedinou knihu za život? A jestli ne, tak kolik knih je k tomu potřeba? Na tuhle otázku jednoznačnou odpověď nenalezneme. Za čtenáře můžeme být označeni v okamžiku čtení, i v případě, že čtení je činnost, k níž inklinujeme. Čtenářem by mohl být i ten, kdo má schopnost číst – tedy je gramotný – *obyčejná* gramotnost ale ještě neindikuje *čtenářskou gramotnost*, která bývá definována jako „schopnost porozumět psanému textu, zabývat se jím, přemýšlet o něm a používat ho k dosažení vlastních cílů, k rozvoji vlastních dovedností a potenciálu a k aktivní účasti ve společnosti.“² Čtenářské gramotnosti se v současnosti stále více přikládá na významu a je také často předmětem různých výzkumů, zejména mezi mládeží. Nejznámější z těchto průzkumů je PISA (The Programme for International Student Assessment/Program mezinárodního hodnocení studentů), který podrobně rozebíráme v kapitole 3.11. Mnozí odborníci také odlišují termíny *čtení* a *četba*, přičemž rozdíly v jejich výkladech bývají značné (a jiní je pak zase volně zaměňují); četbu někteří pojmají jako cosi

¹ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtete?* S. 35.

² PALEČKOVÁ, Jana; TOMÁŠEK, Vladislav; BASL, Josef. *Hlavní zjištění výzkumu PISA 2009*. S. 12.

pokročilejšího než čtení – je to aktivita, „ze které je patrná nějaká intence, plánovitost, hodnotový vztah ke knihám a jejich výběru.“³ Jinými slovy, *čtení* je schopný každý gramotný člověk, ale k *četbě* je třeba se propracovat, lze ji rozvíjet, podporovat, lze k ní inspirovat, ale ne nutit. Daniel Pennac v této souvislosti píše, že četba je vlastně nepřetržitým aktem tvoření⁴, neboť vyžaduje spolupráci s textem, představování si čteného, domýšlení si, uvědomování si všemožných skrytých i otevřených významů a souvislostí. Celá řada dalších teoretiků, včetně Umberta Eca, rozvíjí tento předpoklad čtenářova vstupování do literárního díla a jeho přetváření v důsledku vlastních představ, názorů, zkušeností, očekávání, výchovy, vzdělání, sečtěllosti apod. Tím pádem je vysoce pravděpodobné, že například jediný román, může pro každého svého čtenáře obsahovat něco jiného, každý se při čtení zaměří na to, co je mu blízké či povědomé a jeho pochopení daného díla může být odlišné od čtenáře s jinými zkušenostmi, představami atd.

Čtenářem je ten, kdo se za něj považuje – to je, jak se domníváme, nejvšeobecnější a zároveň nejpříhodnější definice. V této práci budeme každopádně označovat jako **čtenáře** toho, kdo tvrdí, že čte – a to minimálně jednu knihu ročně. To znamená, že **nečtenářem** nazýváme jedince, který nepřečte za stejnou dobu ani jedinou knihu.⁵

Pokud se ještě pozdržíme u čtení a nečtení, zajímavou, byť mírně nadsazenou teorii v tomto směru přinesl francouzský profesor literatury Pierre Bayard v knize *Jak mluvit o knihách, které jsme nečetli*⁶. Domnívá se, že hranice mezi těmito dvěma zdánlivými protipóly není tak jasně vymežitelná. Za čtenáře považuje i člověka, který knihu prolistoval nebo o ní jen slyšel – což údajně stačí k tomu, abychom knihu *poznali*, udělali si na ni názor a byli schopni o ní hovořit, což je v dnešní době zásadní. Podle Bayarda je důležité zaměřit se na celek (orientovat se ve významných knihách dané kultury, umět je zařadit a najít mezi nimi souvislosti), a nikoliv na detail (číst jednotlivá díla). *Nečtení* je tedy výraz úcty ke knihám, neboť *nečtenář* si zvolil všechny, místo jedné konkrétní.

Čtenáře lze dělit různými způsoby. Například **podle množství knih**, které za rok přečtou – takovéto čtyř a šestistupňové dělení vytvořil i Jiří Trávníček pro výzkum *Obyvatelé*

³ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 35.

⁴ PENNAC, Daniel. *Jako román*. S. 20.

⁵ Takto čtenáře a nečtenáře definují i v řadě níže uvedených výzkumů, přičemž vycházíme zejména z rozdělení prof. Jiřího Trávníčka pro velký reprezentativní výzkum *Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize z roku 2007, potažmo 2010* (viz 3.9 a 3.10).

⁶ BAYARD, Pierre. *Jak mluvit o knihách, které jsme nečetli*. Vydání první. Brno: Host, 2010, 208 s.

České republiky a jejich vztah ke knize z roku 2007 a podrobněji jej rozebíráme v kapitole 3.9. Další možností je rozdělení podle toho, **nakolik je čtení integrováno do života** čtenáře (to se zpravidla odráží v počtu přečtených knih). Otakar Chaloupka⁷ takto rozlišuje nečtenáře, minimální čtenáře, běžné či průměrné čtenáře a intenzivní čtenáře. Přičemž *nečtenáři* nemají čtení „zabudované do souboru aktivit, ale ani do systému osobních potřeb“⁸ a pravděpodobnost, že se to změní je téměř nulová, pro *minimální čtenáře* je čtení příležitostnou činností, což logicky znamená, že není výrazně integrováno mezi jejich osobními potřebami. *Běžní čtenáři* představují pomyslný standard, dle Chaloupky se však jejich zastoupení v populaci zmenšuje (přesouvají se do nižší či vyšší skupiny), jsou také snadno ohrožitelní – čtenářské aktivity jsou sice u nich „zabudovány natolik, že jsou pocítovány jako životně samozřejmé, avšak není obtížné odsunout je jinými podněty.“⁹ Potřebují být motivováni, ke čtení je údajně může přimět mediální propagace knih, čtenářské kluby, besedy s autory apod. Čtení je pevnou součástí osobnosti u *intenzivních čtenářů*, ti podněty k četbě nepotřebují nebo je využívají jen pro orientaci, případně vyhledávají náročnější, zájmové prameny, např. literární časopisy.

Podle žánru preferované literatury je také možné vytvořit typologii čtenářů, každý jistě zná univerzální rčení „jsme to, co čteme“ (což se dá pochopitelně vykládat vícero způsoby). Své charakteristiky mají čtenáři detektivek, fantasy či sci-fi, červené knihovny i poezie. Kupříkladu *čtenáři poezie* bývají považováni za specifický (a ohrožený) druh – čtenářské průzkumy odhalují velice malý zájem o poezii i mezi lidmi, kteří čtou knihy pravidelně. Literární vědec Aleš Haman to vysvětluje úpadkem zájmu či schopnosti pochopit stylisticko-estetické hodnoty obsažené v díle, k němuž se nyní přistupuje pouze jako k „věcné informaci o dané skutečnosti“¹⁰. Poezie ale vyžaduje vysokou vnímavost jak pro „působnost tvarů“, tak pro „prožitkový obsah vědomí“¹¹, což ji činí v podstatě elitním literárním druhem. Typického čtenáře poezie Haman charakterizuje jako člověka kontemplativního, citlivého,

⁷ CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. S. 122.

⁸ IBIDEM.

⁹ IBIDEM.

¹⁰ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 46.

¹¹ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 46-47.

hloubavého, snad i nepraktického, jenž se snaží pochopit sebe sama.¹² Můžeme ale polemizovat o tom, zda tento popis není příliš jednorozměrný.

K dělení čtenářství lze přistupovat i z literárněvědného úhlu, v této oblasti se nachází nespočet možností. Umberto Eco¹³ rozlišuje čtenáře empirického a modelového – *empirickými čtenáři* jsou všichni, kteří dané dílo čtou, což činí zcela subjektivně a obsah díla si vykládají po svém, „protože často berou text jako nádobu pro své vlastní vášně, které mohou přicházet zvnějšku, mimo text, anebo které v nich text náhodou probouzí.“¹⁴ *Modelový čtenář* je ten, komu je dílo určeno, jinak také ten, koho měl autor při psaní na mysli. Podle Eca tento typ čtenáře s textem nejen že spolupracuje, ale také ho vytváří, každopádně však dodržuje „pravidla hry“ – tedy čte tak, jak *má číst*. Jedná se tím pádem o čtenáře ideálního, což z něj dělá svým způsobem abstraktní pojem.

Aleš Haman¹⁵ tvrdí, že člověka vedou ke čtení dva základní podněty – potřeba sebeuvědomění, nebo sebezapomnění. Přičemž první potřebu staví vysoko nad druhou zmíněnou. Skrze umělecké literární sdělení mohou lidé nabýt *sebeuvědomění* či *sebepoznání*, o které dle Hamana usilují v okamžicích důležitých rozhodnutí či zhodnocování dosavadního života. Dokážou se pak, díky literatuře (té kvalitní či „náročné“), vyznat sami v sobě, lépe zvážit své možnosti, poznat své přednosti a nedostatky a otevřít si cestu k druhým lidem. Naopak touha po *sebezapomnění* nastává, když lidé procházejí nepříjemným obdobím, cítí se unaveni nebo ve stresu, když chtějí „od všeho utéct“, zabavit se, zapomenout na starosti. V takovýchto případech volí nejčastěji tzv. lehkou (oddechovou) literaturu. Haman se podrobně věnuje analýze preferencí oddechové četby (neboť průzkumy jasně ukazují, že je mezi čtenáři nejoblíbenější) – více se tímto tématem zabýváme v kapitole 3.1.

Přístup ke čtení se může výrazně lišit i podle generace, k níž daný čtenář náleží. Jiří Trávníček¹⁶ definoval na základě výsledků výzkumu z roku 2007 (viz 3.9) i „společensko-historické zkušenosti“ **tří generace českých čtenářů**. *Starší generace* ve věku nad 65 let má ke knize ještě velkou úctu, čtení je pro ně prestižní záležitostí a „hlavní kulturní aktivitou“, velkou část jejich života knihy nebyly tak snadno dostupné jako dnes, kvalitní literatury bylo

¹² HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 92.

¹³ ECO, Umberto. *Šest procházek literárními lesy*. S. 16-17.

¹⁴ ECO, Umberto. *Šest procházek literárními lesy*. S. 16.

¹⁵ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 7-8.

¹⁶ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 37-41.

v některých obdobích poskrovnu a zejména na venkově nebyla kniha vždy vnímána jako užitečný předmět, případně nebyly peníze na jejich nákup. Tito lidé zažili tři období rozkvětu knižní kultury – po roce 1945, v 60. letech a po roce 1989, někteří též pamatují „kult české knihy jako média národní záchovy za protektorátu“¹⁷, stejně jako knihám nepřátelský počátek 50. a 70. let. Čtou hlavně beletrii, včetně školních klasiků, Internet, elektronické knihy a jiné technologické novinky jejich vztah k *papírové knize* nijak neovlivňují.

Střední generace mezi 40 a 60 lety se čtenářsky vyvíjela v době omezené a ideologicky podmíněné knižní nabídky. Dobře si (stejně jako starší generace) pamatují čtvrtěční fronty před knihkupectvími, knihy si navykli získávat ale i z jiných zdrojů, například od známých či z rodinné knihovny, jejíž velikost a zastoupení žádaných a klasických děl byla znakem určité prestiže. K oficiálním autorům přistupovali skepticky, naopak jako doporučení fungovalo, pokud byl spisovatel zakázaný či pocházel ze západu (zejména americká a britská literatura byla – a stále je – velmi populární). Nová, zejména elektronická média už pro ně hrají roli, stále však ne tak velkou jako u jejich potomků.

Nejmladší generace od 15 do 35 let si předlistopadovou dobu nepamatuje vůbec, nebo pokud v ní prožili dětství a část dospívání, mohli být ovlivněni ponejvíce dětskou četbou, která však byla dosti bohatá. Vztah ke knize si vytvářeli v době obrovského boomu, jeden čas doslova chaosu, na knižním trhu, jenž byl zaplaven nepřehledným množstvím nových titulů, kterých bylo daleko více, než mohli lidé skoupit. Jak píše Trávníček, cestu ke knize mají volnou, ale o to těžší je pro ně poznat kvalitní dílo a vůbec orientovat se v současné nabídce. Ke knihám už takovou úctu obvykle nemají, z části jim je nahrazuje Internet – především zastoupil encyklopedie, slovníky apod., i když přes něj knihy také více nakupují – z části jsou ovlivněni televizí, filmy, prostředím počítačových her, které zdánlivě přístupněji hasí jejich „žízeň po příběhu“. Čtenářské průzkumy z nedávné doby nicméně dokazují, že ani mladí se knihám nevyhýbají, ba právě naopak – zejména mezi ekonomicky neaktivními je značně vysoké procento silných čtenářů (viz 3.9).

¹⁷ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 38.

1.2 Kniha a její místo v lidském životě

Oddělovat knihu od čtení jednoduše nejde, jedno bez druhého nemá smysl. I když jsou tací, kteří tuto souvislost staví do jiného světla, například spisovatel a velký milovník knih Alberto Manguel tvrdí, že „naše společnost přijímá knihu jako danost, ale čtení – kdysi považované za prospěšné a důležité, stejně jako za potenciálně nebezpečné a rozvratné – se nyní blahosklonně považuje za kratochvíli.“¹⁸ Zkrátka, celkem oprávněně se domníváme, že se bez knihy neobejdeme, což dokazují i současné protesty a petice proti plánovanému zvýšení DPH u knih, ale čtení je pro nás v podstatě neefektivní, neboť neužitečné zpestření volného času. Manguel přichází s myšlenkou, jejíž obsah je podvědomě známý, podle něj v každé societě výrazně převažují lidé, pro které čtení knih není čímsi nezbytným a zásadním, společnosti tedy neodlišuje ani tak podíl takovýchto „čtenářů a nečtenářů“, ale to, jak si *vází knih a umění číst*.¹⁹ A to nepochybně hovoří i o vyspělosti a kulturnosti daného společenství.

Kniha, ať už v podobě kamenné stély, papyrového či pergamenového svitku, několika svázaných stránek i masivního ručně psaného kodexu, inkunábule nesmírné hodnoty nebo obyčejného paperbacku za pár korun či dokonce datového souboru zobrazeného na monitoru počítače, znamená pořád totéž. Jejím hlavním smyslem je předat – potažmo i uchovat – sdělení. Toto sdělení může být životně důležité i zcela triviální či nesmyslné, ale v okamžiku, kdy čtenář otevírá knihu a začítá se do prvních řádků, činí tak téměř jistě proto, aby je odhalil. A síla sdělení může být nesmírná, dějiny – kromě toho, že je známe jen z písemných záznamů (tedy hlavně z knih) – nám přinášejí mnoho důkazů o tom, jak taková sdělení vyvolávala vzpoury či války, mnoho lidí přivedla na popraviště či je vyzdvihla na pomyslný piedestal, měnila společenský řád, náboženství, umělecké směry, vědecké postupy i *pouhá* přesvědčení jednotlivců. Naše společnost je *založena* na knihách; národy, které po sobě nezanechaly žádné písemné zprávy, jsou až na výjimky zapomenuty, i většina světových náboženství byla vybudována kolem jediné knihy. A právě dominance jedné knihy, která má údajně přinášet „výklad světa“, může být zdrojem závažných problémů, pokud se její vykladači rozhodnou ji zneužít pro své cíle či jen pokud ji interpretují příliš doslovně. Důležité je, že kniha může mít tolik významů, kolik má čtenářů, její sdělení si každý osvojuje jinak,

¹⁸ MANGUEL, Alberto. *Knihovna v noci*. S. 202.

¹⁹ MANGUEL, Alberto. *Knihovna v noci*. S. 201.

s každým čtením se proměňuje a znovu ožívá – lze také říci, že „síla čtenářů nespočívá v jejich schopnosti shromažďovat informace, ve způsobilosti uspořádat a třídít, nýbrž v jejich daru vykládat, propojovat a přetvářet své čtení.“²⁰

Kniha může být zásadní pro svou symbolickou hodnotu, pro to, co představuje, a ne tolik svým obsahem. Ovšem i strach ze slova samotného vedl po staletí všemožné uzurpátory, dobyvatele a diktátory k pálení, ničení a zakazování knih – od pohanských vládců bojících se monoteismu, přes křižáky, inkvizitory, mongolské hordy, Španěle ničící aztécké a mayské kodexy, po komunisty, nacisty a talibánce. Heinrich Heine kdysi napsal, že tam, kde se pálí knihy, se nakonec pálí lidi – dějiny dávné i nedávné mu zas a znovu dávají zapravdu. Propojení knih a lidí se tak ukazuje jako fatální.

„Kniha je jako kolo.“ – praví Umberto Eco v knize s příhodným názvem *Knih se jen tak nezbavíme* – „Jakmile jste je jednou vynalezli, dále jít nemůžete.“²¹ Kniha je dokonalý vynález, který se nejpozději od zavedení knihtisku před více než 560 lety nezměnil, není to totiž potřeba, na knize zkrátka není co vylepšit. To je možná důvodem toho, proč přetrvávala celá staletí, přestože jí už od počátku kdekdo předpovídal zánik. Po dlouhou dobu konkurovala sama sobě – tzv. vysoká a nízká literatura bojovala o pozornost čtenářů, přičemž ta „kultivovanější“ ne vždy vítězila, což pohoršovalo nejednoho tehdejšího myslitele od filozofů po náboženské představitele. Jiří Trávníček zmiňuje i obavy z encyklopedií, které na přelomu 18. a 19. století vyjádřil Johann Gottfried Herder. Domníval se, že o knihy nebude takový zájem (a zároveň je znevažuje), když bude nyní možné všechny informace najít na jediném místě.²² S masovým rozšířením novin v 19. století přichází další závažný konkurent knihy a opět se objevují hlasy prorokující její zánik. Ve 20. letech 20. století nastupuje rozhlas a od konce druhé světové války i televize, která je dodnes považována za úhlavního nepřítele čtení. V 80. letech jsou tu videopřehrávače a v následujícím desetiletí DVD, následované Blu-ray disky, a samozřejmě počítače, Internet a v posledních letech elektronické čtečky. A znovu se vedou nekonečné diskuse, zda papírové knihy zaniknou či nikoliv. Ke změnám na mediálním poli bezesporu dochází, kniha se však neukazuje jako nejohroženější druh, právě naopak. Jak podotýká Trávníček, i zahraniční výzkumy ukazují, že Internet spíše zájem o knihy podporuje (lidé se přes něj o knihách informují a mohou si je i rovnou koupit) a čtenáře bere

²⁰ MANGUEL, Alberto. *Knihovna v noci*. S. 89.

²¹ CARRIÈRE, Jean-Claude; ECO, Umberto; de TONNAC, Jean-Phillipe. *Knih se je tak nezbavíme*. S. 94-95.

²² TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 92.

hlavně novinám a časopisům, případně televizím odvádí diváky.²³ Pokud jde o elektronické knihy, současný nejožehavější „problém“, zajímavý názor k tomu vyslovil francouzský spisovatel a scénárista Jean-Claude Carrière – říká, že tzv. moderní nosiče jsou vždy krátce považované za technologický zázrak, který překonává nedostatky všech zařízení předchozích, aby je vzápětí vystřídal „pokročilejší model“. To člověka staví před dvě možnosti, buď může investovat do stále nových a nových nosičů a jejich přehrávačů, nebo je nucen udržovat ty staré. Navíc stačí sebemenší zkrat či výpadek elektřiny a e-knihy jsou najednou nepoužitelné. Naopak i svazek vytištěný před 500 lety si lze stále bez větších problémů přečíst.²⁴ Další důkaz dokonalosti nadčasového vynálezu jménem kniha.

Významy a funkce knihy jsou nespočetné. Publikace *Člověk a kniha* Jana Halady uvádí sedm funkčních okruhů, podle nichž je kniha: dílem člověka a tedy komplexem „tvůrčích nápadů a jejich profesionálního provedení“²⁵, jejím prostřednictvím se tvoří i uchovává kultura, což ji činí i hlavním zdrojem poznatků o dobách minulých, jelikož je výpovědí o člověku a jeho existenci v rámci společenství, podílí se na čtenářově humanizaci, stejně tak jej vychovává a vzdělává, kromě toho je médiem, neboť slouží k přenosu sdělení, a samozřejmě je i zbožím. „Uchovávat a předávat paměť, učit se ze zkušenosti jiných, sdílet vědomost o světě a o nás samých“²⁶ – tak shrnuje Alberto Manguel důvody, proč je třeba si knih cenit a zároveň se jich i trochu obávat.

1.3 Knižní trh

V této kapitole se nebudeme zabývat jednotlivými subjekty působícími na knižním trhu, neboť na toto téma již byla zpracována řada bakalářských prací, z nichž některé uvádíme v tezi této práce. Domníváme se však, že se vývoj vztahu čtenářů ke knize odráží také ve změnách na knižním trhu (neboť trh reaguje na poptávku), které se v této podkapitole pokusíme stručně shrnout. Řada čtenářských průzkumů, kterým se věnujeme níže, se dotazovala respondentů na jejich názor na různé aspekty knižního trhu, proto je důležité vědět, v jaké situaci se tento trh v danou dobu nacházel.

²³ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 92.

²⁴ CARRIÈRE, Jean-Claude; ECO, Umberto; de TONNAC, Jean-Phillipe. *Knih se jen tak nezbavíme*. S. 21.

²⁵ HALADA, Jan. *Člověk a kniha*. S. 8-9.

²⁶ MANGUEL, Alberto. *Knihovna v noci*. S. 239.

Přibližně první dva porevoluční roky znamenaly nejen na tomto poli obrovský rozmach. Původní počet asi 45 státních tzv. kamenných nakladatelství se rozrostl na zhruba 3000, náklady dosahovaly astronomických výšek – Jiřina Šmejkalová uvádí, že trh tehdy dokázal absorbovat 250 až 500 tisíc výtisků jediné knihy²⁷. Poptávka byla v té krátké době obrovská; ze začátku byl největší zájem o do té doby zakázané autory – právě reedice exilových a disidentských spisovatelů jakými byli J. Škvorecký, M. Kundera, I. Klíma, V. Havel či L. Vaculík, dosahovaly ze začátku největších nákladů. Nicméně rozpad řízeného systému přinesl i značné potíže, například státní distribuční síť byla nahrazena desítkami až stovkami menších distributorů, jejichž vznik a zánik nebylo možné sledovat – odhaduje se, že v polovině 90. let jich bylo od padesáti do čtyř set²⁸ a dnes jich v ČR stále působí na padesát²⁹. Nakladatelé museli zvyšovat ceny knih (což stejně jako v současné době způsobovalo mediální spekulace a hrozby o *konci české knihy*), neboť jim výrobní náklady nepřetržitě stoupaly – bylo tomu nejen proto, že jeden titul často distribuovalo více firem, ale také se zdražovaly polygrafické služby, museli čelit obrovské konkurenci a investovat do reklamy – do té doby nevídaná věc, a situaci jim komplikovala i strategie knihkupectví, která požadovala vyšší rabat a často si brala jen pár kusů od nejnovějších titulů (protože ne vždy mohli knihkupci tušit, co se prodá, což někdy netušili ani sami nakladatelé).

Na začátku roku 1992 už byl trh zcela přesycen. Náklady knih začaly postupně klesat – do roku 1993 na 7-10 000 výtisků a v polovině 90. let se už pohybovaly jen kolem 5 000³⁰ (a dnes je to méně než 3 000). Jedná se však pouze o odhady, protože po roce 1989 se náklady přestaly uvádět v tiráži a žádná instituce tato data neposkytuje. To byl pouze jeden z faktorů způsobujících naprostou nepřehlednost v nově vycházejících knihách. Tím hlavním byla pochopitelně nadprodukce nových a nových titulů a žádná centrální evidence, která by v nich udělala aspoň minimální přehled, nakladatelé navíc často nerespektovali odevzdávání povinných výtisků či označení ISBN a celkově, snad ze strachu z konkurence, odmítali o své činnosti informovat.

Přestože náklady stále klesaly, počty vydávaných titulů zaznamenávaly až na několik mírných propadů nepřetržitý růst. Jedná se skutečně o strmý vzestup, který v historii

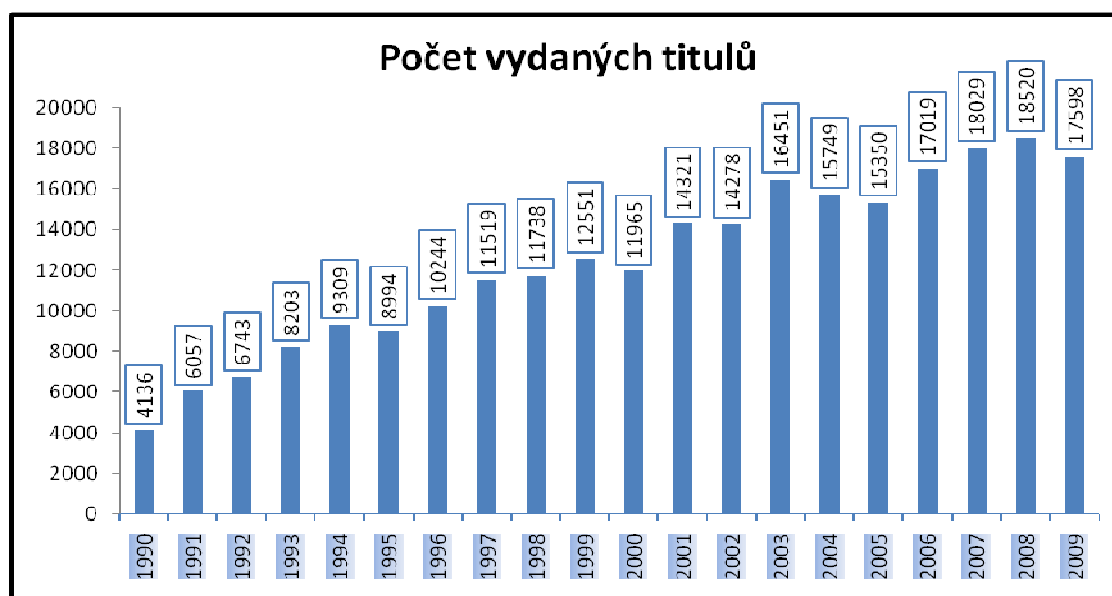
²⁷ ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Knihy*. S. 139.

²⁸ ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Knihy*. S. 151.

²⁹ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 69.

³⁰ ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Knihy*. S. 152.

Československa nemá obdoby – jediný srovnatelný je nárůst z let 1919-1925 z dvou tisíc titulů na víc než osm tisíc³¹. Zatím nejvíce titulů bylo u nás vydáno roku 2008 – 18 520, následující dva roky jsou už ale charakterizovány poklesem (v roce 2010 bylo vydáno „jen“ 17 054 titulů, což je o 544 méně než v roce předchozím), stalo se tak pravděpodobně pod vlivem obav z ekonomické krize. Porevoluční vývoj v jednotlivých letech ukazuje následující tabulka:

Graf č. 1: Počet vydaných titulů v letech 1990-2009 v ČR

Zlom nastal přibližně v roce 1996 – počet nakladatelství se jejich slučováním i zánikem snížil, komplikovaná privatizace státních nakladatelství byla ukončena a trh nastoupil cestu stabilizace. Objevily se na něm také nové trendy – kromě nástupu reklamy, která se najednou stala důležitou součástí „vypouštění“ díla do prodeje, to bylo postupné zavedení výpočetní techniky, vznik knižních řetězců (a o pár let později možnost nákupu přes Internet), celková změna názírání na profesi nakladatele či spisovatele – najednou se ukázalo, že k těmto činnostem není potřeba odpovídající vzdělání, ale může je vykonávat každý, což se ukázalo mj. i ve vlně vzpomínkových či autobiografických knih od populárních, hlavně televizních, osobností a bavičů. Pro nás jsou také důležité změny ve skladbě vydávané literatury – po prvních pár letech nejen, že opadl dříve tak výrazný zájem o českou beletrii, ale i o beletrii obecně. Jak uvádí Jiří Trávníček, dnes už tvoří beletrie pětinu celkové

³¹ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 68.

produkce, přičemž v západních zemích je to ještě méně, trend poklesu se ale u nás, zdá se, od roku 2006 pomalu obrací.³² V první polovině 90. let knižní trh zaplavila vlna věcné literatury – od literatury faktu a publikací politického charakteru (osvětlující dříve umlčovaná témata) po nejrůznější manažerské příručky a rady do podnikání.³³ Samostatnou skupinu tvořila různorodá alternativní literatura, k níž se řadí knihy o okultismu, východních náboženstvích, esoterice, přírodním léčení apod. Velký zájem byl o překladovou literaturu, ne vždy ale o tu *kvalitní*; byt' vycházeli i dříve nedovolení, významní světoví autoři, největší hlad byl po oddechové četbě, která někdy hraničila s brakem – nejdříve to byly hlavně milostné romány pro ženy a westerny (samozřejmě též literatura pornografická), později i fantasy a thrillery. Otakar Chaloupka to shrnuje tak, že spektrum četby, dříve relativně široké, se zúžilo na nenáročnou literaturu, kdežto ta hodnotná často končila ve výprodejích.³⁴ I když už před revolucí pochopitelně existovali čtenáři preferující lehčí četbu (např. detektivky či dobrodružné romány) a čtenáři dávající přednost literatuře náročné, je možné říct, že v následujících letech se, i pod vlivem nových čtenářských možností, rozdíl mezi nimi prohloubil.

Uvedené změny vedly k určité skepsi a na přelomu tisíciletí i k prorokování konce tzv. gutenbergovské civilizace; bude lidstvo ještě potřebovat knihy? Už jsme psali o tom, že tyto teorie se objevují prakticky od vynálezu knihtisku a pokaždé se ukážou jako neopodstatněné. Důvod, proč český knižní trh a přístup čtenářů ke knihám prošly takovou změnou, nemusí znamenat, že kniha je coby médium už překonaná, ale pouze to, že jsme se – možná trochu skokem – vyrovnali světovému standardu a, jak píše Chaloupka, kniha se vrátila ke svému *přirozenému poslání*. Před revolucí na sebe totiž nabrala víc, než jí z podstaty náleželo, jinými slovy cosi symbolizovala či kompenzovala – národní kulturu, protest, vzdělání, možnost volby, svobodu, únik nebo žití podle vlastních pravidel. Po roce 1989 se stala jednoduše „jediným z celé škály možných podnětů, mezi nimiž je možno svobodně volit bez omezení a dozoru“³⁵. V západních demokratických zemích byla kniha už dávno jen jednou z mnoha částí kultury a svůj boj s jinými médii mohla svádět průběžně a svou pozici si tak upevnit. U nás

³² TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 69.

³³ CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. S. 13.

³⁴ IBIDEM.

³⁵ CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. S. 10.

obdobný proces proběhl během několika málo let, překvapení a nejistota některých lidí jsou pak docela pochopitelné.

A jak je na tom knižní trh v současnosti? Můžeme vycházet z výsledků posledního reprezentativního čtenářského průzkumu z roku 2010 (podrobně se mu věnujeme v kapitole 3.10), případně jej srovnat s šetřením o tři roky starším (kapitola 3.9). Už víme, že v posledních dvou letech klesl počet vydaných titulů, což ale neznamená, že by naše produkce nebyla nadprůměrná – na jednoho obyvatele se u nás stále vydává skoro dvakrát více knih než v sousedním Německu.³⁶ Také lze říci, že trh je výrazně centralizovaný – přes 60 % knižní produkce vzniká a prodá se v Praze.³⁷ V rozestupu tří let průzkumy ukázaly, že všechno, až na ceny knih, klesá. Klesl roční obrat trhu (zhruba o jednu miliardu), celkový počet zakoupených knih (dokonce o 12 milionů – z 57 na 45 milionů) i průměrný náklad knihy (z přibližně 3 300 na něco přes 2 500). V průměru lidé zaplatili za knihu 243 Kč, což je skoro o 50 Kč více než před třemi lety.³⁸ Nejvíce knih za rok 2010 vyprodukovala společnost Euromedia Group zahrnující mj. nakladatelství Odeon a Knižní klub, po ní pak Grada, jež se zaměřuje na odbornou literaturu. Nepřekvapí, že nejvíce se u nás překládá z angličtiny, němčiny a francouzštiny – překlady však tvoří jen 35 % z celkové produkce, dominuje tedy literatura česká. Beletrie, byť její podíl mírně stoupá, je stále v menšině – představuje jen 26 % české knižní produkce. Tato data zveřejněná Svazem českých knihkupců a nakladatelů³⁹ nelze brát jako naprosto přesná, jak jsme již uvedli, náš knižní trh je stále tak trochu tajemné místo, kde je zvykem mlžit a nechávat si leccos pro sebe.

³⁶ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 69.

³⁷ IBIDEM.

³⁸ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtenáři a čtení v ČR (2010)*. Elektronická prezentace využita při tiskové konferenci 29. 9. 2010.

³⁹ BLAŽEK, Luděk. Základní fakta o produkci knih v ČR za rok 2010. *Svaz českých knihkupců a nakladatelů* [online]. 2011 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z [www: http://www.sckn.cz/index.php?p=fakta2010](http://www.sckn.cz/index.php?p=fakta2010).

2. SOCIOLOGICKÉ VÝZKUMY A SPECIFIKA ČTENÁŘSKÝCH PRŮZKUMŮ

V této části stručně vysvětlíme, jak se provádějí sociologické výzkumy – jaké jsou jejich jednotlivé typy, metody, strategie, podrobněji se podíváme zejména na strukturu výzkumů, jež se skládá z přípravy, realizace a vyhodnocení, ukážeme si tedy, co tyto tři fáze obnášejí. Zmíníme také důležitý okruh možných problémů, resp. skutečností, které mají potenciál snižovat spolehlivost výsledků. Zásadním prvkem zde bude definování základních pojmů, s nimiž pak budeme pracovat v následující kapitole. Pokusíme se i shrnout zvláštnosti českých čtenářských průzkumů s důrazem na problematiku reliability a obecně reprezentativnosti.

2.1 Sociologický výzkum a co k němu patří

Výzkum je nástroj vědy, jenž jí umožňuje získávat nové poznatky. Jedná se o „plánovitou činnost, jejímž úkolem je (...) prověřovat platnost jisté části teorie, jisté teoretické předpoklady v praxi a tím rozvíjet poznání oblasti, na kterou je příslušná vědní disciplína zaměřena.“⁴⁰ Výzkum může být *teoretický* nebo *empirický*, oba typy bývají provázané (resp. teoretický výzkum předchází empirickému), u výzkumů čtenářství zahrnutých v této práci se setkáme s **výzkumy empirickými**, tedy zabývajícími se konkrétními údaji, jevy a fenomény, o nichž získávají informace určitými výzkumnými metodami a technikami sběru dat.⁴¹ V textu obvykle zaměňujeme výrazy výzkum, průzkum a šetření, odborná literatura se v jejich rozlišení neshoduje⁴² – a my v tomto případě vycházíme z pojmosloví, které užívá Jiří Trávníček při analyzování výzkumu *Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize* z roku 2007 (viz 3.9).

Existuje vícero typů výzkumných metod⁴³ – biografická, historická, srovnávací, statistická, typologická atd. V „našich“ čtenářských průzkumech byla aplikována téměř výhradně **metoda statistická**. Jak již název napovídá, tato metoda využívá postupy matematické statistiky k analyzování obvykle velkého množství dat. „Principem metody je

⁴⁰ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 16.

⁴¹ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 32.

⁴² REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 27. Přestože sám určité rozdělení přináší (s. 26).

⁴³ Vycházíme tu z rozdělení uvedeného v REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 28-29.

nahrazení složitosti reálných sociálních fenoménů méně složitými statistickými modely, takže výpověď o struktuře souboru dat je zprostředkovanou výpovědí o zkoumané skutečnosti.⁴⁴ Jinými slovy tato metoda dovede vyprodukovat obsáhlá data o sociálních jevech vysoké komplexnosti, je nutné vzít na vědomí, že takto získané výsledky mohou být kvůli výše zmíněnému *zjednodušení* jen přibližné.

Zásadním pojmem je strategie výzkumu – uplatňují se především dvě: *kvantitativní* a *kvalitativní*. Pro **kvantitativní přístup**, aplikovaný ve většině níže uvedených čtenářských průzkumů, je typický velký výběrový soubor, na němž se zkoumá omezený, striktně definovaný počet proměnných. Tento přístup také „využívá standardizované způsoby získávání dat a statistiku k vyhodnocování jejich souvislostí.“⁴⁵ Je zde důležitá i skutečnost, že před realizováním samotného šetření badatelé formulují hypotézy, jejichž pravdivost si prostřednictvím výzkumu ověřují. Výsledky při této strategii jsou značně zobecněné a unifikované. Pro takto vedený výzkum je důležitá tzv. *reliabilita* neboli spolehlivost (jinak řečeno, zda by šetření dokázalo opakovaně přinést shodné výsledky).⁴⁶

Kvalitativní přístup je naopak charakteristický velmi malým výběrovým souborem, který je však zkoumán podstatně více do šířky i hloubky (proto se také v těchto případech často využívá technika zúčastněného pozorování či rozhovoru). Takto získaná data nelze jednoduše kvantifikovat, statisticky zpracovat, ani zobecnit, neboť jsou značně různorodá (nestandardizovaná) a subjektivní. Badatelé formulují své hypotézy až po skončení výzkumu na základě zjištěných informací a důraz kladou hlavně na tzv. *validitu* – platnost výsledků (také relevance; zda bylo skutečně zkoumáno a zjištěno to, co chtěli zkoumat a zjistit).⁴⁷

2.2 Struktura výzkumu

Již jsme uvedli, že struktura výzkumu má tři části – přípravu, realizaci a vyhodnocení. Tyto tři fáze na sebe navazují a žádnou pochopitelně nelze vynechat, dohromady tvoří *průběh* výzkumu. Podívejme se tedy nyní na to, co se v které části odehrává.

⁴⁴ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 29.

⁴⁵ JANDOURKOVÁ Romana. Sociologické metody. IN JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. S. 205.

⁴⁶ JANDOURKOVÁ Romana. Sociologické metody. IN JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. S. 206.

⁴⁷ IBIDEM.

V přípravné fázi se uskutečňuje celá řada nezbytných kroků, jež se mohou lišit podle typu výzkumu, v zásadě sem však patří zadání výzkumného tématu, formulace výzkumného problému a pojmů, včetně jejich operacionalizace – převodu na zkoumatelné ukazatele⁴⁸, odborná příprava výzkumníků (studium literatury, předchozích šetření apod.), formulace cílů a hypotéz (tedy vytváření předpokladů o určitém stavu – např. vztahu mezi proměnnými – který lze empiricky ověřit)⁴⁹, příprava projektu (jakéhosi soupisu všech náležitostí výzkumu) a samozřejmě výběr zkoumaných objektů neboli vytvoření *vzorku*.

Poslední zmíněný krok – také nazývaný výběr z populace – je jedním z nejdůležitějších. Je nutné říci, že *populací* se zde myslí „soubor jednotek, o nichž chceme vyslovit závěr“⁵⁰, proto se také jinak nazývá *cílový soubor*. Z něj se v první fázi získá *základní soubor* – vlastně cílový soubor bez nedosažitelných či nepodchytitelných jednotek (např. lidé, kteří jsou momentálně v zahraničí) – a z toho pak ve druhé fázi **výběrový soubor** (též **vzorek**). Ten má ve výzkumu zastupovat celou populaci. Zde se objevuje zásadní pojem **reprezentativnost** – kvantitativní výzkum můžeme nazvat reprezentativním, pokud výsledky zkoumání zjištěné na výběrovém souboru lze vztáhnout (zobecnit) na soubor základní.⁵¹ Důležité v tomto případě je, aby byl vzorek dostatečně velký, neboť pak se zmenšuje pravděpodobnost výskytu náhodných chyb (odchylek od základního souboru). Pokud bychom se rozhodli zkoumat celou populaci České republiky, ideální velikost vzorku by byla mezi 1200 a 1500 respondenty. Ještě jedna poznámka, dle Jiřího Trávníčka se v reprezentativních průzkumech četby „považuje za zaznamenáníhodný (statisticky významný) takový počet odpovědí, který přesahuje jedno procento z celkového počtu a tři procenta z počtu těch, kdo odpověděli.“⁵²

U výběrového souboru se volí určité **znaky neboli proměnné**, které se při vyhodnocování dávají do souvislostí a pomocí nichž se vlastně získaná data analyzují. Jedná se nejčastěji o pohlaví, věk či vzdělání, ale může to být počet dětí, počet ročně přečtených knih apod. Ještě je třeba zmínit, že v závěru přípravné části nastává okamžik pro pilotní výzkum, který ještě může odhalit případné nedostatky před realizací skutečného šetření.

⁴⁸ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 51.

⁴⁹ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 60.

⁵⁰ JANDOURKOVÁ Romana. Sociologické metody. IN JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. S. 208.

⁵¹ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 76.

⁵² TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 120.

Realizační fáze obnáší především sběr dat, k tomu se používají různé techniky, jež se opět liší v závislosti na typu výzkumu. Patří k nim pozorování, dotazování, studium dokumentů a experiment. V čtenářských průzkumech bylo použito výhradně **dotazování**, které může proběhnout v podobě rozhovoru, skrze dotazník či anketu (v podstatě kratší a tematicky užší forma dotazníku). U kvantitativního výzkumu se užívají *standardizované dotazníky* především s otázkami uzavřenými (respondent má na výběr z několika možností) a polouzavřenými (poslední možnost je v tomto případě „volná“), výjimečně též otevřenými (respondent se má vyjádřit vlastními slovy). Co se týče rozhovoru, který byl ve vybraných průzkumech čtenářství také aplikován, kvantitativní zkoumání opět využívají *interview standardizované* – to stejně jako v případě dotazníků znamená, že mají „nejen předepsány přesné formulace dotazů a jejich pořadí, ale také varianty odpovědí.“⁵³ Tazatel zaznamenává odpovědi respondenta do připraveného archu, který je pak vyhodnocován stejně jako klasický dotazník. U kvalitativního šetření existuje více typu rozhovorů i dotazníků, např. interview může být neformální (nestrukturované), polostrukturované (částečně řízené) či strukturované (řízené) – podle toho „do jaké míry je v nich závazný jak soubor pokládaných otázek, tak jejich pořadí.“⁵⁴

Vyhodnocení výzkumu obnáší kromě složitých procesů kódování a třídění získaných dat prováděných počítačem také interpretaci výsledků a ve finále napsání závěrečné zprávy. Pokud jde o *interpretaci* (výklad), ta v sobě zahrnuje vysvětlení a analyzování výsledků, uvedení všemožných souvislostí, vyvození závěrů i vlastní názory, domněnky či doporučení badatelů.⁵⁵ Tuto fázi Jiří Reichel označuje za *interpretaci druhého řádu*, neboť už při samotné přípravě šetření, formulacích hypotéz apod. byl výzkumný problém jednou interpretován⁵⁶, což je nezbytné, aby bylo možné ho vůbec analyzovat. To je ale jen jednou z problematičtějších skutečností vztahujících se k sociologickým výzkumům, více o nich v následující podkapitole.

⁵³ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 113.

⁵⁴ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 110.

⁵⁵ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 169.

⁵⁶ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 170.

2.3 Čtenářské průzkumy a spolehlivost

„Znám jen málo jiných oblastí soukromého života (snad jen peníze a sex), o kterých se dají získat spolehlivé informace s takovými obtížemi.“⁵⁷ Napsal v souvislosti se čtením knih Pierre Bayard. Jeho názorem je, že ve společnosti vládne ohledně knih všeobecné pokrytectví, neboť lidé stále vnímají knihy a literaturu jako záležitost určité prestiže a v některých případech i naprosté nutnosti – to když se jedná např. o základní klasická díla – a proto lžou – Bayardovými slovy: „Zde, stejně jako v jiných oblastech života, projevujeme neobyčejnou schopnost přebudovat svou vlastní minulost, aby lépe odpovídala našim přáním.“⁵⁸

Tento aforismus vystihuje jeden ze zásadních problémů, s nimiž se (nejen) čtenářské průzkumy potýkají. Vypovídá to však i o něčem pozitivním – pokud se lidé skutečně snaží ohledně čtení knih stavět do lepšího světla, znamená to, že mezi nimi stále převládá přesvědčení, že číst je důležité. To, že toto přesvědčení osobně nenaplnují, je už věc jiná. Každopádně je třeba při posuzování výsledků mít na vědomí, že „reálný“ stav bude asi představovat o něco nižší hodnotu než stav přiznaný – ne snad o mnoho, ale přece.“⁵⁹

Další problémy už se týkají sociologických výzkumů obecněji a vesměs jsme na ně již narazili v předchozí podkapitole. Jde hlavně o tři faktory, které výstižně shrnul sociolog Jiří Reichel – „značný stupeň neurčitosti empirického zkoumání, neustále se měnící sociální svět a vysoká míra nepřesnosti dat plynoucí z časté oboustranné subjektivity při jejich získávání.“⁶⁰ Jinými slovy, i když zkoumáme jediný společenský jev, stále na něj působí celá řada činitelů, z nichž některé ani nemusíme znát a už vůbec je nelze eliminovat. Navíc všechny takovéto jevy jsou zasazené do nesmírné komplexnosti sociálního světa, který se neustále proměňuje – co jsme dnes objevili, tak už zítra nemusí platit. Zejména při kvantitativních šetřeních se data musí zobecnit, standardizovat a interpretovat, což je dále zkresluje. Sociologie není exaktní věda, nepřináší zcela spolehlivé, univerzálně platné poznatky – to je třeba mít při posuzování analýzy čtenářských průzkumů na paměti.

⁵⁷ BAYARD, Pierre. *Jak mluvit o knihách, které jsme nečetli*. S. 11.

⁵⁸ IBIDEM.

⁵⁹ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 34.

⁶⁰ REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 23.

3. ČTENÁŘSKÉ PRŮZKUMY V ČESKÉ REPUBLICE

V této kapitole se konečně dostáváme k jednotlivým čtenářským průzkumům uskutečněným od roku 1990 v České republice, potažmo v Československu⁶¹. Jak jsme zmínili v úvodu, až na dvě šetření z posledních let (a jedno z 90. let) nelze tyto průzkumy bez výhrad označit za reprezentativní. Buďto byli respondenti vybíráni náhodně, nebo drtivá většina patřila ke *čtenářům, nečtenáři* tedy nebyli osloveni – průzkum se totiž konal mezi členy knihoven či předplatiteli periodik zaměřených na knihy, u nichž se předpokládá, že čtou pravidelně. Je tedy důležité si uvědomit, že výsledky takovýchto výzkumů lze plně vztáhnout pouze a jedině na zkoumanou skupinu a nikoliv na celou populaci.

Než pojednáme o porevolučních průzkumech, zmíníme se o rozsáhlém šetření z 80. let, které zpracoval prof. Aleš Haman, a jehož rozbor je důležitý pro uvědomění si rozdílů v čtenářských možnostech a zájmech v dobách minulého režimu a v současnosti.

3.1 Návštěvníci veřejných knihoven 1982-1988

Sérii tří odlišně pojatých výzkumů vypracovalo výzkumné pracoviště Státní knihovny (dnes Národní knihovna). Jak píše Aleš Haman v knize *Literatura z pohledu čtenářů*, jež z části pojednává právě o výsledcích tohoto šetření, týkalo se nejen čtenářských návyků, ale i „čtenářského ohlasu beletristické literární produkce“⁶². Výzkum se prováděl v knihovnách – jednalo se o třicet náhodně vybraných veřejných knihoven – a mezi čtenářským publikem – konkrétně odběrateli nabídkového seznamu Arbesova knihkupectví v Praze s názvem *Rozlet*. Nejedná se o reprezentativní průzkum v pravém slova smyslu, vzorek byl vybrán tak, aby přibližně odpovídal socio-demografickému rozložení celkové populace, nezahrnuje však *nečtenáře*, ani jedince, kteří nenavštěvují knihovny apod.⁶³ Haman coby vedoucí tohoto projektu sám přiznává, že výzkumy zdaleka nepokrývají celé spektrum tehdejšího čtenářství. Nejen kvůli vyloučení lidí nečtoucích, ale především kvůli době, kdy průzkum probíhal.

⁶¹ Zde samozřejmě bereme v potaz, že Česká republika oficiálně vznikla k 1. lednu 1993.

⁶² HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 50.

⁶³ Haman je ale ve svých tvrzeních poněkud nekonzistentní – na jednom místě tvrdí, že respondenti byli vybíráni podle těchto rysů, nicméně jinde píše, že pracovníci knihoven realizující šetření „měli předem určeny pouze věkové kategorie“ (strana 55).

Z logických důvodů se nemohl zabývat čtenářstvím jakékoliv neoficiální literatury, ať už samizdatové či exilové apod., ale jen a pouze čtenářstvím děl oficiálních, dostupných v knihovnách a knihkupectvích. Navíc analýza šetření v této podobě byla publikována až po revoluci (roku 1991), tedy v okamžiku, kdy se u nás v oblasti knižní produkce děly rozsáhlé změny. Haman nicméně vyslovuje předpoklad, že „ve sféře standardního čtenářství nedojde k zásadní změně jeho rysů“⁶⁴ a byť uvádí i některé pravděpodobné změny, jež nastanou v nové demokratické době, domnívá se, že stále budou platné zejména poznatky o subjektivním přístupu ke knihám a četbě a stejně tak – a to je velké téma tohoto průzkumu – o schopnosti příjmu uměleckého literárního sdělení, povaze zájmu o literaturu a očekáváních či požadavcích čtenářů.

První, nejrozsáhlejší fáze výzkumu, probíhající v letech 1982-1985, byla kvantitativní, tematicky se zaměřila na čtenářské zájmy a zjišťovala, jaké je místo četby (zejména tedy beletristických děl) ve volnočasových aktivitách čtenářů, dále sem patří „pokus proniknout k poznání kvalitativních stránek čtenářství“⁶⁵ – šlo o otázky týkající se kultury četby. Závěrem byl tematický okruh vztahující se k chování čtenáře v knihovně. Vzorek se skládal právě z návštěvníků knihoven; ve spolupráci s knihovníky bylo vybráno zhruba 1000 respondentů starších šestnácti let s odpovídajícími socio-demografickými rysy. Cílem šetření bylo zaměřit se na konkrétní literární díla a sestavit jakýsi žebříček čtenosti a „poznat i okolnosti a způsob četby, (...) jaká lektura je pro čtenáře přitažlivá v různých situacích, jaké jsou jejich čtenářské návyky atd.“⁶⁶ Co se týče kontrolovaných znaků u výběrového souboru, jednalo se o **pohlaví, věk, vzdělání a profesi**. Dotazník měl přibližně šedesát otázek rozdělených do tří již zmíněných tematických okruhů.

První okruh obsahoval otázky po základních aspektech četby a vztahu ke knihám. Jedna z otázek se vztahovala na to, zda respondent pociťuje při hledání příležitosti k četbě potíže. Ukázalo se, že celých 90 % čtenářů si chvíli ke čtení bez problémů najde, což se výrazně liší od průzkumů z nedávné doby, kde průměrní čtenáři obvykle tvrdí, že na čtení moc času nemají, resp. že ho mají méně než dříve. Působení jiných médií a více možností nejen kulturního vyžití si na knize zjevně vybralo svou daň.

⁶⁴ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 50.

⁶⁵ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 51.

⁶⁶ IBIDEM.

Následoval dotaz na počet přečtených knih z oblasti tzv. krásné literatury za měsíc - 60 % návštěvníků knihoven přečte dvě až čtyři knihy. To u této skupiny lidí nepřekvapuje, avšak opět nelze počítat s tím, že by toto číslo bylo obdobné u celkové populace.

V tomto okruhu se také objevily otázky:

- odkud lidé získávali za posledního půl roku knihy (téměř polovina z veřejné knihovny – nejvíce starší 45 let, následovala vlastní knihovna 27,7 % - 31-45 let, a od přátel a známých 10 % - do 20 let; Haman uvádí, že v celkové populaci si údajně 70,3 % lidí půjčuje knihy z knihoven nebo od známých⁶⁷),
- jak velkou mají domácí knihovnu (téměř 55 % respondentů vlastní do 500 svazků, skoro 18 % pak do 100 knih; obecně se dá říct, že čím starší a vzdělanější, tím více mají doma svazků),
- kolik peněz vydávají měsíčně na nákup knih (50 Kčs, což tehdy představovalo cenu jedné až dvou knih, utratí 41,6 % čtenářů, 20,4 % si knihy nekupuje – do této kategorie spadají především ekonomicky neaktivní lidé),
- odkud čerpají informace o knihách (odpovědi zde byly relativně vyrovnané; z denního tisku získávají knižní informace mladí lidé do 20 let a vysokoškoláci, z literárních časopisů čtenáři nad 45 let a opět vysokoškoláci, z týdeníku *Nové knihy* hlavně lidé středního věku, v rodinném kruhu zas respondenti starší 45 let, z rozhlasu a televize především ženy a opět lidé od 46 do 60 let atd.).

Druhý okruh otázek se týkal již zmíněné kultury četby, tedy vztahu čtenáře k uměleckému literárnímu dílu, „k různým literárním formám a k různým formám jejich prostředkování“⁶⁸. Patří sem otázky:

- zda respondenti čtou polytematické texty – antologie poezie, výběry z díla, literární sborníky a almanachy apod. (ukázalo se mj., že 50 % respondentů, zejména mladých do 20 let, čte výběry z děl, pouze 6,4 % čte antologie poezie – tedy opět důkaz poezie jako literatury vyhraněného zájmu – a celých 20 % tento typ publikací nečte vůbec),

⁶⁷ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 59.

⁶⁸ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 62.

- do jaké míry přerušují četbu a odkládají knihy nedočetné a proč (četbu přerušuje téměř 48 % čtenářů, téměř třetina uvedla konkrétní dílo, které nedočetli, daleko méně už autora či žánr),
- co při četbě přeskakují (37,2 % respondentů, především těch starších, nepřeskakuje, ostatní nečtou popisy prostředí – 11,7 %, dlouhé dialogy – 11 %, vedlejší dějové epizody – 9,5 % atd.; z výsledků vyplývá, že „mladí čtenáři do 30 let, čtenáři se základním vzděláním a částečně muži se orientují především na hlavní dějovou zápletku a stranou ponechávají rámcující údaje (...), pro ženy je příznačná nechuť k obtížnější čtivosti textu (cizí a neznámá slova) a k intelektuální povaze významové výstavby textu (úvahy)“⁶⁹),
- do jaké míry sledují v knize informační aparát – předmluvy, doslovy, poznámky a vysvětlivky (tyto části knihy sledují především ženy, mladí do 20 let a lidé se základním vzděláním, nezáměr o ně mají muži a vysokoškoláci, tedy buď ti, kteří informace navíc nepotřebují, nebo ti, které informační aparát zdržuje při četbě),
- zda si dělají výpisky z knih (téměř 80 % si výpisky nečiní, ti co ano jsou obvykle ženy, mladí do 20 let a studenti, což je stěžejní překvapivé zjištění),
- jestli je četba ovlivnila v jejich postojích a jednání (bezmála 70 % respondentů četba neovlivnila, ti, kteří nějaký vliv pocítili, uvedli, že se tak stalo v mládí – 14,6 %, v dospělosti jen 5,2 % a v obou životních obdobích 11,5 % - zde především vysokoškoláci).

Třetí okruh otázek se ptal po konkrétních oblíbených titulech i autorech: Která kniha vás v posledním půlroce nejvíce zaujala? Která je vaše oblíbená kniha? Kterou knihu byste doporučil jako aktuální pro každého současníka? Existuje kniha, ke které se rádi vracíte?

Respondenti nejčastěji jmenovali českou klasiku *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, poté dílo E. M. Remarque (zejména román *Tři kamarádi*), *Babičku* B. Němcové či dílo tehdy populárního J. Švejdy. Převažovala próza humoristická (dílo Z. Jirotky, B. McDonaldové, Jeroma Klapky J.), historická (V. Hugo, A. Jirásek, A. Dumas) a psychologická,

⁶⁹ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 66.

nechyběl K. May či pohádky. Jedná se tedy především o „literaturu, která uklidňuje, přináší posilu svým optimismem a dobrou pohodu“⁷⁰.

Jasně převládá beletrie nad odbornou literaturou, z žánrů byla nejoblíbenější psychologická próza, pak próza společenského života domácí a cizího, z poloviny šlo o tituly české, ze zahraničí převažovaly tzv. velké světové literatury (americká, britská, francouzská), časově dominovala tvorba, jež vznikla po roce 1945, nejoblíbenější byla ta současná (70. a 80. léta). Co do formálního rozsahu díla se ukázalo, že mladí čtenáři dávají přednost méně rozměrným formám a také mají rádi písňové texty a poezii, starší čtenáři zase preferují prózy většího rozsahu, konkrétně ženy pak uváděly romány i poezii (což Haman vysvětluje jejich intenzivní emocionální účastí).

Haman na závěr uvádí tři nejdůležitější činitele, které určují, jak moc lidé čtou. Je to pohlaví, věk a vzdělání. Průzkum potvrdil, že ženy čtou v průměru častěji než muži, věk spíše ovlivňuje *jaký typ* literatury je čten a co se týče vzdělání, to „umožňuje modifikovat, resp. překonat limitující vlivy obou faktorů předchozích“⁷¹. Vzdělanější lidé každopádně čtou častěji a dávají přednost náročnější literatuře.

Druhá fáze výzkumu se uskutečnila roku 1987 a ve snaze zmapovat širší čtenářskou veřejnost, než jen návštěvníky knihoven, byli za respondenty vybráni předplatitelé nabídkového seznamu Arbesova knihkupectví v Praze⁷². Realizátoři šetření rozeslali zkrácenou podobu původního dotazníku (měl celkem 23 otázek) na dvanáct tisíc adres, avšak návratnost byla velice nízká – pouhých 10 %. Vzorek tedy vznikl zcela spontánně, nicméně Haman se domnívá, že přesto „vytvořil obraz standardního čtenáře posledního desetiletí“⁷³. Otázky se tedy opět týkaly frekvence četby, nákupu knih, oblíbených žánrů, forem, titulů a autorů, četby beletrie v novinách a časopisech, zdrojů informací o knihách, členství ve veřejné knihovně nebo čtenářských klubech apod. Respondenti měli také uvést, které autory, díla, žánry či témata na knižním trhu postrádají.

Odpovědi se vesměs shodují s předchozím průzkumem a potvrzují tak jeho výsledky. Na dotaz po knihách, které čtenáře v poslední době zaujaly, se pochopitelně objevovaly nové

⁷⁰ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 73.

⁷¹ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 80-81.

⁷² Haman uvádí, že *Rozlet* byl rozeslán více než stům tisícům lidí v celém Československu.

⁷³ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 102.

tituly, mezi nimiž se velice často vyskytovalo *Memento* R. Johna, *My děti ze stanice Zoo* Christiany F., *Jméno růže* U. Eca, *Svět podle Garpa* J. Irvinga apod. Šlo tedy o díla, která buďto upozorňovala na do té doby tabuizované společenské problémy (závislost na drogách), nebo o moderní či postmoderní romány celosvětově uznávaných autorů. Opět se ukázala jako nejpopulárnější četba oddechová, humoristická či společenská, zvýšil se zájem o literaturu populárně naučnou.

Co se týče požadavků na literaturu, resp. co respondentům schází na knižním trhu, Haman shledává, že si čtenáři většinou žádají své oblíbené autory (Páral, Hrabal, May, John, Foglar, Verne, Remarque atd.), než by se dožadovali spisovatelů prohibitních, byť i ti byli několikrát jmenováni (Kundera, Škvorecký, Švandrlík). Na otázku, čím by se měla literatura zabývat, respondenti často uváděli současná témata a rovněž témata z oblasti filozofie, psychologie a náboženství, tato skutečnost zřejmě signalizovala „potřebu obnovy hodnotového systému a přehodnocování životní orientace soudobého člověka“⁷⁴.

Třetí fáze výzkumu z let 1986-1988 probíhala ve dvaceti veřejných knihovnách v Čechách a na Moravě. Jejím cílem bylo zjistit, které knihy se půjčují – a tím pádem i čtou – a které nikoliv. Výsledky této fáze jsou rozptýlené, míra shody není tak vysoká, ale obecně lze říct, že největší zájem byl o literaturu oddechovou a populární (tedy komunikativně jednodušší; žánrově sem patří detektivky, beletrizovaná literatura faktu, humoristická próza atd.), současnou (z 80. let), překladovou (zejména opět americkou a anglickou či francouzskou), ale i českou, nezájem byl hlavně o sovětské autory, pak tradičně o poezii a náročnou literaturu.

Každý člověk ve svém přístupu k uměleckému dílu vychází z nějaké konkrétní představy o tom, jak by mělo vypadat. Tyto představy Haman nazývá **čtenářský model literatury** a v tomto průzkumu se jej snažil definovat řadou deseti dvojic významově opačných výroků, z nichž si respondenti měli jeden vybrat. Čtenářský model literatury ovlivňují „čtenářské zkušenosti i znalosti (zejména znalost norem literárnosti získaná vzděláním)“ a různé „předsudky a očekávání“⁷⁵. Co se týče dvojic výroků, pak jeden z páru vždy představoval tradiční chápání krásné literatury coby prostředku vzdělávání (získávání

⁷⁴ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 104.

⁷⁵ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 155.

informací) a upevnění uznávaných hodnot a norem – **tradiční, stabilizační čtenářský model**, naopak druhý měl charakterizovat „pokrokové“ pojetí literatury, jež nutí čtenáře více a aktivněji spolupracovat, uvažovat nad četbou a případně i zvažovat či měnit dosavadní myšlenková schémata – **mobilizační, aktualizující čtenářský model**. Například byly použity tyto výroky: literatura obohacuje citově vs. podněcuje myšlenkově; vychovává vs. baví; pomáhá při řešení problémů, odpovídá na otázky vs. klade otázky, nastoluje problémy; zachycuje trvalé rysy života vs. zachycuje neopakovatelné okamžiky. Jak je z ukázky patrné, dělení je často poněkud násilné, není důvod, proč by beletrie nemohla čtenáři poskytovat obě, nicméně respondenti byli nuceni se přiklonit jen k jedné z variant.

Ve výsledku se ukázalo, že nejběžnějším modelem je, velice stručně, „model intelektuálně podnětné, zábavné, životně emancipující a extrovertně orientované četby“⁷⁶. Vzdělání se ukazuje jako nejvíce určující faktor – čtenářský model u vzdělaných lidí odpovídá druhému typu (viz výše). Takový typ čtenáře dokáže „překračovat rovinu smyslové zkušenosti směrem ke sféře intelektuálního názoru“ a „nechce být uměním odváděn od života, nýbrž naopak žádá, aby jím byl inspirován k hlubšímu sebeuvědomění“⁷⁷.

Na závěr lze uvést shrnutí požadavků nejširšího čtenářstva na knihy a literaturu, tak jak k nim dospěli tvůrci tohoto průzkumu. Jedná se o požadavky „zábavnosti, jevové věrohodnosti, smyslové názornosti a uklidňujícím, humorném vyznění“⁷⁸.

3.2 Výzkum čtenářské recepce krásné literatury v letech 1989-1991

První výzkum z let popřevratových opět provedli pracovníci nynější Národní knihovny a navázali jím na předchozí šetření z let osmdesátých. Analýzu výsledků znovu zpracoval Aleš Haman, a publikoval ji ve čtvrtém čísle měsíčníku *Česká literatura* v roce 1993. Tento výzkum byl relativně skromný, omezil se na údaje z vybraných knihoven (na začátku jich bylo deset), jež poskytovaly realizátorům data o nejvíce a nejméně půjčovaných, tedy čtených a nečtených, knihách za daný rok. Docházelo však ke změnám – roku 1990 byl upraven počet údajů na 50 nejčtenějších a 50 nejméně čtených beletristických knih (kolik jich bylo původně, není uvedeno) a navíc se začaly sbírat údaje o populárně naučné literatuře a titulech pro děti

⁷⁶ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 157

⁷⁷ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 163-164.

⁷⁸ HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. S. 132.

a mládež. O rok později byl zvýšen počet knihoven na šestnáct a přestala se sbírat data o nečtených knihách kvůli jejich velkému rozptylu (tento jev byl ostatně patrný i v předešlém šetření). Navíc, jak píše Haman, se v tomto roce začala data poprvé zpracovávat počítačem. Kromě údajů o čtenosti knih z veřejných knihoven se do celkových výsledků zařadil i průzkum čtenářských zájmů a preferencí se 120 respondenty, který realizovala studentka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v rámci své diplomové práce (*Výzkum četby beletrie ve vzorku populace s různou úrovní vzdělání*)⁷⁹. Cílem výzkumu bylo alespoň orientačně zmapovat porevoluční transformace českého knižního trhu a proměny zájmu o konkrétní tituly či autory.

Nejdříve se zaměříme na tu část výzkumu věnovanou nejčastěji půjčovaným autorům. Východiskem pro stanovení škály čtenosti byl počet voleb v záznamech knihoven a ponechávalo se stranou, pokud autor dosáhl vysokého počtu voleb skrze více děl nebo pouze jedním (do této kategorie tehdy spadaly zejména dva velké čtenářské hity – *Memento* R. Johna a *Vekslák* P. Frýborta).

V prvním roce, kdy výzkum probíhal, tedy 1989, vyšel najevo velice malý rozptyl čtenářské oblíbenosti⁸⁰, neboť drtivá většina autorů – až na Frýborta a anglickou detektivkářku P. D. Jamesovou – se shodovala s těmi z průzkumu z let 1986-1988 (viz 3.1). Nejoblíbenějšími autory v tomto roce byli A. Hailey (17 voleb), D. Francis (15), Z. Frýbová (14), L. Vaňková (11), H. Šmahelová (10) a J. Herriot (9).

Roku 1990⁸¹ už bylo nováčků podstatně více a mezi nimi měli své místo i prohibitivní autoři jako M. Kundera, V. Havel, J. Škvorecký, M. Švandrlík (především kvůli proslulému dílu *Černí baroni*) atd. Nejvíce půjčovanými však byli vesměs „dřívější“ autoři J. Herriot (14 voleb), Z. Frýbová (13), A. Hailey (12), I. Shaw (11), L. Vaňková (10) a B. McDonaldová (9). Celkově lze říci, že v tomto roce v žebříčku přibývalo zahraničních autorů, naopak z něj vypadli čeští autoři populární v 70. a 80. letech V. Dušek a J. Švejda. Dal se nicméně očekávat podstatně větší zájem o výše uvedené zakázané spisovatele, což svědčí o českém čtenářském konzervatismu.

⁷⁹ Tento průzkum byl založen na dotazníku, který obsahoval 18 otázek různého typu (vesměs se podobaly otázkám z průzkumu z let 1982-1985, tedy např. Jak velká je vaše domácí knihovna, Odkud čerpáte informace o knihách apod.).

⁸⁰ V celkem 400 záznamech z knihoven bylo uvedeno 151 autorů, přičemž 44 % z nich bylo zaznamenáno aspoň dvakrát.

⁸¹ Tentokrát se zvýšil počet záznamů na 450 s 208 autory, z nichž 36,5 % se opakovalo aspoň dvakrát.

Poslední rok výzkumu 1991 byl poznamenán změnami ve shromažďování dat, které jsme již zmínili⁸², a pokud jde o výsledky, podle očekávání se opakovali titíž autoři (18 z 25 bylo již v žebříčku z minulého roku). Prakticky všichni *noví* spisovatelé byli známi z dřívějšíka, buďto z let šedesátých, nebo ještě před válkou, patřily k nim V. Javořická a V. Pittnerová, z předrevolučního období se opět objevili M. Puzo a A. Christie. Nejčastěji půjčovaní tak byli Z. Frýbová (37 voleb), V. Javořická (20), M. Švandrlík (20), J. M. Simmel (16), J. Škvorecký (16), P. Frýbort (15) a A. Hailey (15).

Při posuzování těchto výsledků je nutné si uvědomit, že na samém začátku 90. let byla situace v knihovnách odlišná od dění v knihkupectvích. Knihovny měly vesměs zastaralé fondy plné komunistických klasiků a proces jejich modernizace byl komplikovanější a zdouhavější než u prodejců knih. Proto zřejmě mezi výpůjčkami figurují staří a osvědčení autoři – nových ještě v knihovnách tolik nebylo.

Část zaměřenou na konkrétní tituly tu pojednáme jen stručně. Aby se daná kniha dostala do žebříčku, musely se na ní shodnout záznamy z více než jedné třetiny knihoven. Roku 1989 byly na prvních třech místech *Z neznámých důvodů* od Z. Frýbové, *Vekslák* P. Frýborta a *Memento* R. Johna. Jak píše Haman, z 35 titulů bylo 21 zaznamenáno už v předchozích výzkumech, 8 knih byly novinky (tedy díla dosud u nás nevydaná) a 11 reedice. O rok později bodoval *Zvěrolékař mezi nebem a zemí* J. Herriota, *Vejce a já* B. McDonaldové a *Medojedky* R. Ruarka. Z 28 knih se 12 opakovalo z minulého roku, dále mezi nimi bylo 6 novinek a 9 reedic. V roce 1991 se nejčastěji půjčoval Frýbortův *Vekslák*, *Láska je jen slovo* od J. M. Simmela a pak třeba *Černí baroni* M. Švandrlíka či *Jih proti severu* M. Mitchellové. Žebříček obsahoval 23 titulů, z toho 5 novinek a 13 už bylo obsaženo v soupisu z předchozího roku.

Jak je z výsledků patrné, čtenáři se nejintenzivněji zajímají vždy jen o velice omezený počet titulů a autorů. „Jen zhruba pětinová obměna novými tituly dokumentuje značnou setrvačnost tohoto souboru. Údaje o datech vydání dále dosvědčují, že vysoké procento (...) zaujímají bestsellery, vydávané (...) v poměrně husté frekvenci.“⁸³ Výsledky ještě ukazují, že v letech těsně po revoluci narůstal podíl domácí produkce (ze 44,5 % na 56 %), především

⁸² 800 záznamů, 299 autorů a z nich 130 bylo zvoleno nejméně dvakrát.

⁸³ HAMAN, Aleš. Výzkum čtenářské recepce krásné literatury v letech 1989-1991. *Česká literatura*. S. 432.

„kvůli aktuální přitažlivosti prohibičních autorů z dob normalizace.“⁸⁴ Z překladové beletrie nadále převažoval zájem o tzv. velké západní literatury, i když byl mírně utlumen vzrůstem české produkce. V souboru drtivě převažovala díla vydaná u nás v osmdesátých, případně na počátku devadesátých let, ale překvapivě se v něm umístilo velice málo novinek (většinou šlo o reedice osvědčených titulů, o bestsellery). Český čtenář se tedy minimálně na samém začátku let devadesátých ukázal spíše jako konzervativní, při výběru knihy sahal po známých a vyzkoušených autorech, literárním experimentům se vyhýbal, pokud už sáhl po nějaké novince, byl to s největší pravděpodobností tehdejší hit – titul celospolečensky diskutovaný (např. *Memento* či *Vekslák*).

3.3 Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu 1994

Třetí v pořadí je průzkum provedený na konci roku 1994 pod dohledem doc. Jana Halady i za pomoci studentů žurnalistiky na Fakultě sociálních věd UK. Navazoval, resp. doplňoval dva průzkumy mezi nakladateli a knihkupci⁸⁵ z téhož roku a jeho výsledky byly postupně publikovány ve třech číslech (10-12) časopisu *Čtenář* z roku 1995. Výběrový soubor se skládal ze dvou skupin čtenářů – jednalo se tedy opět o šetření pokrývající především *čtenáře*, což ale odpovídalo záměru zmapovat chování aktivních spoluvůrců knižního trhu. Jednu skupinu tvořilo asi tisíc čtenářů *Nových knih*, kteří odpovídali ve dvou anketách tohoto časopisu, nešlo tedy o předem vybraný vzorek. Druhý, tzv. kontrolní soubor byl již vytvořen na základě sociologických kritérií a zahrnoval asi dvě stě respondentů. Realizátoři si dali za cíl „zjistit nejen současný zdroj informací o knihách a fungování knižního trhu, spokojenost s nabídkou, osobní a finanční možnosti nákupu knih, příležitost k četbě a vztah k autorům a žánrům, nakladatelstvím a knihkupectvím, (...) ke knihovnám, ale i názory na roli a postavení knihy v dnešní společnosti.“⁸⁶ Dotazník obsahoval 40 tematických otázek a několik otázek na personálie respondentů.

⁸⁴ HAMAN, Aleš. Výzkum čtenářské recepce krásné literatury v letech 1989-1991. *Česká literatura*. S. 433.

⁸⁵ Průzkum mezi nakladateli mapoval nově vzniklá nakladatelství a provedl jej opět doc. Halada spolu s prof. Hynkem Jeřábkem a studenty FSV UK. Průzkum mezi knihkupci pořídili Martin Koptiš a Ondřej Přerovský z katedry teorie kultury na Filozofické fakultě UK.

⁸⁶ HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*. S. 370.

Anketa *Nových knih* nezahrnula, jak už víme, reprezentativní vzorek. Byť na ni odpověděl skoro stejný počet mužů a žen a věkově i podle velikosti místa bydliště byli respondenti též rovnoměrně zastoupeni, vzdělanostní rozložení se od celkové populace výrazně lišilo – 40,7 % byli vysokoškoláci a 43 % lidé s maturitou – z toho vyplývá, že i co se týče měsíčního příjmu, převažovali lidé s mírně nadprůměrným platem, mající také možnost více za knihy utrácet.

Dotazník obsahoval mj. tyto otázky:

- zda se respondent domnívá, že je nabídka knižního trhu bohatá (93,7 % respondentů odpovědělo kladně),
- jestli je nabídka knižního trhu přehledná (zde příznačně převládá záporná odpověď - 75,5 % respondentů odpovědělo ne, což nepochybně svědčí nejen o zmatcích v distribuci a zahlcení trhu, ale i o celkovém špatném fungování komunikačního řetězce mezi všemi subjekty knižního trhu, což bylo pro dané období obecně velmi typické⁸⁷),
- jak hodnotí informační možnosti, co se týče knih (spíše dostatek informací mělo 56 % respondentů a rozhodně dostatek 26 %, musíme zde však brát v potaz, že se jedná o odběratele časopisu *Nové knihy* informujícího o čem jiném, než právě o knihách),
- z jakého zdroje především získávají informace o knihách (coby čtenáři *Nových knih* pochopitelně uvedli právě toto periodikum – 85,1 %, kontrolní soubor naopak čerpal údaje o knihách od knihkupců – hlavní zdroj pro 19,3 % těchto respondentů, z denního tisku – 21,1 %, od kamarádů a známých – 14 %, a z edičních plánů – 12,3 %; u této otázky se projevil nejvýraznější rozdíl mezi oběma zkoumanými vzorky),
- jak a kde nakupují knihy (jednu až tři knihy měsíčně koupila více než polovina dotazovaných, objevili se ale i tací, kteří si pořídili dvacet a více knih; ročně jich 25,5 % respondentů koupilo asi deset, dvacet svazků si pořídilo 20,8 % a třicet 15,5 % dotazovaných; ochota investovat do knih byla tedy v polovině 90. let značná, i když, jak upozorňuje Halada, je nutné vzít v potaz, kromě předpokládané vyhraněnosti čtenářských zájmů odběratelů *Nových knih*, „i skutečnost veliké nabídky výprodeje kvalitních knih z minulé i nedávné produkce, kde cena výrazně klesá.“⁸⁸ Lidé stále

⁸⁷ HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*. S. 372.

⁸⁸ HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*. S. 371.

nejhojněji nakupovali v knihkupectvích – 85,1 %, stánkový a pultový prodej v té době už zřejmě ztrácel význam),

- za jaký typ čtenáře se považují (za pravidelného čtenáře se označilo 86,4 % dotazovaných, za příležitostného 13,6 %, denně čte 40,4 % a vícekrát týdně 43,4 % respondentů, zbytek čte jednou týdně nebo vícekrát za měsíc; nejen na těchto výsledcích se také potvrdilo tolikrát zmiňované *pravidlo*, že ženy čtou více než muži – denně čte 43,8 % žen ale „jen“ 36,9 % mužů, ti obvykle čtou vícekrát týdně; nejvíce pravidelných čtenářů bylo mezi nejstaršími respondenty – 93,8 % z nich se přiklonilo k tomuto typu),
- jestli mají dnes více či méně času na čtení než dřív (zde převažovala odpověď knize nepříznivá – 74,4 % čtenářů má na čtení stále méně času; vzhledem k frekvenci četby se nicméně zdá, že jdou lidé i přes zaneprázdněnost ochotni a schopni si čas pro knihu vyhradit),
- zda je ovlivňuje literární kritika (58 % respondentů odpovědělo záporně, rovněž reklama na knižní titul zaujme jen 24,7 % dotazovaných; z toho plyne, že se čtenáři „řídí sami svým získaným vkusem, zálibami a zájmy“, také se z odpovědí ukázalo, že „čtenář je více ovlivněn recenzemi a anotacemi než kritikou“⁸⁹, u jedinců, kteří čtou méně ale naopak ovlivnění reklamou, případně doporučením přátel a známých výrazně stoupá).

Další okruh otázek se zaměřil na využívání veřejných knihoven, čímž navázal na Hamanův průzkum z let 1989-1991 (viz 3.2):

- zda respondenti navštěvují knihovnu, kde si půjčují knihy (kladně odpovědělo 53,7 % čtenářů),
- zdali si knihy spíše kupují, nebo půjčují (ukázalo se, že nejvíce si knihy půjčují lidé ekonomicky neaktivní (důchodci, studenti, ženy v domácnosti), a to 90,1 % z nich, dále jsou to spíše ženy – 63,7 %, oproti 43,5 % mužů, spíše mladí lidé do 29 let – 72,6 %, naopak nejméně návštěvníků je ve věku mezi 50 a 60 lety (cca 44 %); do knihoven chodí z respondentů nejvíce ti se základním vzděláním – 68,5 %, pak středoškoláci – 55,2 % a o něco málo méně vysokoškoláci – 54,2 % (důvodem bude zřejmě finanční

⁸⁹ HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*. S. 415.

situace plynoucí z úrovně vzdělání – lidé se základním vzděláním nemají prostředky na nákup knih, proto ve větší míře využívají služeb knihovny), nejméně chodí do knihoven pražští čtenáři – jen 41,8 %, nejvíce pak obyvatelé menších měst mezi 2 a 10 tisíci obyvatel – 63,1 %),

- jak velká je jejich domácí knihovna (zde se ukázala velká rozrůzněnost, vypadá to, že výše příjmu nemá na počet vlastněných knih přílišný vliv, co ale tento faktor ovlivňuje je vzdělání – celých 56 % vysokoškoláků vlastní knihovnu čítající více než tisíc svazků, mezi respondenty se základním vzděláním má takto velkou knihovnu jen 24,1 %; množství knih také vzrůstá s věkem respondentů – mladí lidé do 29 let mají více než tisíc svazků jen v 16 % případů, ale starší 60 let už v 67,9 %; rovněž vyplynulo, že muži (52,4 %), spíše než ženy (36,6 %), vlastní nad tisíc knih),

Následující tematický okruh zkoumal vztah respondentů k tehdejšímu knižnímu trhu, jenž se, jak už víme, v té době po letech obrovského rozvoje dostal do stavu nasycení (či přímo přesycení). Realizátoři průzkumu se proto snažili zjistit, co (jaký typ literatury) lidem na trhu schází a čemu dávají přednost. Dotazník zde poskytl výběr 19 žánrů, z nichž mohli respondenti volit a dát tak najevo, čeho si nejvíce žádají. Jasně zvítězil román, následovala literatura faktu a literatura populárně naučná a odborná, až pak přišla na řadu další beletrie. Halada to shrnuje jako „pokračující trend markantního posunu od beletrie k nebeletristické literatuře, i když postavení románu jako příběhu vyprávěného klasickým způsobem zůstává (...) neotřesitelné.“⁹⁰ Dále měli respondenti označit tři nejoblíbenější žánry. Tady už byl román překonán literaturou faktu a populárně naučnou literaturou, přičemž základní i kontrolní soubory se víceméně shodovaly.

Pokud jde o to, co respondenti na knižním trhu postrádají, ukázalo se, že více než polovina je s nabídkou spokojena a neschází jí nic. V jiném případě se odpovědi čistě subjektivně a různorodě dožadovaly oblíbených spisovatelů a žánrů, literatury vázané k profesi či zájmu, případně si stěžovaly na nedostatek informací nebo jejich chaotické zveřejňování.⁹¹ Čtenáři rovněž nápadně často kladli důraz na *kvalitu* produkce, čímž nepochybně reagovali na přílišné množství brakové literatury, která zaplavila český trh,

⁹⁰ HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*. S. 468.

⁹¹ IBIDEM.

stejně tak byla požadována literatura *dostupná*, tedy levná⁹². Zejména si přáli kvalitní překlady a kvalitní domácí literaturu jak beletristickou, tak např. encyklopedickou a slovníkovou. Je tady patrné, že si respondenti všímali komplikované situace na trhu, průzkum také v této souvislosti ukázal, že čtenáři reagují jak „na nakladatele, jejich roli a postavení v knižní kultuře, schopnost se profilovat, udržet vysokou kvalitu redakční práce, pružnost v nabídce apod., tak i na knihkupce a jejich způsob prodeje a nabídku.“⁹³

Vztahem čtenářů k autorům se zabývaly následující otázky. První žádala respondenty o vyjádření, jaké je podle nich dnes postavení autora ve společnosti. Přes 46 % se domnívalo, že toto postavení je významné, 17 % tvrdilo, že je bezvýznamné a víc než 36 % nedokázalo odpovědět. Doby, kdy se spisovatelé těšili značné vážnosti a společenskému vlivu, jsou už zřejmě nenávratně za námi. Dále měli čtenáři vyjmenovat své oblíbené autory. K tomuto účelu se vybralo sto odpovědí odběratelů *Nových knih*, ti obvykle uvedli celou řadu jmen, mezi nimiž mírně převažovali spisovatelé domácí (52 %). Jak píše Halada, v této široké škále autorů „se setkávají tradicionalistické či naopak antitraditionalistické postoje, vztahy a vazby, což ve výsledku implikuje jak širokou nabídku, tak kvalitní čtenářskou orientaci a názor na knižní kulturu.“⁹⁴ I některé následující průzkumy dokumentují, že pravidelní čtenáři s trvalým zájmem o knihy prokazují ve volbě literatury velkou individualitu a určitý svůj směr či zvyklost.

V porovnání s předchozím výzkumem zpracovaným Alešem Hamanem (viz 3.2) se znovu prokazuje konzervativnost českých čtenářů. Na prvních místech žebříčku nejoblíbenějších autorů se totiž vyskytují tatáž jména – A. Hailey, D. Francis, Z. Frýbová, L. Vaňková, H. Šmahelová a J. Herriot. Avšak spodní příčky se už liší, neboť za uplynulé roky se vynořilo nesmírné množství nových (a třeba i dříve zakázaných) spisovatelů, kteří vytlačili „staré známé“ a zaujali přední místa v okruhu čtenářských zájmů. Celkově tak lze říci, že i v letech největšího zahlcení knižního trhu nejrůznější literaturou paradoxně stále existovalo „dost prostoru pro uspokojení specifických i běžných čtenářských zájmů.“⁹⁵

Od vztahu k autorovi se přesouváme ke vztahu k samotné knize. Realizátoři průzkumu nabídli respondentům škálu výroků charakterizujících funkci knihy a ti měli rozhodnout, zda

⁹² Již jsme uvedli, že v této době docházelo ke zvyšování cen knih, což je jev, který se do dnešních dnů nezastavil.

⁹³ HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*. S. 470.

⁹⁴ HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*. S. 469.

⁹⁵ HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*. S. 469.

z jejich pohledu platí či nikoliv. Nejvíce se prosadily tři skupiny výroků. Nejčastěji čtenáři knihám přisuzovali funkci vzdělávací a informační (tvrzení „Kniha rozšiřuje poznání“ – k tomuto se přiklonilo závratných 90,9 % respondentů, „Kniha doplňuje vzdělání“ – 78,5 %, rovněž sem patří výroky na šestém a sedmém místě „Kniha vychovává“ a „Kniha informuje o dění ve světě“), pak také funkci zábavnou a relaxační („Kniha slouží odpočinku“ – 61,9 %, „Kniha pobaví a je hrou“ – 46,3 %) a na závěr též funkce, řekněme, myšlenkově podněcující („Kniha inspiruje“ – 46,7 %, „Kniha vzrušuje“ – 18,1 %). Navíc tu je ještě solitér v podobě výroku „Kniha pomáhá překonat osamělost“, k němuž se přiklonilo 32 % dotazovaných.

Poslední okruh otázek se týkal budoucnosti knihy. 90 % respondentů se domnívalo, že se člověk neobejde bez knih, jen necelých 24 % mělo obavu, že elektronické knihy mohou v budoucnu ohrozit knihy papírové a skoro 43 % si myslelo, že ostatní média jsou pro knihu hrozbou. Strach o knihu byl tedy mezi čtenáři patrný, nikoliv však převažující.

3.4 Výzkum současného stavu četby a příjmu literárních děl 14-18letými čtenáři se zaměřením na estetickou funkci 1994

Tímto výzkumem se dostáváme k tématu čtení mládeže, což je problematika velice často probíraná jak na vědecké úrovni, tak i mediálně. Mimo to se vztahem dětí a dospívajících ke knihám a především jejich schopnosti porozumět četbě (čtenářská gramotnost) zabývají i mezinárodní průzkumy jakým je PISA, o němž pojednáme později.

Výzkum současného stavu četby a příjmu literárních děl 14-18letými čtenáři se zaměřením na estetickou funkci vypracovala studentka knihovnictví z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Jitka Pourová v rámci své diplomové práce (*Možnosti estetického působení četby na recipienta se zaměřením na čtenáře ve věku 14-18 let*) a publikovala jej v časopise *Čtenář* roku 1996 (číslo 7/8). Vzorek tohoto průzkumu činil 200 respondentů vybraných náhodně na půdě Městské knihovny v Praze v oddělení pro děti a mládež (jediným kritériem výběru byl limit počtu jedinců v konkrétních věkových kategoriích – děti byly jednak rozděleny na chlapce a dívky a poté na skupiny ve věku 14-15 let a 16-18 let), šetření tedy opět zahrnuje výhradně čtenáře. Nejedná se tedy v žádném případě o velký, reprezentativní výzkum, nicméně přeci jen dokázal přinést určitý vhled do percepce krásné literatury mládeží.

Realizátorka si stanovila tři hypotézy: první byla ta, že četba působí na mládež také svou estetickou funkcí, druhá se týkala uvedeného věkového rozlišení – Pourová předkládá teorii vycházející z ontogeneze člověka, že ve věku 14-15 let adolescenti ještě ve velké míře čtou dětskou literaturu, ale následně, od 16 do 18 let, je pro ně příznačný „odklon od dětské literatury, zařazení se do ‚čtenářské subkultury‘ mládeže tohoto věku, ale ještě ne přijímání vzorců chování typických pro dospělé.“⁹⁶ Jinými slovy, Pourová se domnívá, že tito dospívající se nacházejí na přechodu mezi spontánním estetickým cítěním dětí a navyklým, kategorickým cítěním dospělých. Konečně třetí hypotézou je rozdíl mezi pohlavími ve vztahu k četbě, případně preference různých žánrů.

Mladí respondenti vyplňovali dotazník s deseti polouzavřenými otázkami. Výsledky ukazují, že četba sice na mladé čtenáře působí i estetickou funkcí, ale knihy jsou stále vnímány především jako prostředek relaxace, ukrácení volné chvíle či jakéhosi vytržení z reality prožíváním obsahu a vzrušením z četby. Nejvíce mladých také v knize neoceňuje skoro vůbec jazyk a styl díla, na druhou stranu stojí o zajímavý a poutavý děj, bohatství a hloubku myšlenek či kladou důraz na celkové zpracování. Druhá hypotéza Pourové se nicméně výrazně potvrdila – dvě věkové skupiny se skutečně prakticky ve všech odpovědích odlišovaly (především co do *vyspělosti* přístupu k literatuře, starší čtenáři např. podstatně častěji připouštějí, že je četba ovlivňuje v jejich postojích, názorech a jednání – v první kategorii to bylo 24 % chlapců a 26 % dívek, ve druhé 52 % chlapců a 68 % dívek). Pokud jde o třetí hypotézu, rozdíly mezi chlapci a dívkami se prokázaly jen v těchto oblastech: „u 14-15letých čtenářů jde o nepoměr v četbě beletrie a naučné literatury, dále o rozdílné čtenářské potřeby a o odlišnosti v konkretizaci literárního díla.“⁹⁷ Tím je míněno, že chlapci – nijak překvapivě – dávají přednost akčnějším příběhům s napínavými zápletkami (často též uváděli žánr science-fiction) a dívky zase chtějí příběhy emocionálně laděné, kde se mohou vcítit do jednání postav a vnímat myšlenkový obsah díla. Mladé dívky také výrazně více preferují beletrii nad naučnou literaturou (74 % uvedlo větší oblibu beletrie a 10 % napsalo, že má rádo oba typy stejně), u chlapců také vede beletrie, ale v daleko menším poměru (44 % beletrie, 26 % naučná). Pourová to vysvětluje tak, že chlapci v tomto věku se začínají

⁹⁶ POUROVÁ, Jitka. Výzkum současného stavu četby a příjmu literárních děl 14-18letými čtenáři se zaměřením na estetickou funkci. *Čtenář*. S. 256.

⁹⁷ POUROVÁ, Jitka. Výzkum současného stavu četby a příjmu literárních děl 14-18letými čtenáři se zaměřením na estetickou funkci. *Čtenář*. S. 372.

intenzivněji zajímat o nové poznatky zejména z vědy a techniky, a ty čerpají právě z naučné literatury. Chlapci rovněž o něco více upřednostňují českou literaturu než dívky (28 % chlapců oproti 12 % dívek). U 16-18letých respondentů šlo pak „o rozdílné čtenářské potřeby a zastoupení poezie v preferované literatuře.“⁹⁸ Dívky do popředí svých čtenářských potřeb překvapivě nejčastěji řadí „získávání pravdivého pohledu na svět“, kdežto chlapci tradičně uvádí „relaxaci a odpočinek“ a „vhodné využití volného času“. Může to značit skutečnost, že dívky spíše inklinují k hlubšímu hodnocení přečtené literatury a jejího sdělení a chlapci od ní naopak čekají spíše rozptýlení a ukrácení času.

3.5 Veřejné knihovny očima veřejnosti 1996

Z celé řady průzkumů či spíše anket, které si průběžně vypracovávají knihovny, aby sledovaly zájmy svých návštěvníků, tento výzkum vystupuje nejen svou reprezentativností, ale také tím, že jej zadalo přímo Ministerstvo kultury ČR na návrh Národní knihovny a provedla jej specializovaná agentura Opinion Window. Projekt byl realizován v říjnu roku 1996 a výběrový soubor čítal 1135 respondentů se sociodemografickými charakteristikami odpovídajícími celkové populaci (dotazovaní konkrétně uváděli pohlaví, věk, vzdělání, velikost místa bydliště – kraj), jedná se tedy v našem výčtu o první průzkum, jenž zahrnul i *nečtenáře*, popř. jedince nenavštěvující knihovny. Je také třeba dodat, že zkoumání byli pouze lidé starší 18 let. Výsledky zpracované Janou Sodomkovou publikoval opět časopis *Čtenář* v čísle 7/8 roku 1997.

Cílem nebylo pouze zjistit, nakolik a jak veřejnost využívá knihovny ve svém okolí (tedy stanovit tzn. *typologii uživatelů služeb veřejných knihoven*), jaké služby si žádá či jak jsou s nimi lidé spokojeni, proč někteří do knihoven (už) nechodí a co by je přimělo svůj postoj změnit, ale také kolik času tráví jednotlivé skupiny populace četbou, které žánry jsou populární, z jakých zdrojů knihy získávají a nakolik knihám konkurují jiná tištěná média.⁹⁹

Dotazník obsahoval 19 tematických uzavřených či polouzavřených otázek, jež zkoumaly tyto skutečnosti:

⁹⁸ POUROVÁ, Jitka. Výzkum současného stavu četby a příjmu literárních děl 14-18letými čtenáři se zaměřením na estetickou funkci. *Čtenář*. S. 372.

⁹⁹ SODOMKOVÁ, Jana. Veřejné knihovny očima veřejnosti. *Čtenář*. S. 246.

- zda respondenti vědí, kde se v okolí jejich bydliště nalézá veřejná knihovna (87 % odpovědělo kladně),
- jak se dozvěděli o její existenci (většina dotazovaných – asi dvě třetiny – věděla o knihovně od dětství či mládí, bezmála čtvrtina se o ní dozvěděla od příbuzných či přátel),
- zda v současné době navštěvují knihovnu a jestli tak činili i v minulosti (30 % respondentů bylo v době výzkumu pravidelnými návštěvníky knihovny, jednalo se spíše o ženy – více než třetina z nich chodila do nějaké veřejné knihovny, kdežto z mužů jen přibližně čtvrtina; 48 % uvedlo, že dříve knihovnu navštěvovalo, ale v současné době už ne a zbylých 22 % především nejstarších respondentů do knihovny nechodilo nikdy),
- proč nenavštěvují knihovnu (54 % uvedlo obligátní odpověď, že nemají čas – přičemž nejméně času na čtení měli lidé ve středním věku s příjmem domácnosti nad 15 tisíc korun, 29 % si raději knihy kupovalo – tato volba byla nejčastější u Pražanů a vysokoškoláků, tedy u lidí s pravděpodobnými vyššími příjmy, a 23 % si knihy půjčovalo od přátel),
- proč nikdy nenavštěvovali knihovnu (zde byl opět uváděn nedostatek času – především muži, nebo upřednostnění nakupování knih – především ženy),
- co by je přimělo stát se (znovu) členy knihovny (pochopitelně nejčastěji by respondenti potřebovali více času – tuto podmínku uvedla asi polovina dotázaných, méně často se objevoval požadavek na větší nabídku atraktivnějších knih, lidé se také domnívali, že je do knihoven doženou rostoucí ceny knih, 16 % však stejně nepředpokládalo, že by někdy ještě začali knihovnu navštěvovat),
- jestli vědí, jaké služby knihovny nabízejí (téměř všichni respondenti uváděli na prvním místě půjčování knih, případně časopisů a jiných periodik, poměrně málo – méně než třetina – vědělo o existenci čítárny nebo studovny v knihovně, ještě méně o možnosti půjčování jiných nosičů jako jsou CD či kazety, nemluvě o možnostech kopírování či meziknihovních výpůjček; lépe byly v tomto směru informovány ženy a vysokoškoláci),

- které druhy služeb využívají (opět drtivá většina, 96 %, si půjčovala knihy, 46 % si půjčovala i časopisy, podstatně méně lidí, kolem 20 %, si pravidelně půjčovalo učebnice a odborné publikace, čítárnu využívalo jen 13 % návštěvníků knihoven; z toho je patrné, že v polovině 90. let ještě nebyly knihovny etablovány jako multimediální a svým způsobem i komunitní centra (také proto, že Internet tehdy ještě nebyl rozšířen), rovněž se zdá, že v této době knihovní fondy stále nebyly doplněny dostatečným množstvím kvalitní odborné a zájmové literatury, a proto se v odpovědích neukázala hojná návštěvnost a zájem o ni – nejen – z řad studentů),
- jak často knihovnu navštěvují (nejčastěji respondenti chodili do knihovny jednou až třikrát za měsíc, 18 % jednou či víckrát týdně),
- který typ publikací si obvykle půjčují (39 % dotázaných si nejčastěji odnášelo domů beletrii – spíše ženy, pětina preferovala detektivky a oddechovou literaturu – spíše muži, 16 % si pak chodilo pro odbornou literaturu – také hlavně muži a vysokoškoláci, a pouhých 6 % pro časopisy – převažovaly zase ženy),
- kolik si během roku průměrně vypůjčí knih (38 % si půjčovalo 11 až 30 knih, 26 % dokonce 31 až 60 knih, 16 % méně než 10 knih a 9 % dokonce více než sto svazků; průměrně se tedy jedná o 48 knih za rok, více si jich půjčovaly ženy, v průměru nejméně vysokoškolsky vzdělaní lidé, ti s nejvyššími příjmy a Pražané),
- kolik knih přečtou za měsíc (31 % respondentů přečetlo jednu knihu, dvě knihy 21 %, pět a více knih dokonce 14 %, ani jednu knihu nepřečetlo 19 % všech dotazovaných, což je poněkud nižší číslo, než které přinesly pozdější průzkumy; průměrně jsou to tedy tři knihy za měsíc; ženy jich opět přečetly více než muži – 3,1 oproti 2,4 knihy, počet také stoupal spolu s úrovní dosaženého vzdělání),
- jaký typ literatury mají nejraději (polovina respondentů v tradici předchozích šetření preferovala detektivky a oddechovou četbu, 43 % se také přiklápěla k beletrii (u návštěvníků knihoven je na prvním místě), v zájmové či odborné

literatuře mělo zálibu jen něco přes 20 % dotazovaných, hlavně mužů a mladších osob),

- kolik času denně stráví četbou knih + četbou novin a časopisů, sledováním televize, poslechem rozhlasu či reprodukované hudby (36 % dotázaných četlo denně deset až třicet minut, pětina půlhodinu až hodinu; v průměru je to 36 minut denně, což knihu staví daleko za poslech rozhlasu (v průměru 130 minut), sledování televize (118 minut) a na stejnou úroveň poslechu reprodukované hudby),
- jakým způsobem nejčastěji získávají knihy, které čtou (32 % si knihy kupovalo, 25 % si je půjčovalo od přátel, 21 % ve veřejné knihovně a 14 % je má doma; častěji si knihy půjčovaly (ať už v knihovně nebo u známých) ženy, stejně jako respondenti s nižším příjmem; muži, lidé s vysokoškolským vzděláním a vyšším příjmem si knihy naopak více kupovali).

Shrňme si nyní, co jsme se dozvěděli. Kromě toho, že se nám opět potvrzuje hypotéza, že ženy čtou více než muži, z výsledků vyplynulo, že k častým čtenářům se řadí i „nejstarší respondenti, vysokoškoláci a respondenti s nejnižším příjmem v domácnosti.“¹⁰⁰ Nakolik je zejména nižší příjem skutečně směřodátným ukazatelem pilného čtenářství, je však otázkou – mají lidé s menším platem opravdu více času a možností číst? Že patří k častým návštěvníkům veřejných knihoven, je vzhledem k jejich finančním možnostem logické. Naopak skutečnost, že tak málo lidí s vysokoškolským vzděláním chodí do knihoven, překvapuje, pokud nevezmeme v úvahu nedostatečnou nabídku knihoven. Sodomková také píše, že „výsledky výzkumu (...) se v některých parametrech rozcházejí s knihovnickou statistikou i s tím, co každý knihovník, zvláště ze služeb čtenářům, ví.“¹⁰¹ Uvádí pak například zásadní skutečnost, že dle tohoto průzkumu, který bral navíc v potaz pouze osoby starší 18 let, 30 % obyvatelstva navštěvuje veřejné knihovny. Statistiky knihoven přitom vykazují „s malou odchylkou 14 % čtenářů [osob v populaci pravidelně navštěvujících knihovny; čtenáři je zde nazývá Sodomková], přičemž asi jedna třetina z nich jsou děti [lidé mladší 18 let].“¹⁰² Totéž lze říci i o údajích o počtu přečtených knih za měsíc, které jsou četbě rovněž příznivé

¹⁰⁰ SODOMKOVÁ, Jana. Veřejné knihovny očima veřejnosti. *Čtenář*. S. 254.

¹⁰¹ SODOMKOVÁ, Jana. Veřejné knihovny očima veřejnosti. *Čtenář*. S. 255.

¹⁰² IBIDEM.

nakloněny – průměr je tři knihy měsíčně. Jedná se tedy o statistickou chybu, nebo se ve druhé polovině 90. let opravdu více četlo? Vzhledem k výše uvedené nepřesnosti v počtu návštěvníků knihoven v populaci, není nerozumné se přiklonit k tomu, že shodou okolností mezi respondenty převažovali tací s tendencí si čtenářsky „přilepšovat“ nebo šlo skutečně o aktivnější čtenáře.

Uzavíráme zde první porevoluční desetiletí a dostáváme se ke čtenářským průzkumům v novém tisíciletí.

3.6 Čtenářský průzkum nakladatelství Adonai 2001

Je zajímavé, jak z relativně malé ankety lze správným zpracováním udělat obsáhlé šetření. Průzkum nakladatelství Adonai je toho důkazem. O reprezentativním vzorku zde nelze hovořit, respondenti byli získáváni náhodným oslovováním kolemjdoucích v Praze vysokoškolskými studenty. Celkem jich získali 742, což není malý počet, ale přesto není možné získaná data brát za bernou minci. Dotazník se skládal z několika uzavřených otázek a čtyř otevřených, kde měli lidé možnost vyjádřit svůj vztah ke knihám – ale stejně tak i obecně ke kultuře, což je zajímavé a dosud opomíjené pojetí průzkumu. Jednalo se o otázky *Jaké je podle vás místo literatury, knih a kulturu celkově v životě člověka?*, *Dovedete si představit člověka bez kultury? Jak by vypadal?*, *Jak se díváte na rozdíl mezi velkou a „zábavnou“ kulturou?* a poslední otázka se ptala po třech knihách, které respondenta v posledním roce zaujaly. Otázka na velkou a zábavnou kulturu byla, jak píše zpracovatel průzkumu Otakar Chaloupka, záměrně zavádějící, neboť podsouvá konkrétní dělení kultury, čímž chce zjistit, zda jej respondent přijme, nebo zda projeví samostatné uvažování a hlubší pochopení smyslu kultury.¹⁰³

Ve zkoumaném souboru, i vzhledem k náhodnosti a *centralizaci* výběru, převažují Pražané, ženy a spíše mladší lidé. Věk, vzdělání, příjem ani žádná jiná obvyklá kritéria nicméně nebyla při zpracovávání brána v potaz a respondenti je vlastně ani nemuseli uvádět – jediné zaznamenané bylo pohlaví dotazovaných. Tyto skutečnosti poněkud vylučují větší zastoupení nečtenářů, neboť, jak se domníváme, při takovémto náhodném oslovení nečtenáři spíše participaci odmítali, rovněž vzhledem k výraznější převaze žen – které jsou,

¹⁰³ CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. S. 22.

jak už víme, horlivějšími čtenářkami – musí být výsledky nutně zkresleny. Konec konců i Pražané mají jiné čtenářské zvyklosti než např. obyvatelé malých měst a vesnic, stejně tak mladí lidé přistupují ke knihám jinak než starší generace.

Samotný vznik výzkumu Chaloupka vysvětluje potřebou zjistit, zda v novém tisíciletí skutečně hrozí onen nechvalně známý konec gutenbergovské civilizace a lidstvu zachvácení sekundární negramotností – tedy, že budeme schopni číst, ale už ne ochotni tak činit. Chaloupka tvrdí, že na začátku milénia je zpochybňována „tradice knihy“¹⁰⁴, snižují se náklady titulů, případně vychází méně kvalitní literatury, mladí lidé údajně nečtou, proto je třeba zeptat se přímo čtenářů a zjistit, jak je to doopravdy.

Tyto dohady ale byly vzápětí vyvráceny. A to reakcemi hned na první otevřenou otázku, tedy po místu knih a kultury v lidském životě. Odpovědi lze rozdělit do tří skupin; v první skupině lidé kulturu (potažmo tedy i knihám) přisuzovali *nezastupitelné, nejvyšší, první místo*. Chápou ji tak jako něco pro člověka zcela nepostradatelného, co jej činí lidskou bytostí. Je tu samozřejmě možnost, že takovéto výroky zvolili proto, že jsou nejen pohodlné, ale rovněž jsou pokládány za vhodné a správné. Na druhou stranu ale „tvrzení vyjadřující, co je pokládáno za lepší, projevuje přinejmenším, že máme jisté povědomí, co je nebo má být lepší.“¹⁰⁵ Další typ odpovědí vyzdvihoval známou konvenci, že knihy vzdělávají, kultivují a rozšiřují obzory. A konečně třetí skupina se domnívala, že knihy také přinášejí radost, jsou prostředkem relaxace, odpoutání od každodennosti a probouzejí představivost. Chaloupka podle jakéhosi svého klíče rozděluje odpovědi na konvenční a ty individualizované a někdy i argumentované. Respondentů, kteří dle něj nepřišli s dostatečně originální odpovědí, bylo 56,6 % a těch, kteří ji pojali individuálně 33,8 %. Nicméně toto jeho dělení je stejně subjektivní a podmíněné jako samy respondentské odpovědi, o kterých lze jen stěží dělat nějaké dalekosáhlé závěry jen proto, že v nich uvedli, že kultura a knihy jsou pro člověka nesmírně důležité. S tímto výrokem se jistě ztotožní i řada lidí schopných běžně uvažovat samostatně a argumentovaně.

Na dotaz, jak by vypadal člověk bez kultury, se objevily rozmanité odpovědi. Někteří lidé byli přesvědčení, že by žil ještě v jeskyni či na stromech, jiní, že by byl nudný a nevzdělaný, případně asociální vandrák, další si takového člověka představují jako kohosi bez

¹⁰⁴ CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. S. 8.

¹⁰⁵ CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. S. 96.

fantazie a citu, možná by se neuměl vyjadřovat a byl by ochuzen o důležité poznatky a vědomosti. Obecně lze tedy říci, že člověka bez kultury si dotazovaní představovali jako někoho vývojově i osobnostně opožděného a myšlenkově omezeného.

Třetí otázka chtěla po respondentech vyjádření k velké a „zábavné“ kultuře. Už jsme si řekli, že měla prověřit, jak lehce se lidé nechají svést k přijetí tohoto rozdělení. A výsledky se ukázaly být relativně vyrovnané – téměř 40 % dotázaných toto dělení přijalo a skoro 33 % jej odmítlo někdy i s vlastními argumenty. Nejčastěji lidé přisuzovali velké kultuře funkci vzdělávací, výchovnou a osobnostně rozvíjející, zábavná kultura je spojena s relaxací a rozptýlením, snad i únikem z reality. A co je na tomto dělení problematického? Především to, co je nepochybně ukotveno v představách mnohých lidí, a sice omezující a nebezpečná domněnka, že „vysoká“ kultura je náročná, obtížně pochopitelná, příliš intelektuální a hlavně nudná, tím pádem se jí mohou až instinktivně vyhýbat. Naopak „zábavná“ kultura je podle nich zkrátka *zábavnější*, jaksi „lidovější“, odlehčená, nechává člověka zapomenout na starosti a každodenní život. Už se nepřipouští možnost, že např. mnoho literárních děl obvykle přisuzovaných „vysoké“ kultuře může čtenáři poskytnout totéž, co očekává od děl „zábavných“ a ještě mnohem více. Je tedy záhodno připustit, že kultura může být zábavná nebo nudná, inspirující i plná klišé v celé své šíři a ve všech aspektech, ať už ji pak nazveme jakkoliv.

Na závěr této části měli respondenti uvést tři knihy, které na ně za poslední rok zapůsobily. Zde se nám nabízí srovnání s populárními tituly, které přinesly průzkumy z první poloviny 90. let, jak je uvádíme výše. A změna je skutečně patrná, přeci jen za tu dobu se u nás objevilo nesmírné množství nových titulů, z nichž především u beletrie se dá jen sotva hovořit o výhradně kvalitní produkci. Potvrzují to i data získaná tímto průzkumem – ze světové prózy respondenti jmenovali hlavně tehdejší komerční bestsellery jako díla D. Steelové, J. Collinsové či R. Jongové (zde nesmíme zapomenout na převahu žen ve zkoumaném vzorku), ze světové prózy byli ještě jmenováni už dříve populární B. McDonaldová, E. M. Remarque, M. Waltari a A. Hailey spolu se S. Kingem a J. R. R. Tolkienem, novinkou je velice málo ještě nedávno tak oblíbených autorů detektivek (zůstala jen A. Christie a D. Francis). Česká literatura, jak píše Chaloupka, nepředstavuje víc než 20 % z uvedených titulů, vede M. Viewegh, pak „autor jedné knihy“ R. John, J. Topol, V. Stýblová, Z. Frýbová. Zmizeli dříve milovaní spisovatelé J. Švejda, O. Dub, V. Páral, ale i B. Hrabal.

Z výsledků lze vyvodit – vzhledem k tomu, že v nich (i přes přítomnost starých jmen) převládaly aktuální, nejvíce propagované knižní hity, že lidé si vybírají četbu podle toho „co trh dá, a to s rysy náhodnosti či vlivu popularity,“ stejně tak se zdá, že „výběr četby nekopíruje požadavky tzv. literární vzdělanosti, nesvědčí o (...) hlubší orientaci v literatuře.“¹⁰⁶ Jinými slovy značná část čtenářů nesleduje při výběru četby nějaká kulturní kritéria, naopak sáhnou po knize, kterou jim doporučili známí, která má velký mediální ohlas, avšak ne v podobě literárních kritik, ale spíše obyčejné propagace reklamou.

Nyní se podíváme na vyhodnocení druhé části ankety, tedy sadu uzavřených otázek zkoumajících následující:

- kolik knih přečtou respondenti za rok (náhodně vybraný vzorek překvapuje relativně velkým počtem osob – 31 %, které přečtou za rok více než deset knih, stejné procento jich přečte od dvou do pěti a 26 % přečte ročně šest až deset titulů, pouhých 11 % pak přečte maximálně jednu knihu),
- kterému typu literatury dávají přednost (zde nebylo použito vyloženě žánrového rozdělení; asi 34 % respondentů má v oblibě „romány ze života“, což může být obdoba společenského románu, 29 % uvedlo „populární historii“, 21 % oddechovou literaturu a 8 % žánr krimi; „populární historie“ spadá do literatury faktu, v níž už tehdy nějakou dobu dominoval zájem o témata společenská, historická, ale řekněme i alternativní, např. z oblasti východních náboženství či esoteriky, tedy už ne, jak tomu bylo dříve, technické obory a přírodní vědy),
- jakou národnost autora preferují (žádnou národnost nepreferuje přes 92 % dotázaných, české spisovatele mají v oblibě necelá 3 % a americké 2,7 % respondentů, zanedbatelné procento uvedlo různé další národnosti; zde je patrný zřetelný pokles zájmu o domácí literaturu, který byl ještě na začátku 90. let – jak jsme mohli pozorovat na předchozích výzkumech – mnohonásobně vyšší a často převyšoval zájem o tvorbu zahraniční, což ale bylo dáno i historicko-sociálním kontextem doby; jak píše Chaloupka, nabídka nové české literatury na počátku milénia nebyla závratná a její prezentace

¹⁰⁶ CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. S. 113.

byla omezena na literární kritiku, tj. na sféru hodnotící a ne na polohu „sociálně aktivační“¹⁰⁷),

- jestli by si koupili knihu klasického autora, nebo si ji už pořídili (téměř 39 % dotázaných odpovědělo na první část otázky kladně, ale pouhých 14,6 % si klasické dílo již koupilo a 46,5 % by tak neučinilo; takové odpovědi jsou vskutku alarmující, přestože zkoumaný vzorek byl malý a nereprezentativní a může jít tedy o náhodu; lhostejnost vůči klasické literatuře se však prokázala i v předchozích výzkumech, *nová* literatura bývá chápána jako *aktuální* a „referenční – tj. taková, s níž se jedinec ztotožňuje a kterou chápe jako bezprostředně vztaženou k vlastnímu bytí,“¹⁰⁸ mělo by se ale upozorňovat na to, že i klasická literatura má v tomto směru co nabídnout),
- čím se nejvíce řídí při výběru knihy (66,7 % respondentů se řídí námětem, 11,4 % obálkou, 8,2 % autorem, 6,6 % reklamou a 6,5 % anotací na obálce; skutečnost, že námět knihy stojí na prvním místě, nepřekvapuje, ale relativně nevýznamné kritérium autora signalizuje jeho zmenšující se význam oproti dřívějším dobám nebo opět menší informovanost a přehled čtenářů – vždyť se při nákupu rozhodují spíše podle vzhledu obálky než podle jména autora),
- kde nejčastěji nakupují knihy (skoro 60 % dotázaných si pro knihy chodí do knihkupectví, 22 % do jednoho konkrétního obchodu a 17 % dává přednost zásilkovému prodeji),
- kde se nejčastěji setkávají s reklamou na knihu (podle 32,8 % respondentů nejvíce reklamy útočí na čtenáře v časopisech, poté ve výlohách knihkupectví – 30,2 %, v televizi – 20 % a v rozhlasu – 17 %; knihkupecké výklady, zdá se, mají potenciál skutečně o knihách informovat, ne vždycky toho ale dokážou vhodně využít¹⁰⁹).

V další části se zkoumala tzv. hodnotová orientace čtenářů. Skupina odborníků (literárních vědců) rozčlenila tituly, které respondenti uváděli, podle jejich „hodnotnosti“ a

¹⁰⁷ CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. S. 126.

¹⁰⁸ IBIDEM.

¹⁰⁹ Existují ale i čestné výjimky, například knihkupectví v pražské Spálené ulici má ve výloze hned několik sekcí, z nichž jedna upozorňuje na nově vydané a kritiky ceněné tituly, jiná na výherce cen Magnesia Litera apod.

skrze toto rozčlenění vytvořila čtyři kategorie čtenářských hodnot (minimální, průměrné, osobité a značně osobité) – odrážejících do jaké míry čtenáři podléhají komerční produkci nebo si naopak knihy vybírají na základě individuálního zaměření s požadavky na určitou uměleckost.

Z tohoto členění vycházely především dvě otázky. První se ptala, jakou knihu si respondenti naposledy koupili, a druhá, kterou jsme již zmínili, zase jaké knihy je za loňský rok nejvíce zaujaly. V obou případech dominovaly volby z průměrné kategorie (tedy oddechová, konvenční literatura), i když ve druhé otázce se výrazně zvýšil podíl osobité literatury, což neznáčí nic víc, než že samotná koupě nějaké knihy ještě nevypovídá o vlastních čtenářských zálibách. Chaloupka navíc vyslovuje domněnku, že si lidé často kupují knihy pod svou *hodnotovou úrovní*, tedy že „osobnostní dispozice a zaměření čtenářů jsou často vyšší, než jak se projevují na první pohled vlivem jednak nepostačujícího přehledu o literárním kontextu a funkcích literatury, jednak ediční a knihkupecké praxe.“¹¹⁰

Ještě je třeba alespoň okrajově zmínit *pokus*, který realizátoři průzkumu učinili, když dali do souvislostí např. data o četbě v dětství s množstvím četby v dospělosti či s hodnotovou orientací za rok (tedy jak „hodnotné“ knihy přečetli). Určitý vztah se zde prokázal – ti respondenti, kteří jako malí četli „hodnotná“ díla, se v dospělosti jeví jako nadprůměrní čtenáři, kteří si nadále při výběru knih hlídají určitý standard. Četba v dětství se tak nadále prokazuje jako zásadní pro trvalou integraci vztahu ke knihám a literatuře do života.

3.7 Jak čtou české děti? 2002

Průzkumy dětského čtenářství, zejména ty zaměřené na funkční gramotnost, u nás probíhají celkem pravidelně a média jim věnují čím dál více pozornosti s tím, jak se šíří zvěsti o tom, že děti nečtou a textu ani nejsou schopné porozumět. Toto šetření zpracované agenturou *Gabal, Analysis & Consulting* (GAC) a uskutečněné v prosinci roku 2002 mezi 1092 dětskými respondenty (10-14 let) a jejich rodiči se však zaměřilo na čtenářské chování dětí a jejich vztah ke knize.

Výsledná zpráva GAC jmenuje tyto tematické okruhy průzkumu:

¹¹⁰ CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. S. 132.

- čtenářské zájmy a návyky dětí ve věku 10 - 14 let (zda, jak často a co děti čtou),
- volnočasové aktivity, které tvoří kontext dětského čtení,
- pozice školy a rodiny ve vytváření čtenářských zájmů a návyků,
- kniha v multimediálním dětském světě (televize, počítače, internet),
- role knihoven v podpoře dětského čtenářství.¹¹¹

Jedná se o reprezentativní šetření pro populaci rodin s dítětem splňující následující sledovaná kritéria: pohlaví a věk dítěte, typ navštěvované školy, vzdělání rodičů a velikost místa bydliště spolu s regionem. S dítětem a jedním jeho rodičem byl veden rozhovor přímo u nich doma a tazatel pak zaznamenával odpovědi do připraveného dotazníku. Děti nevěděly předem, že půjde o průzkum čtenářství, a první otázky se jich také ptaly všeobecně na různé volnočasové aktivity. Šetření v každém případě ukázalo nejen obligátní fakt, že dívky čtou více než chlapci, ale také, že studenti víceletých gymnázií jsou výrazně horlivějšími čtenáři než žáci základních škol. Vyšlo najevo, že s dětským čtenářstvím to obecně není tak špatné, jak se tvrdí a v neposlední řadě, jak nesmírně důležité je „čtení v rodině“ – tedy, že rodiče sami čtou a vedou k tomu i své děti. Důležité je ale i nakolik se rodiče dětem věnují, kolik času spolu tráví či zda se dítě ve volném čase věnuje spíš kroužkům (ideálně uměleckým), nebo je venku s kamarády, případně se dívá na televizi.

Děti odpovídaly mj. na tyto otázky:

- jak častou čtou ve svém volném čase knihy (téměř třetina čte každý den, 24 % čte jednou až dvakrát týdně, „celkově lze říci, že 52 % čte pravidelně a 29 % nečte vůbec“¹¹²),
- kolik knih přečtou za měsíc (alespoň jednu knihu přečte 43 % dětí, z toho dvě knihy pak 17 % a tři a více 13 % dotázaných, více knih přečtou spíše dívky než chlapci, 26 % pak nepřečte měsíčně ani jedinou knihu),
- jestli je baví číst knížky (54 % odpovědělo kladně, 15 % řeklo, že je čtení moc baví, stejné procento naopak čtení nebaví vůbec; nepřekvapí zjištění, že čím víc děti čtení baví, tím víc knih čtou),

¹¹¹ GABAL, Ivan; VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka. *Jak čtou české děti?* S. 5.

¹¹² GABAL, Ivan; VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka. *Jak čtou české děti?* S. 8.

- co obvykle čtou (ukázalo se, že děti mají ze všeho nejradši časopisy, čte je 80 % z nich, pokud jde o knihy, ty tzv. pro zábavu čte asi 70 % dotázaných a povinnou školní četbu zas 60 %),
- jaké knihy nejraději čtou (pokud jde o žánry, převládá dobrodružná a fantasy literatura – zejména díky knihám o *Harry Potterovi*, dále jsou to knihy o přírodě a pohádky či pověsti, starší dívky preferují knihy o lásce, starší chlapci zas knihy o technice; už u dětí je ale jednoznačnou podmínkou zábavnost četby; „celkem 20 % dětí označilo jako nejoblíbenější knihu, která byla vyhodnocena odborníky jako kniha „pro dospělé,““¹¹³ už v tomto věku tedy existuje významný počet vyspělých čtenářů),
- kde nejčastěji získávají knihy (nepřekvapuje, že nejčastěji je to domácí knihovna – alespoň občas si z ní četbu vybere 91 % dětí, 48 % dětí pak chodí pravidelně do knihovny a 23 % je často nakupuje ať už samo, nebo s rodiči; zásadní pro rozvoj dětského čtenářství, jak se zde potvrzuje, je vztah rodičů ke knihám, který se projevuje samozřejmě i dostatkem dobrých knih doma),
- jestli jim rodiče četli, když byly malé (tato otázka má opět smysl pro vytvoření souvislosti mezi posloucháním předčítání z knih v raném dětství a vlastním čtením v pozdějším věku – „70 % dětí, které dnes denně čtou, jsou děti, kterým pravidelně rodiče četli, když byly menší, (...) z dětí, které nikdy nečtou, zažila pouze čtvrtina, že by jim v dětství někdo četl z knížky“¹¹⁴; stejně tak je důležité, aby děti viděly své rodiče číst – 44 % dotázaných nevidí rodiče číst nikdy a tři čtvrtiny z nich pak také samy nikdy nečtou),
- následovaly otázky na samotné rodiče, jak často si s dětmi o knihách povídají či zda jim pomáhají s výběrem četby – opět se prokázala jasná souvislost mezi vyšší komunikací o knihách a vyšším zájmem o ně ze strany dětí,
- další úsek se věnoval působení školy na čtení dětí a zjišťoval, jak s knihami pracují v hodinách českého jazyka, zda děti dostávají seznam doporučených knih a jak často se o zadané literatuře s učitelem baví – škola totiž

¹¹³ GABAL, Ivan; VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka. *Jak čtou české děti?* S. 14.

¹¹⁴ GABAL, Ivan; VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka. *Jak čtou české děti?* S. 22.

„zhodnocuje a doplňuje to, co rodina vytvořila“¹¹⁵, nemůže ale její přínos úplně nahradit – opět ne všechny děti jsou školou ke čtení motivovány, např. 27 % dětí nedostává seznam doporučené četby a 55 % si nemusí psát čtenářský deník,

- předposlední okruh otázek byl zaměřen na sledování televize a práci s počítačem, což jsou činnosti, které potenciálně nejvíce odvádějí od čtení knih – nicméně z výsledků vyplynulo, že „u dětí, které často pracují s počítačem, je velmi pravděpodobné, že také často čtou, přečtou více knih a čtení je baví“¹¹⁶, nesmí se ale jednat výhradně o hraní her, ale především o vyhledávání informací, psaní domácích úkolů apod., naopak přílišné sledování televize a málo alternativních aktivit je se čtením knih v přímém rozporu,
- závěrečné otázky se vztahovaly ke knihovnám: jak často děti chodí do veřejné knihovny (pravidelně ji navštěvuje 48 % dětí, nejčastěji jednou až dvakrát měsíčně – 35 %; časté návštěvy knihoven mají přímou souvislost s hojnější četbou, čtenářskými úkoly ve škole, intenzivnější četbou rodičů atd.), s kým nejčastěji chodí do knihovny, s kým byly v knihovně poprvé (42 % s rodiči, s učitelem jen 12 %), co v knihovně dělají, a v případě, že do knihovny nechodí, proč tomu tak je („protože moc nečtu“ odpovědělo 24 % dětí, 18 % má hodně knih doma a 14 % „se tam prostě nechce“).

Jak jsme si ukázali na některých výsledcích průzkumu z roku 2002, dětské čtenářství před devíti lety nebylo v nijak katastrofálním stavu. Za tu dobu se však rozmohl Internet, nesmírné množství počítačových her a všemožných aplikací do mobilních telefonů a bez dalšího průzkumu je těžké určit, nakolik tyto skutečnosti čtení dětí ovlivnily. Zhodnocení výzkumů PISA nám nicméně ukáže, že funkční gramotnost českých dětí rok od roku klesá. Možná to je důsledek malého zájmu o knihy, možná nekvalitní školní výukou, tento problém každopádně není předmětem této bakalářské práce. Na průzkumu *Jak čtou české děti?* jsme chtěli především vyzdvihnout faktory, které nejvíce ovlivňují dětskou četbu – která, jak už víme, má zásadní vliv na četbu v dospělosti.

¹¹⁵ GABAL, Ivan; VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka. *Jak čtou české děti?* S. 32.

¹¹⁶ GABAL, Ivan; VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka. *Jak čtou české děti?* S. 39.

3.8 Výzkum čtenářů jako uživatelů informačních institucí se zaměřením na studenty s preferencí odborných textů 2006

Tento výzkum provedla PhDr. Irena Prázová v rámci své dizertační práce na Fakultě sociálních věd UK. Zaměřila se přitom na „čtenáře - uživatele vědeckých a akademických institucí, na jeho čtenářské chování, preference, názory a na jeho metodické návyky na práci především s odborným textem.“¹¹⁷ Realizátorka zkoumala využívání především periodických a neperiodických odborných, tištěných médií (zejména vědeckých publikací a časopisů, ale i denní tisk či beletristická díla), v menší míře též elektronických médií (databází, elektronických verzí dokumentů a internetových zdrojů obecně) a jejím cílem bylo kromě zmapování tohoto specifického typu čtenářství také vytvoření profilu čtenáře těchto textů.

Metodou sběru dat byl standardizovaný dotazník, který obsah 35 tematických otázek (většinou uzavřených, případně polouzavřených), sledovaly se tyto znaky: pohlaví, věk, vzdělání a zaměstnání. Vzorek 302 respondentů byl sestaven náhodně z návštěvníků těchto institucí: Knihovna FSV UK, Národní knihovna, Národní muzeum, Knihovna Jinonice, Knihovna FSS MUNI v Brně a Knihovna Akademie věd ČR v Praze¹¹⁸. Kromě kvantitativní části měl výzkum i část kvalitativní, jíž tvořilo deset hloubkových rozhovorů se zvolenými respondenty.

Ve vzorku mírně převažovaly ženy (54,6 %), věkově převažovali lidé mezi 20 a 25 lety (52 %) a 25 % tvořili respondenti od 26 do 30 let, minimálně se v něm vyskytují i jedinci podstatně starší (nad 60 let). Téměř 72 % byli studenti (v převážné většině, vzhledem k typu institucí, humanitních oborů), 20 % už mělo ukončené vysokoškolské vzdělání a středoškoláků bylo pouhých 5,6 %. Pokud jde o zaměstnání, pochopitelně většinou jde o studující, 8 % byli akademičtí pracovníci a 22 % jiní zaměstnanci. Tento vzorek tedy zároveň představuje typické složení návštěvníků těchto knihoven.

Jelikož tento výzkum nebyl zaměřen pouze na čtenáře knih, ale také na čtenáře periodik a uživatele elektronických médií, zmíníme zde jen jeho části korespondující s tématem této práce, jimiž jej bude možné srovnat s předešlými průzkumy.

¹¹⁷ PRÁZOVÁ, Irena. *Výzkum čtenářů jako uživatelů informačních institucí se zaměřením na studenty s preferencí odborných textů*. S. 7.

¹¹⁸ Dotazník byl v těchto institucích návštěvníkům k dispozici od začátku května do konce června 2006.

Největší počet respondentů navštěvuje knihovny a informační instituce dvakrát až třikrát týdně (38 %), denně je to téměř 20 % dotázaných, jednou týdně 19 %. Daleko menší počet chodí do knihovny jednou do měsíce a méně často. Nejčastěji tam chodí pro učebnice a skripta (zejména mladí respondenti do 25 let a studující – tyto dvě kategorie se logicky překrývají), vědecké publikace a příručky a slovníky (ty zase vedou u kategorie zaměstnaných), poněkud zaostává využívání vědeckých časopisů, ale i elektronických zdrojů (jak Prázová uvádí, potvrdila se její hypotéza, že tištěné publikace – a to i např. denní tisk – jsou stále primárním zdrojem informací, minimálně pro tuto zkoumanou skupinu¹¹⁹). Dále bylo zjišťováno, jaký typ tištěných médií respondenti nejvíce využívají, a je tedy pro ně nejvýznamnější – bezmála 70 % uvedlo, že to jsou knihy, téměř 18 % se přiklonilo k časopisům a 8 % preferuje noviny. Odborná literatura je hlavním informačním zdrojem pro víc než 62 % respondentů, pro téměř 26 % je pak zdrojem doplňkovým (obecně lze říci, že odborná literatura v doplnění s Internetem je pro drtivou většinu respondentů primárním zdrojem informací a nejpřínosnějším *pracovním nástrojem*¹²⁰). Skoro 52 % dotázaných ji vyhledává při vypracovávání konkrétního studijního úkolu, 11 % čistě z vlastního zájmu, necelých 18 % ze zájmu i pro studijní účely a ani ne 8 % z návštěvníků těchto institucí tam dochází kvůli pracovním povinnostem. Z těchto výsledků je jasně patrné, že i v rámci čistě odborné literatury jsou knihy stále pro převážnou většinu lidí nezastupitelné.

V další části se výzkum věnoval práci s odbornými texty (citování, parafrázování; ale objevila se i otázka, jestli se informace v odborných publikacích překrývají), a tato data byla dána např. do souvislosti s využíváním konkrétních typů těchto textů. Respondenti se měli také vyjádřit k jejich srozumitelnosti a to v kvantitativní i kvalitativní části, přičemž většinou uváděli, že odborné texty shledávají spíše srozumitelné (skoro 66 %), zcela srozumitelné (18 %), a jen asi 13 % je ohodnotilo jako spíše nesrozumitelné. Otázky se také týkaly způsobu čtení odborné literatury podle jednotlivých typů publikací (zda čtou všechno nebo si vybírají jen některé pasáže, zda sáhnou po tom, co je zaujme nebo vyhledávají text cíleně apod., některé otázky však byly podstatně detailnější, třeba zda si respondenti dělají při čtení výpisky).

¹¹⁹ PRÁZOVÁ, Irena. *Výzkum čtenářů jako uživatelů informačních institucí se zaměřením na studenty s preferencí odborných textů*. S. 56.

¹²⁰ PRÁZOVÁ, Irena. *Výzkum čtenářů jako uživatelů informačních institucí se zaměřením na studenty s preferencí odborných textů*. S. 88.

Analýza výzkumu dávala do souvislosti různá data, mj. délku četby jednotlivých typů textů a věk, vzdělání či zaměstnání respondentů. Ukázalo se, že v námi sledované skupině odborných knih zmíněné kategorie nemají výraznou rozlišující roli – čtenáři se víceméně ve všech oblastech shodovali (např. lidé různého věku čtou vědecké publikace nejčastěji déle než hodinu – 43 %, byť nejmladší respondenti mají více tendenci dobu čtení zkracovat: na druhém místě u nich totiž byla možnost „méně než 20 minut“).

Respondenti se vyjadřovali i k budoucnosti odborných i neoborných tištěných médií (knih, časopisů a novin) v konkurenci těch elektronických: skoro 47 % se domnívá, že přežije kniha, necelých 10 % věří časopisům a ani ne 9 % je přesvědčeno o vytrvání novin. 17 % dotázaných pak věří, že přežijí všechny tři typy tištěných médií. Pro nás je tento údaj zásadní, byť ne překvapivý, lidé navštěvující informační instituce jsou v drtivé většině vysokoškolsky vzdělaní a již jsme několikrát zmínili, jak se vztah ke knize s vyšší vzdělání zintenzivňuje.

Kvalitativní část výzkumu pak víceméně opakovala otázky z původního dotazníku, jen respondenti dostali více prostoru se vyjádřit.

Tento velmi specializovaný a svého druhu výjimečný výzkum se, šířeji řečeno, zajímal o využívání odborných textů skupinami čtenářů, jimž jsou tyto texty primárně určeny, tedy studenty a akademickými pracovníky. Zjišťoval, jakým způsobem, jak často i za jakým účelem je vyhledávají a čtou, které typy preferují a nejhojněji využívají a v neposlední řadě, jak s nimi posléze pracují. Pro naši práci zde bylo zásadní potvrzení intenzivního vztahu ke knize touto skupinou lidí, neboť nejčastěji pro své studium, práci, ale i zábavu používají odborné práce publikované knižně. Svě povědomí o důležitosti knih vyjádřili i přesvědčením o jejich přetrvání v době stále masivnějšího rozvoje elektronických médií.

3.9 Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize 2007

Nejrozsáhlejší čtenářský průzkum, jaký se u nás do té doby uskutečnil, vznikl ve spolupráci mezi Ústavem pro českou literaturu AV ČR a Národní knihovnou ČR, financován byl ministerstvem kultury. Jedná se o první z řady reprezentativních, kvantitativních výzkumů na vzorku občanů starších 15 let, které se budou opakovat každé tři roky, pokaždé s jiným tématem (tři čtvrtiny dotazníku zůstanou totožné a jedna čtvrtina bude obměňována). Téma roku 2007 byly veřejné knihovny. Metodou sběru dat jsou standardizované rozhovory

s vyplňováním dotazníku o 38 otázkách (uzavřených, polouzavřených i otevřených). Výběrový soubor čítal 1551 lidí a kontrolovaly se tyto znaky: pohlaví, věk, ekonomická aktivita, kraj a velikost místa bydliště (ale ne vzdělání). Výzkum zpracoval prof. Jiří Trávníček působící na Filozofické fakultě UK a v Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

Nejdříve zmíníme cíle, s nimiž byl výzkum proveden. Realizátoři doufali zjistit následující:

- jaký je vztah Čechů ke knize a jak se projevuje naše knižní chování (mj. čtení, nakupování a půjčování knih),
- co ovlivňuje nejvíce náš vztah ke knize,
- jak vypadá tzv. typický čtenář, čili jak je čtení rozloženo v populaci dle výše uvedených kontrolovaných znaků,
- jak je na tom čtení knih v porovnání s jinými volnočasovými aktivitami a sledování jiných médií,
- jak se změnil náš vztah ke knize od dob předchozího režimu a co s ním udělal rozmach Internetu a počítačových technologií obecně,
- a konečně, v čem se v přístupu ke knihám lišíme od jiných evropských zemí.¹²¹

Už víme, že průzkum obsáhl i *nečtenáře*, tedy jedince, kteří za rok nepřečtou ani jednu knihu. Kolik jich ale v populaci je? Překvapivě poměrně málo, 17 %. Zbýlých 83 % lidí tedy přečte aspoň jednu knihu, i když se lze dohadovat, nakolik jediná, jakákoli přečtená kniha za celý rok činí z člověka „skutečného“ čtenáře.

Pokud jde o socio-demografický profil čtenáře a nečtenáře, vyšlo najevo toto: typickým *čtenářem* je žena s vyšším vzděláním, mezi 35 a 44 lety, pracující duševně a žijící ve městě nad sto tisíc obyvatel, naopak typickým *nečtenářem* je fyzicky pracující muž nad 65 let s nižším (základním) vzděláním, z nejnižší příjmové kategorie (do 5000 korun na člena domácnosti) a žijící na venkově (sídlo do 4 999 obyvatel).¹²²

Respondentů, kteří uvedli, že za rok nepřečtou ani jednu knihu, tazatelé požádali, aby uvedli důvod. Nejčastěji se objevila odpověď, že nemají čas, někteří též prohlásili, že je čtení nebaví a jiní zas, že informace čerpají z jiných médií (tisku, televize a rozhlasu). Mladí

¹²¹ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 12.

¹²² TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 58.

nečtenáři nejčastěji uváděli, že je čtení nebaví a také dávají přednost Internetu, střední generace nemá čas a starší generaci schází zdraví (ale dříve četla). Rovněž vzdělání nečtenáře diferencuje – ti méně vzdělané čtení nebaví, ti s vyšším vzděláním opět volí spíše Internet. Jak nicméně Trávníček konstatuje, tyto důvody jsou povrchní konstatování a zdaleka neobjasňují pravé důvody nečtení (proč ale tedy dotazník neobsahoval jiné možné odpovědi a nešel víc do hloubky?). Dále rozvádí zajímavou myšlenku, že „být nečtenářem není postojem, ale spíše jeho nedostatkem.“¹²³ Drtivá většina čtenářů totiž *ví, proč čte* (tedy co jim čtení přináší), kdežto nečtenáři se uchylují k nejpohodlnějším, nic neříkajícím odpovědím. Trávníček tvrdí, že pro nečtenáře je typická „socio-kulturní povadlost, nezájem“, neorientují se na jiný, náhradní kulturní subjekt, jsou nezacílení, čili „nečtenář není nečtenářem v takové míře, jako je čtenář čtenářem.“¹²⁴

Průměrný počet knih, které obyvatelé České republiky ročně přečtou je 16, což není vůbec špatné číslo, a jak si ukážeme na zahraničních průzkumech, řadí nás to jednoznačně do evropského nadprůměru. Procentuální rozložení podle množství přečtených knih (s Trávníčkovou klasifikací čtenářů) je následující: 17 % populace nepřečte ani jednu knihu – *nečtenáři*, 39 % přečte jednu až šest knih – *čtenáři sporadičtí* (podprůměrní), 16 % přečte sedm až dvanáct knih – *čtenáři pravidelní* (průměrní), a 29 % přečte třináct a více knih – *čtenáři častí* (nadprůměrní). Na šestibodové škále jsou *častí čtenáři* rozloženi do tří kategorií – *čtenáři stálí* (13-24 knih), *čtenáři silní* (25-49 knih) a *čtenáři vášniví* (50 a více knih). Právě *vášniví čtenáři* (tvořící asi 6 % populace) jsou svébytnou kategorií jdoucí napříč všemi socio-demografickými ukazateli relativně vyrovnaně, až na obligátní pohlaví a vzdělání, což jsou obecně nejvíce diferencující proměnné. Také lze říci, že „čím je objem čtení silnější, tím se rozestup mezi pohlavími [ale i mezi úrovněmi dosaženého vzdělání] zvětšuje.“¹²⁵ Pokud jde o kategorii *častého čtenáře*, náleží do ní 35 % žen a 23 % mužů, 44 % vysokoškoláků, ale jen 20 % lidí bez maturity (to se odráží jednak na povaze práce – více čtou lidé duševně pracující, a také na výši příjmu – opět čtou více jedinci s nadprůměrným příjmem), roli hraje též ekonomická aktivita (která naopak není významná základního dělení na čtenáře/nečtenáře) – větší objem knih čtou ekonomicky neaktivní, tedy ti, co mají i více volného času. Z toho vyplývá, že věkově k *častým čtenářům* patří spíše buď lidé mladí (15-24 let; 36 %), nebo starší

¹²³ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 61.

¹²⁴ IBIDEM.

¹²⁵ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 64.

(55-64 let; 30 %). Velikost bydliště, která nehrála roli u čtenářů/nečtenářů, už se projevuje u této kategorie – na venkově je méně *častých čtenářů*, než ve větších městech (to opět souvisí s volným časem, který bývá ve městech věnován kulturním aktivitám, případně sportu a na venkově spíše všemožným činnostem kolem hospodářství, stejně tak je zde menší procento lidí s vyšším vzděláním atd.). Obecně lze říci, že ten, kdo přečte za rok třináct a více knih je s vyšší pravděpodobností mladá, vzdělaná a duševně pracující (studující) žena mezi 15 a 24 lety.¹²⁶

Nyní se už zaměříme na vybrané okruhy a otázek a sumarizujeme si odpovědi respondentů. První okruh o obecných parametrech četby jsme rozvedli výše, druhým okruhem se průzkum dotkl nabývání knih a orientace na knižním trhu. Sem patří následující otázky:

- kolik knih si respondenti koupí za rok (29 % si nepořídí ani jednu knihu, průměr je 6,6 knihy, přičemž v počtu knih se neukázal velký rozdíl v genderu, ale v řádu koupil/nekoupil opět převládají ženy, počet zakoupených knih také roste se vzděláním a pochopitelně též příjmem, co se týče věku, poněkud převažuje kategorie 25-34 let, což lze vysvětlit tak, že „mladší lidé se daleko více orientují na místa levnějšího nákupu“¹²⁷ a proto si také mohou dovolit koupit více knih),
- jakou částku za tyto knihy utratí (průměrná suma je 1303 korun, za jednu knihu se pak průměrně zaplatilo 217 Kč; v řadě kategorií zde dochází ke shodě s předchozí otázkou, např. za knihy utrácejí více ženy – i když jen mírně, rozdíly jsou hlavně ve věku – nejvíce za knihy vydávají lidé ve středních letech (35-54 let), nejméně pochopitelně lidé nad 65 let a mladí mezi 15 a 24 lety, nejvyšší částky se utrácejí v největších městech, nejnižší ale nikoliv na venkově, nýbrž ve větších městech od 20 do 100 tisíc obyvatel, což nemá jasné vysvětlení – navíc si později ukážeme, že v těchto městech také chodí lidé nejméně do knihoven),
- kde nejčastěji získávají knihy (zde jsou výsledky poměrně vyrovnané, i když stále vedou knihkupectví – pro 22 % dotázaných to je první volba, následují

¹²⁶ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 65.

¹²⁷ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 71.

knihovny – 19 % chodí pro knihy hlavně tam, půjčování od přátel – 16 %, a získávání knih coby dárků – 10 %, a např. Internet byl první volbou jen pro 3 % respondentů; silnější čtenáři (tedy hlavně ženy, mladší a starší generace, vzdělanější lidé) chodí častěji do knihoven, lidé mladší a ve středním věku častěji nakupují v knihkupectví, naopak čím jsou respondenti starší, tím víc se spoléhají na domácí knihovnu nebo jsou knihami obdarováni),

- kde získávají informace o knihách (14 % respondentů – z větší části mužů – se o knižní informace nezajímá, zbytek se nejčastěji informuje u svých blízkých – pro 32 % je to první referenční zdroj, také na internetu – 12 %, případně v knihkupectvích, v tisku či propagačních materiálech; vyplývá z toho, že lidé se na Internetu více informují, než by přes něj nakupovali, na doporučení přátel spoléhají především méně vzdělaní lidé, ti s vyšším vzděláním se informují u „oficiálnějších“ zdrojů jako jsou recenze, katalogy apod.),
- zda souhlasí s tvrzením, že „není možné mít přehled o všech vydávaných knihách“ (zcela nebo spíše souhlasí 56 % lidí, 25 % neví (Trávníček tuto skupinu rovnou klasifikuje jako ty, kteří se nezajímají) a 19 % se domnívá, že je možné se na knižním trhu orientovat – většinou se dokážou nějak vyhranit opět jedinci s vyšším vzděláním, ženy a obecněji silnější čtenáři; můžeme si zde všimnout rozdílu mezi výsledky průzkumu 4.3 z roku 1994 a tímto – v první polovině 90. let se 67 % respondentů domnívalo, že je nabídka knižního trhu nepřehledná, i když výrazně převládal názor, že je bohatá i relativně uspokojivá, to je minimálně důkazem toho, že na knižním trhu už nepanuje takový chaos jako dříve, byť stále ještě nadpoloviční většina lidí v široké nabídce poněkud tápe),
- a na závěr kolik knih mají ve své domácí knihovně (žádnou knihu doma nemá jen 1 % obyvatel, průměrný počet knih je 274, nejvíce knih mají ženy, lidé starší 55 let s vyšším vzděláním a příjmem, což je logické, neboť domácí knihovny se budují často celý život a rovněž je třeba na ně vynaložit podstatnou sumu peněz).

Třetí okruh se týkal návštěvnosti knihoven a využívání různých jejich služeb, otázky se tedy ptaly konkrétně na tyto skutečnosti:

- zda v průběhu minulého roku navštívili aspoň jednou veřejnou knihovnu (40 % dotázaných odpovědělo kladně, 27 % uvedlo, že do knihovny dříve chodili, ale dnes už ne a 33 % řeklo, že v knihovně nebyli nikdy; typickým návštěvníkem knihovny se ukázal být mladý člověk (spíše žena) ve věku 15-24 let, s vyšším vzděláním a ekonomicky neaktivní – jinými slovy *student* (je zde ale také jistá shoda s charakteristikami *silného čtenáře*); také zde se nabízí srovnání s jiným starším průzkumem – tentokrát s 3.5 z roku 1996 zaměřeným převážně na knihovny – objevil se patrný nárůst pravidelných návštěvníků knihoven (o 10 %) – mj. důsledek vyššího počtu studentů v populaci, ale také nárůst těch, kteří do knihovny nikdy nechodí),
- jak často navštěvují veřejnou knihovnu (nejčastěji jednou za měsíc – 41 %, jednou za dva týdny – 20 %, 72 % těch, kteří chodí do knihovny, tak činí minimálně jednou měsíčně; čím horlivější čtenář, tím častěji chodí do knihovny),
- jaké služby knihoven využívají (97 % návštěvníků si půjčuje knihy, 51 % časopisy, 36 % využívá studovnu a čítárnu, 27 % kopírování a 25 % Internet; dotazník se také ptal na spokojenost s nabídkou knihoven – spokojeno je 79 % návštěvníků (roku 1996 to bylo 80 %) bez rozdílu věku či pohlaví, diferencující je pouze vzdělání – ukazuje se, že „čím jsme vzdělanější, tím jsme náročnější“¹²⁸, také platí, že silnější čtenáři jsou se službami knihoven obvykle spokojenější),
- případně proč do knihovny nechodí (dominuje obligátní odpověď „nemám čas“ – 23 %, následuje „vadí mi půjčování“ – 19 % (toto uvedlo mj. 31 % *častých čtenářů*, silnější čtenáři si také knihy raději kupují) a shodně 17 % respondentů si knihy kupuje samo nebo si je půjčuje od přátel).

Čtvrtý okruh byl věnován vztahu četby k jiným volnočasovým, ale i pracovním aktivitám. Zkoumalo se obecně místo četby ve volném čase respondentů, jejich mediální

¹²⁸ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 83.

chování, ale také jak se váže čtení knih k jejich zaměstnání a konečně, zda a nakolik čtou knihy v cizích jazycích.

- Pokud jde o množství času věnovaném různým médiím¹²⁹, ukázalo se, že průměrný počet minut, kdy lidé denně čtou knihy je 41, noviny a časopisy pak jen půl hodiny, nejvíce času zabírá poslech rozhlasu – 113 minut (i když zde je nutné vzít v potaz, že rozhlas slouží převážně jako „kulisa“) a sledování televize – 111 minut. U Internetu lidé sedí 86 minut denně, muži více než ženy, což je jediný bod, kdy se pohlaví výrazněji odlišují. Nepřekvapí, že čím vyšší mají lidé vzdělání, tím déle denně čtou knihy.
- Když se ještě zdržíme u médií – předpoklad, že práce s Internetem je v rozporu se čtením knih se neprokázal, Internet tedy od čtení neodvádí, ale ani k němu nepřivádí. Čtení novin a časopisů se s knihami mírně doplňuje, periodický tisk tedy není konkurencí. Co naopak v cestě ke knize stojí je rozhlas a televize – čím více lidé tato média sledují, tím méně čtou.
- V rámci jiných volnočasových aktivit (na výběr bylo třeba setkávání s přáteli, koníčky, zahrádkaření/chalupaření, návštěva kulturních akcí či aktivní sportování) se prokázalo, že tyto nepůsobí na úkor čtení, jelikož „silnější čtenáři jsou i aktivnější v trávení volného času.“¹³⁰ Samozřejmě s výjimkou *vášnivých čtenářů*, kteří čtení svůj volný čas více méně podřizují.
- Průzkum se nechtěl zabývat čtením pouze coby činností ve volném čase, ale také hledal jeho spojitost se zaměstnáním respondentů – ti odpovídali na otázku, zda jejich povolání souvisí se čtením: ukázalo se, že celých 73 % se při práci ke knize spíše nedostane a jen 27 % ano. Je asi jasné, že „čtení příznivé“ zaměstnání je takové, které vyžaduje vysokoškolské vzdělání, duševní práci a nabízí vyšší příjem.
- Poslední otázka v tomto okruhu se týkala čtení knih v cizím jazyce – respondenti měli uvést, zda v loňském roce přečetli aspoň jednu takovou knihu. Výsledky jsou takovéto: 10 % dotázaných přečetlo nejméně jednu knihu

¹²⁹ Trávníček uvádí, že dohromady se lidé denně věnují „mediálním aktivitám“ 433 minut, což je 7 hodin a 13 minut, upozorňuje však, že jednotlivé činnosti není dobré mechanicky sčítat, neboť některé lze vykonávat zároveň, jiná slouží pouze jako kulisa atd. (TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 92)

¹³⁰ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 97.

v angličtině, 9 % ve slovenštině, 4 % v němčině a 2 % ve francouzštině a ostatních jazycích. Největší vliv má opět vzdělání, také platí, že mladá generace čte častěji v angličtině, starší lidé zase ve slovenštině.

Pátý okruh pojednává o čtenářských hodnotách, tedy „co čteme, proč čteme, jak jsme se vůbec ke čtení dostali a co od čtení očekáváme.“¹³¹

- Na otázku po tom, co obvykle čtou, lidé nejčastěji uváděli současnou oddechovou beletrii (detektivky, romance, thrillery apod.), literaturu faktu, klasickou beletrii a odbornou literaturu. Nepřekvapí, že ženy častěji volí beletrii a muži naopak faktografickou literaturu, vzdělanější lidé preferují různé žánry, méně vzdělaní dávají jednoznačně přednost oddechové literatuře, pokud jde o typ čtenáře, „intenzivnější čtenář čte silněji všechny druhy knih než čtenář méně intenzivní,“ diferencuje pouze klasická beletrie – „čím silnější čtenář, tím větší podíl tohoto druhu četby.“¹³²
- Respondenti nejvíce od knih očekávají zábavu a napětí (to je na prvním místě pro 32 % z nich), informace (20 %), únik do jiného světa (13 %) nebo faktografickou věrohodnost (10 %). Patrný je zde především genderový rozdíl – „ženy častěji očekávají od knih estetický zážitek, únik do jiného světa, případně pomoc v životních situacích; muži zase faktografickou věrohodnost a informace.“¹³³ Rozdíly ve vzdělání zde nejsou tak velké jako jinde – i vzdělanější lidé se chtějí při četbě pobavit a relaxovat (i když i tak je u nich pochopitelně velmi silná kategorie poznávací/informační). Rovněž se ukázalo, že čím více knih člověk přečte, tím větší klade důraz na zábavnou, případně emocionální složku.
- Na otázku, co mělo vliv na jejich četbu, respondenti nejčastěji uváděli, že si cestu našli sami (pro 27 % dotázaných byla toto první volba), případně, že doma se četlo (23 %), doma bylo mnoho knih (13 %) nebo chodili do knihovny (10 %). Největší vliv, což ukázaly i předchozí průzkumy, má rodina – ta působí

¹³¹ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 109.

¹³² TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 110-111.

¹³³ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 111.

hlavně na ženy, muži se častěji ke knize dostali sami od sebe nebo tvrdí, že neví, co je ovlivnilo.

- Oblíbeného autora či knihu má alespoň podle průzkumu víc než jedna třetina obyvatel. Mezi autory vede M. Viewegh, A. Christie, K. Čapek, E. M. Remarque a V. Javořická, mezi díly pak *Vejce a já* od B. McDonaldové, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* od J. Haška, *Harry Potter* od J. Rowlingové, *Bible* a *Babička* B. Němcové. Jak je zde patrné, čeští čtenáři mají své stálice, které se jen tak z žebříčků oblíbenosti nedají vytlačit, k těm patří samozřejmě už v předchozích průzkumech tak oblíbená B. McDolandová (milovaná hlavně ženami), E. M. Remarque, A. Christie, ale i J. Hašek (milován hlavně muži). Na přední příčky dosáhlo jen málo nováčků – fenomén *Harry Potter* a překvapivě, oproti výsledkům z předchozích let, *Bible* (nesmíme ale zapomenout, že spektrum odpovědí bylo obrovské a stačilo 11 hlasů, aby se *Bible* dostala na čtvrtou příčku). Souhrnně lze říci, že nejoblíbenější četbou je „téměř výhradně beletrie, ve výrazné většině z 20. a 21. století a v patrné většině od autorů cizích, nečeských.“¹³⁴

Poslední okruh otázek se zaměřil na detailnější čtenářské návyky, tedy na jakých místech, v jakou dobu a jakým způsobem lidé čtou.

- V oblíbených místech na čtení přesvědčivě zvítězilo domácí prostředí (pro 50 % dotázaných to byla první volba) následované postelí (21 %), všechna ostatní místa zůstávají v pozadí a jsou víceméně vyrovnaná. Žádná sledovaná kategorie vyloženě nediferencuje, avšak s množstvím přečtených knih stoupá i „ochota číst všude.“¹³⁵
- Na otázku, jak čtou, nejvíce lidí zvolilo možnost „kdykoli mám čas“ (pro 44 % to byla první volba), pak „s přestávkami“ (30 %) a méně už „jen to zajímavé, přeskakují“ (pro 12 % druhá volba), případně „více knih naráz“ (druhá volba pro 11 %). Čím je čtenář silnější, tím menší má tendenci při čtení přeskakovat a tím spíš má rozečteno více knih najednou, rovněž vyplynulo, že ženy jsou při

¹³⁴ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 118.

¹³⁵ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 125.

četbě pečlivější a vytrvalejší než muži, kteří čtou spíš nesoustavně jen to, co je zaujme.

Reprezentativní výzkum Akademie věd a Národní knihovny mezi populací starší 15 let ukázal, že vztah Čechů ke knize je silný – pouze 17 % nepřečte za rok ani jednu knihu, je mezi nimi také mnoho těch, kteří přečtou třináct a více knih. Potvrdil se významný rozdíl mezi pohlavími, a to prakticky ve všech zkoumaných oblastech. Ženy jsou obvykle silnějšími čtenářkami, také si kupují více knih, chodí více do knihoven, také mají od knih poněkud jiná očekávání (vzhledem ke svému spíše emocionálnímu zaměření), což se projevuje i výraznou preferencí beletrie na úkor odborné četby či literatury faktu, které jsou naopak preferovány muži. Ženy jsou v neposlední řadě též pečlivějšími čtenářkami a obecně lze říci, že mají ke knihám citovější vztah než muži, kteří je vnímají především jako nástroj vzdělávání a informování. Trávníček k tomu ještě dodává, že v tomto případě je „na vině“ vzdělání – mezi ženami převažují středoškolačky, kdežto mezi muži je více vyučených.¹³⁶

Vzdělání je nejvíce diferencující – přelomovým bodem je v tomto případě maturita, lidé s maturitou a vysokoškoláci se přístupem ke knihám výrazně liší od těch, kteří na maturitu nedosáhli. Mezi lidmi s vysokoškolským diplomem je pouze 5 % nečtenářů (u středoškoláků 10 %), kdežto u jedinců bez maturity je to celých 32 %. Avšak také se ukázalo, že u opravdu silných čtenářů vzdělání zas tak zásadní roli nehraje – zkrátka, čtení jako vášeň prochází všemi socio-demografickými kategoriemi, intenzivním čtenářem se může stát kdokoli, pokud k tomu má vhodné podmínky.

Třetí největší diferencující činitel je věk, ten se ale pochopitelně váže i na příjem (a ten zase na vzdělání), např. nejvíce knih se nakupuje ve středním věku, protože to je období, kdy lidé obvykle nejvíce vydělávají. Mladí lidé – studenti – jsou zase nejčastějšími návštěvníky knihoven. Zajímavá je v tomto směru generace starší 55 let – vyznačuje se tím, že „je v ní jak největší počet nečtenářů, tak největší počet *čtenářů vášnivých*. V průměrném počtu přečtených knih tato generace jednoznačně vede (20 knih; mladší – 15, střední – 14,5).“¹³⁷

¹³⁶ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 161.

¹³⁷ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 162.

V roce 2010 se konal tento průzkum podruhé, a byť už nespadá do časového období vymezeného tématem této bakalářské práce, uvádíme jej pro úplnost i pro důležité zaznamenání změn, které postihl.

3.10 Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize 2010

Druhé kolo nejrozsáhlejšího průzkumu čtenářů bylo opět projektem Ústavu pro českou literaturu Akademie věd a Národní knihovny. Šetření bylo opět reprezentativní pro českou populaci starší 15 let, kontrolované znaky byly totožné s předchozím průzkumem, sledoval se tedy věk, pohlaví, ekonomická aktivita, velikost místa bydliště a kraj, v němž se nachází. Vzorek čítal 1550 respondentů a sběr dat byl uskutečněn v červnu 2010. Jak už víme, první šetření bylo orientované na knihovny, toto se pak zaměřilo na beletrii a v roce 2013 to bude knižní trh. Dotazník až na výše zmíněnou malou obměnu obsahoval totožné otázky. Kniha shrnující a analyzující výsledky průzkumu vyjde pravděpodobně na podzim roku 2011, zatím se stručné informace objevily v časopisech *Grand Biblio* (konkrétně v číslech 11/12 z roku 2010 a 1/2011) a *Host* (taktéž v prvním čísle roku 2011). Pro tuto kapitolu také využíváme informace obsažené v prezentaci Jiřího Trávnička, z tiskové konference z 29. září 2010¹³⁸.

Pokud jde o kategorii čtenář/nečtenář, nadále platí, že za čtenáře je považován ten, kdo přečetl v průběhu uplynulého roku alespoň jednu knihu. Uvedeme zde některá základní zjištění, už dopředu je však možné říct, že oproti výsledkům tři roky starým je pro ty nynější charakteristický všeobecný *pokles*.

Snížil se počet čtenářů – z 83 % na 79 %. Tento pokles je pak nejpatrnější u mladších lidí – z respondentů ve věku 25-34 let bylo čtenářů 81 %, o tři roky později však 74 %, ve věkové kategorii 35-44 let se pak počet zmenšil z 87 % na 80 %. Stále jsou silnějšími čtenářkami ženy, i když i u nich se pochopitelně počty snížily, roku 2010 tak bylo žen-čtenářek 85 % a mužů-čtenářů jen 73 %. Nejmarkantnější pokles čtenářů pak nastal u lidí s nejnižším příjmem (do pěti tisíc korun) – ze 78 % na 62 %.

Výrazně se snížilo také množství lidí, kteří za uplynulý rok koupili aspoň jednu knihu – ze 71 % na 46 % (stejně tak poklesl průměrný počet zakoupených knih – z 6,6 na 5 svazků, a

¹³⁸ K dispozici online na http://www.ucl.cas.cz/images/stories/tiskove_zpravy/Tiskovka_CTENARI_zari_2010.pdf

tím pádem i průměrná částka vydaná ročně za knihy – z 1303 Kč na 1214 Kč). Mírně poklesl počet lidí, kteří navštívili přinejmenším jedenkrát veřejnou knihovnu – ze 40 % na 38 % (opět je tu výrazný rozdíl v genderu, k návštěvníkům knihoven se řadí 47 % žen a jen 28 % mužů; samozřejmě do knihoven stále nejvíce chodí mladí lidé do 25 let – studenti, a také osoby starší 55 let). Překvapivě se snížil i průměrný počet svazků v domácí knihovně – z 274 na 245. Tyto skutečnosti jsou důkazem dopadu světové ekonomické krize na český knižní trh, lidé – kromě toho, že se snaží spíše šetřit – jsou také od nákupu knih odrazováni jejich neustále rostoucí cenou, před investováním do literatury dávají přednost poněkud více k životu nutným komoditám.

Jediný ze základních údajů, který se zvýšil, je množství přečtených knih za rok – 16,1 na 17,3, takže asi o jeden titul; opět se jako nejhrolivější čtenáři ukázali lidé nad 65 let, ti přečtou ročně v průměru 22 knih. Paradoxně se však snížil čas, který denně trávíme čtením, v roce 2007 to bylo 41 minut, o tři roky později 38 minut (o dvě minuty se snížil i čas věnovaný četbě novin a časopisů).

Podívejme se ještě na rozložení typů čtenářů: už víme, že počet *nečtenářů* se zvýšil na 21,2 %, *sporadických čtenářů* (ti, kteří přečtou ročně jednu až šest knih) je v populaci 32,4 % (před třemi lety 39 %), *pravidelných čtenářů* (sedm až dvanáct knih) je 17 % (předtím 16%) a konečně počty *čtenářů častých* (více než třináct knih) zůstaly stejné – 29 %. Trávníček nicméně upozorňuje na to, že vzrostl počet vysoce nadprůměrných čtenářů, byť třeba jen mírně, např. procento *vášnivých čtenářů* (tedy těch, jež přečtou za rok více než padesát knih) se zvýšilo z 6 na 6,5. Avšak i takovýto nárůst může zahýbat celkovými výsledky, proto se také v číslech celé populace zvýšil počet ročně přečtených knih. Shrnout se to dá asi tak, že „kulturně nejbohatší zbohatli a kulturně nejchudší zchudli. Jinak řečeno: mírně přibylo jak nečtenářů, tak i čtenářů vášnivých.“¹³⁹

Stálíci v srdcích čtenářů zůstávají spisovatel Michal Viewegh a Betty McDonaldová, jejíž kniha *Vejce a já* je, zdá se, mezi českou populací nejoblíbenější. Za Vieweghem v žebříčku spisovatelů a spisovatelek následují E. M. Remarque, D. Francis, K. Čapek a A. Christie. Mezi další populární tituly patří *Babička* B. Němcové, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* od J. Haška, *Egyptan Sinuhet* M. Waltariho a *Bible* – česká čtenářská konzervativnost je tedy v tomto ohledu opět potvrzena. Do první desítky se dostaly pouze

¹³⁹ TRÁVNÍČEK, Jiří. Jak čteme (2). *Grand Biblio*. S. 34.

dvě novinky – knihy o *Harry Potterovi* a *Šifra mistra Leonarda* od Dana Browna, všechno ostatní jsou knihy známé u nás již celá desetiletí.

Už jsme zmínili, že si tento výzkum vzal za téma beletrii, což je, jak víme, dominantna žen. A výsledky to potvrzují – z 68 % obyvatel, kteří za rok přečtou alespoň jedno beletristické dílo, jich je 78 % žen a jen 57 % mužů. Obě pohlaví také tento typ literatury čtou z jiných důvodů. Ženy čtou beletrii daleko více pro *obohacení vnitřního života* (jejich nejčastější odpověď) a o trochu více pro *relaxaci*, naopak muži berou beletrii (ale i knihy obecně) jako *zdroj informací* a nejvíce pak jako prostředek *relaxace* (u mužů nejčastější volba). Ti, kteří beletrii nečtou, opět jako hlavní důvod uváděli nedostatek času (60 % z nich).

Čtení beletrie se spíše pojí s ekonomicky neaktivní částí života (nutno dodat, že čtení knih obecně je výrazně vyšší v tomto období) – jde o část populace ve věku 15-24 a 55-64 (a více) let. S klesajícím zájmem o beletrii to možná nebude tak zlé – ukázalo se, že z celkového množství ročně přečtených knih, tvoří ty beletristické více než dvě třetiny¹⁴⁰. Z odpovědí na otázku, podle čeho si respondenti vybírají beletristické knihy, vyplynulo, že „muži jsou ve volbě knih o něco většími žánristy a volbu svěřují více náhodě. Proti tomu ženy volí knihy více podle autora a také jsou více než muži ovlivnitelné zvnějšku – dají na doporučení jiných.“¹⁴¹ Byť se lidé všeobecně nejčastěji rozhodují podle žánru literárního díla, jméno autora je nejvíce diferencující, jak píše Trávníček, zacílenější jedinci, kteří si více hlídají (a více se zamýšlejí nad tím), co čtou, určovali právě kategorii autora jako zásadní pro svůj výběr knih.¹⁴² Z předchozího výzkumu zůstala současná oddechová beletrie coby nejpobulárnější typ literatury – ke druhému konci škály se zjevně blíží poezie, šetření prokázalo, že celá polovina obyvatel ji nikdy nečte (my už ale víme, že poezie je elitní typ literatury a pravidelně ji čte jen velice malé procento lidí).

Tento průzkum byl více než jeho předchůdce zaměřen na Internet, přičemž se snažil zjistit, jaké online texty se čtou, jaký to má vliv na čtení papírových knih a jaká je korelace mezi jednotlivými typy čtenářů a jejich využíváním Internetu. Výsledná data ukázala, že nejvíce na Internetu čteme zprávy (53 % respondentů; více muži), navštěvujeme fóra a diskuse (16 %; více mladí a lidé s nižším vzděláním) a sledujeme i komentáře a blogy (10 %; opět mladí a méně vzdělaní). Beletrii online nečte téměř nikdo. Jestliže průzkum z roku 2007

¹⁴⁰ TRÁVNÍČEK, Jiří. Jak čteme (2). *Grand Biblio*. S. 34.

¹⁴¹ TRÁVNÍČEK, Jiří. Jak čteme (2). *Grand Biblio*. S. 35.

¹⁴² IBIDEM.

ukázal, že Internet a čtení knih se neovlivňují, o tři roky později se už určitý vztah prokázal – a to pozitivní. Jinými slovy, silní čtenáři jsou také častými uživateli Internetu.¹⁴³ Pro budoucnost papírových knih je důležité prohlášení 67 % respondentů, že nesouhlasí s tvrzením: „Nepotřebuji už knihy v podobě tištěné (papírové), dokážu si představit, že bych je četl pouze v podobě elektronické (na obrazovce počítače, čtečky nebo displeji mobilu)“. Zvýšil se také počet lidí nakupujících knihy přes Internet – nyní je to 21 %.

Dva průzkumy provedené pod hlavičkou Akademie věd a Národní knihovny nám přinášejí první reprezentativní srovnání, byť pouze za tři roky. Není tedy jisté, zda jde o skutečný trend, nicméně jedním ze stěžejních zjištění je posilování pozice Internetu v nakupování knih i v informování se o knihách. Zřejmě nejen vinou obav z ekonomické krize se začaly povážlivě rozvírat nůžky mezi čtenáři a nečtenáři a pak také mezi čtenáři slabými a silnými. Jak už jsme jednou zmínili – ti, kteří hodně četli už předtím, čtou nyní stejně nebo ještě víc, ti, kteří se knihám tolik nevěnovali, nyní čtou méně nebo vůbec. Jedná se pochopitelně hlavně o lidi s nižším vzděláním, z malých měst a s nízkým platem, kteří jsou v době finanční nejistoty vůči četbě nejvíce znevýhodněni. Vzdělanější lidé z velkých měst si svůj čtenářský standard dokázali udržet. Trend „vyhraňování se“ je rozhodně třeba nadále sledovat a bylo by též záhodno věnovat zvýšenou pozornost (a podporu) čtenářství dětí a dospívajících, o němž si více řekneme v následující kapitole.

3.11 Výzkumy čtenářské gramotnosti u dospívajících – PISA

Přibližně od poloviny 90. let u nás probíhají různé mezinárodní srovnávací výzkumy zaměřené na čtenářskou gramotnost školních dětí. Největším z nich je PISA - Program pro mezinárodní hodnocení studentů, který probíhá na celém světě od roku 2000 a je zaměřen na mládež ve věku 15 let z různých typů škol. Výzkum PISA pořádá organizace OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj), jež zaštiťuje ekonomicky nejrozvinutější státy světa. PISA se však nezaměřuje pouze na čtenářskou gramotnost, má celkem tři tematické okruhy, z nichž další dva jsou matematika a přírodní vědy. Opakuje se každé tři roky, přičemž v každém kole je jedno z témat vyzdvíženo. Skrze výsledky se pak posuzuje nejen úroveň školství v dané zemi, ale hlavně schopnost žáků úspěšně se uplatnit (prosadit)

¹⁴³ TRÁVNÍČEK, Jiří. Jak čteme (2). *Grand Biblio*. S. 35.

v běžném životě.¹⁴⁴ Děti dostanou přibližně dvouhodinový test, v němž pracují s různými typy textů – „vyprávění, výklad, popis, polemický text, ale též instrukce, grafy, tabulky, obrázky, mapy, formuláře nebo reklamní letáky“¹⁴⁵ – a mají prokázat své čtenářské dovednosti, mezi něž patří „porozumění hlavní myšlenky textu, jeho sdělení či účelu, získávání informací z textu, vytvoření vlastního stanoviska k prezentovanému sdělení a jeho obhajoba, posouzení formy textu ve vztahu k jeho účelu apod.“¹⁴⁶ Součástí šetření je také dotazník, v němž vyplňují své personálie, charakterizují své rodinné prostředí a třeba i školní výuku, celkovou atmosféru ve škole apod.

Výzkum se dosud zopakoval čtyřikrát (další kolo se uskuteční v roce 2012) a česká mládež v něm každé tři roky v žebříčku klesá. Ukážeme si to na konkrétních výsledcích (budeme uvádět jen výsledky pro čtenářskou gramotnost):

- Rok 2000 – výzkumu se zúčastnilo 32 zemí, z České republiky to bylo 9300 žáků z 250 škol a jejich průměr byl 492 bodů (průměr OECD byl 500), skončili jsme tedy na 19. místě. Rozdíl mezi výsledky 5 % nejlepších a 5 % nejhorších žáků činil 318 bodů, průměr zemí OECD byl 331 bodů. Na prvních místech se umístilo Finsko (546), Kanada a Nový Zéland, na posledních Lucembursko, Mexiko a Brazílie (396).¹⁴⁷
- Rok 2003 – tématem byla matematická gramotnost; tentokrát se zúčastnilo už 41 zemí, z ČR 9919 žáků z 260 škol, naše výsledky se mírně snížily na 489 bodů, takže jsme skončili na 24. místě, průměr OECD pak byl 494. Vedlo opět Finsko (543), Korea a Kanada, na posledních místech skončilo Mexiko, Indonésie a Tunisko (375). Co se týče krajů, nejlépe na tom byla Praha a Liberecký kraj, nejhůře Ústecký a Moravskoslezský kraj. Průměrná hodnota rozdílu mezi nejlepšími a nejhoršími byla 328, v ČR 316. Průměrný rozdíl mezi chlapci a dívkami činil 31 bodů.¹⁴⁸

¹⁴⁴ *Výsledky českých žáků v mezinárodních průzkumech 1995-2000*. S. 41.

¹⁴⁵ IBIDEM.

¹⁴⁶ IBIDEM.

¹⁴⁷ Data byla zveřejněna v dokumentu Ústavu pro informace ve vzdělávání *Vědomosti a dovednosti pro život*, Jana Straková a kol., Praha 2002.

¹⁴⁸ Data zveřejněna v dokumentu Ústavu pro informace ve vzdělávání *Učení pro zítřek*, Jana Palečková a Vladislav Tomášek, Praha 2005.

- Rok 2006 – zacíleno na přírodovědnou gramotnost; počet zúčastněných zemí se zvýšil na 57, v ČR test vypracovalo 9016 žáků z 245 škol, naše výsledky byly opět o něco nižší – 483, průměr OECD byl 492, což nás staví na 26. místo. Na těch prvních se umístila Korejská republika (556), Finsko a Hongkong, na posledních Ázerbájdžán, Katar a Kyrgyzstán (285). V ČR celá čtvrtina žáků nevykázala základní čtenářské dovednosti. Z krajů vede Praha a Zlínský kraj, nejvíce zaostávají opět kraje Moravskoslezský a Ústecký.¹⁴⁹
- Rok 2009 – opět se hlavním tématem stala čtenářská gramotnost; posuzováno bylo 65 zemí, u nás se zapojilo 7500 žáků z 290 škol, průměr ČR byl 478, což je pro orientaci srovnatelné s Rakouskem a Slovenskem, ale např. Němci, Poláci a Maďaři se umístili lépe. Nejlépe si v žebříčku vede Korejská republika (539), Finsko a Kanada, nejhůře Panama, Ázerbájdžán a Kyrgyzstán (354). Česká republika je jednou z pěti zemí (spolu s Austrálií, Irskem, Rakouskem a Švédskem), kde došlo k největšímu zhoršení výsledků od prvního výzkumu (u nás o 13 bodů).¹⁵⁰ Pro výsledky tohoto ročníku je charakteristické velké prohloubení rozdílů. Rozdíl mezi chlapci a dívkami se zvětšil na 48 bodů, celosvětový průměr je přitom 39. Chlapci se zhoršili o 17 bodů na 456, dívky o 6 bodů na 504, druhé úrovně (z pěti) na výsledkové škále nedosáhlo dokonce 30,8 % chlapců a jen 14,3 % dívek. Zvětšilo se procento čtenářsky téměř negramotných žáků – na 23 %, na čemž se podílejí především zhoršující se chlapci. Prohloubily se i rozdíly mezi gymnazisty a žáky základních škol a středních odborných škol. Z krajů tradičně vede Praha, nejhorší je to v krajích Moravskoslezském a Karlovarském. Co je ještě důležitější – zmenšil se *index čtení pro radost*, ten se vypočítává na základě odpovědí žáků na dotazníkové otázky, jako *Čtu pouze, když musím* nebo *Rád mluvím s ostatními lidmi o knihách*. U nás (a v Portugalsku) se tato hodnota nejvíce snížila – o 17 % a ze zemí OECD jsme tak na tom nejhůře.¹⁵¹

¹⁴⁹ Data zveřejněna v dokumentu Ústavu pro informace ve vzdělávání *Hlavní zjištění výzkumu PISA 2006*, Jana Palečková a kol., Praha 2007.

¹⁵⁰ PALEČKOVÁ, Jana; TOMÁŠEK, Vladislav; BASL, Josef. *Hlavní zjištění výzkumu PISA 2009*. S. 7.

¹⁵¹ PALEČKOVÁ, Jana; TOMÁŠEK, Vladislav; BASL, Josef. *Hlavní zjištění výzkumu PISA 2009*. S. 32.

Co to všechno znamená? Především to, že se i na výzkumech PISA potvrzuje zvětšování rozdílů – ti, kteří dokážou efektivně pracovat s textem, rozumí mu a téměř jistě také více čtou, se neustále zlepšují, naopak slabší čtenáři se zhoršují a rovněž jejich vztah ke čtení je negativnější (viz *index čtení pro radost*). Rozdíly mezi dívkami a chlapci jsou opravdu markantní, a byť platí pro všechny země, u nás se projevují více. Je však třeba dodat, že chlapci jsou zase lepší v matematických úkolech, v přírodovědné gramotnosti jsou pak obě pohlaví vyrovnaná. Mezi školami jsou rovněž obrovské rozdíly – neúspěšnější jsou víceletá gymnázia, nejméně zvláštní školy a školy s nematuritními obory. Jako nesmírně důležité pro rozvoj zájmu o vzdělání a tedy i četbu se potvrdilo (dle výsledků dotazníků) rodinného zázemí – děti ze vzdělanějších a bohatších rodin spíše odcházejí už v raném věku na výběrové školy, kde si své znalosti a dovednosti upevňují, kdežto „znevýhodněné“ děti takovou možnost nemají, lze tedy říct, že působení škol „zesiluje sociální, kulturní a ekonomické nerovnosti“¹⁵². Často se v tomto směru hovoří o „velké sociální selektivitě českého školského systému.“¹⁵³

Příčin růstu rozdílů nejen mezi čtenáři a nečtenáři je celá řada a vydalo by na samostatnou práci je analyzovat. Rodina i škola v nich každopádně hrají zásadní roli. Pokud rodiče chtějí vést své děti ke vzdělání (lásce ke čtení, čtenářské gramotnosti...), měli by je seznámit s knihami již v útlém věku a cíleně jejich čtenářství rozvíjet nejen vhodným výběrem literatury, koníčků a omezením např. sledování televize, ale především vlastním příkladem. Už víme, že *přinutit* číst nikoho nelze, kdo ale chce někoho ke čtení *přivést*, musí se nejprve zastavit u sebe a zvážit vlastní čtenářské návyky. České školství, byť není úplně nekvalitní, rozhodně není ani kreativní a vztah ke knihám u potenciálních čtenářů často spíše dusí, než rozvíjí. I když nemůže zcela zachránit, co napáchala rodina, může aspoň přispět – např. pravidelným procvičováním práce s textem – k rozvoji čtenářské gramotnosti. Žijeme v době informačně zcela přesycené a umět pochopit, analyzovat a zvolit si, co je pro nás důležité ze zpráv a tisíců dalších textů, které se na nás denně valí, je naprosto zásadní. Výsledky výzkumů PISA je proto třeba brát jako upozornění k rychlé změně některých zavedených postupů a rozhodně by se neměly podceňovat.

¹⁵² KOUCKÝ, Jan a kol. *Učení pro život*. S. 14.

¹⁵³ PALEČKOVÁ, Jana a kol. *Hlavní zjištění výzkumu PISA 2006*. S. 15.

4. SOUHRN ZJIŠTĚNÍ ČTENÁŘSKÝCH PRŮZKUMŮ

V této, poslední kapitole shrnuje nejdůležitější informace o čtenářských průzkumech s výjimkou výzkumů PISA, které poněkud vybočují svým zaměřením na čtenářskou gramotnost, a srovnali jsme je již v podkapitole 3.11. Shrnout jednotlivé údaje není tak složité jako je porovnat. Kromě dvou na sebe navazujících šetření z let 2007 a 2010 každý průzkum kladl trochu odlišné otázky, byl zaměřen na jinou složku čtenářství a vztahu ke knihám. Jak ukazují následující tabulky, nebylo běžné dokonce ani to, aby průzkum zjišťoval, kolik knih měsíčně/ročně respondenti přečtou (je ale nutné dodat, že ne pokaždé to bylo potřeba). Lze tedy spíše porovnávat obecná zjištění či sledovat některé tendence, než vysledovat, jak se měnilo procento *čtenářů* v populaci. Největší kámen úrazu jsou ale výběrové soubory – většinou byly vybrány náhodně, bez použití socio-demografických kritérií, případně je vzorek příliš malý nebo jej tvoří úzce vymezená, specializovaná skupina. Proto když v tabulce u průzkumu uvádíme, že je *reprezentativní* (což nebylo vždy jednoduché určit), znamená to, jak znovu upozorňujeme, že jeho výsledky lze zobecnit jen a pouze na daný výběrový soubor a nikoliv na celou populaci.

Co tedy lze vysledovat z uvedených čtenářských průzkumů? Zjištění by se dala rozdělit na *tradiční* a *současná*. K tradičním se určitě řadí rozdíl v genderu – ženy čtou více než muži, také knihy více kupují a chodí častěji do knihoven (již jsme se zmínili, že tento jev má souvislost s rozdílným vzděláním mužů a žen), největší podíl na tom, zda člověk po knize sahá pravidelně má ovšem vzdělání – čím jsou lidé vzdělanější, tím menší je mezi nimi procento nečtenářů. Dlouhodobě se ukazuje český čtenářský konzervatismus – byť se čas od času na trhu objeví nový bestseller, který pronikne i do dlouhodobějších žebříčků popularity, největší knižní hity, evergreeny, zůstávají stejné. Patří k nim hlavně knihy americké spisovatelky Betty McDonaldové *Vejde a já* a *Co život dal a vzal*, dílo E. M. Remarqua (především *Tři kamarádi*), Haškovy *Osudy dobrého vojáka Švejka* a samozřejmě také dílo nejpopulárnějšího českého spisovatele Michala Viewegha. Ukazuje se také, že při vybírání knih se Češi nejvíce spoléhají na doporučení svých blízkých, i když opět platí, že čím je čtenář silnější, tím více dá i třeba na literární kritiky a jiné informační zdroje. Vliv rodiny na rozvoj čtenářství je zcela zásadní, převážná většina silných čtenářů uvádí, že se doma četlo, případně, že měli doma hodně knih, rodiče jim četli, když byli malí apod. Škola v tomto

směru už zázraky většinou neudělá, může jen podpořit malého čtenáře v prohloubení jeho zájmu, nečtenáře ale ke knize spíše nepřivede. Za tradiční lze považovat také nepřehlednost knižního trhu pro mnoho lidí, hodnotná literatura bojuje (a často prohrává) o pozornost s všemožnými celosvětovými bestsellery, které disponují promyšlenější marketingovou strategií. Charakteristický je i úbytek beletrie nejen v knižní produkci, ale částečně též ve čtenářských preferencích, lidé čím dál více volí odbornou literaturu, platí také, že četba slabších čtenářů se spíše skládá z tohoto typu literatury než z beletrie.

Mezi současné trendy se řadí čtenářské vyhraňování se – silní čtenáři čtou stále více, slabší naopak pořád méně. Tento trend je velice pozvolný, nicméně jasně patrný a zatím nelze určit, jak se bude vyvíjet dál, resp. jak daleko zajde. Již jsme zmínili v kapitole o knižním trhu, že jediné, co se na tomto poli zvyšuje, jsou ceny knih, lidé jich kupují o něco méně, přesto se ale mírně zvýšil i počet ročně přečtených titulů (což zřejmě souvisí právě s vyhraňováním – čísla navyšují silní čtenáři). Přes Internet se pořád knihy nenakupují tolik jako v jiných zemích, přesto v tomto směru nabývá na významu, rovněž se ukazuje, že oproti předpokladům od čtení neodvádí, někdy je tomu spíše naopak. Nahradil však referenční příručky – především mladí lidé už jen sotva kdy listují v encyklopedii či slovníku, pravděpodobnější je, že si potřebné informace najdou na Internetu.

Závěrem je vhodné uvést, v čem Češi coby čtenáři vynikají nad ostatními evropskými národy. Je k tomu dobrý důvod, neboť skutečně jsme v počtu čtenářů v populaci vysoko nad průměrem. Celoevropské průzkumy zaměřené na knižní chování nejsou příliš časté, většinou pokrývají celou kulturu, nejen čtení. V roce 2002 byl ještě mezi 15 členskými státy Evropské unie stanoven průměrný počet *nečtenářů* 42 %¹⁵⁴, v české populaci jich bylo v roce 2010 jen 21 %. To nás staví na úroveň nejhorlivějších čtenářů v Evropě – Skandinávců. Už jsme také zmínili, že i co do množství vydaných knih na obyvatele jsme na evropské špičce. Navíc se u nás nepotvrzují některé, jinde obvyklé trendy, například poslední dva celostátní čtenářské průzkumy neprokázaly, že by u nás s postupujícím věkem ubývalo čtenářů, ani že nejvíce se čte ve velkých městech a nejméně na venkově. Lze tedy tvrdit, že čtenářství je u nás v některých ohledech univerzálnější.

V následujících tabulkách tedy naposledy shrnujeme základní data a zjištění českých čtenářských průzkumů:

¹⁵⁴ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* S. 132.

Název	Návštěvníci veřejných knihoven	Výzkum čtenářské recepce krásné literatury	Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu
Rok výzkumu	1982-1988 (3 cykly)	1989-1991 (3 cykly)	1994
Kdo zadal	Státní knihovna	Státní knihovna	FSV UK
Charakter výzkumu	Reprezentativní	Reprezentativní	Reprezentativní
Povaha výzkumu	Kvantitativní	Kvantitativní	Kvantitativní
Základní soubor	1. návštěvníci vybraných knihoven 2. odběratelé nabídkového seznamu <i>Rozlet</i> 3. byla analyzována data z knihoven	Data o půjčkách knih z vybraných knihoven	Čtenáři <i>Nových knih</i>
Výběrový soubor	1. 1000 respondentů 2. 1200 respondentů 3. data z knihoven	1. 400 záznamů 2. 450 záznamů 3. 800 záznamů	1200 respondentů (z toho 200 respondentů v kontrolním souboru)
Kontrolované znaky	1. pohlaví, věk, vzdělání, profese 2. a 3. žádné	Relativní četnost vzhledem k počtu záznamů z knihoven	Žádné v hlavním souboru 2. nespecifikovaná socio-demografická kritéria
Lokalita	Československo	Čechy a Morava	ČR
Procento čtenářů ve vzorku	Pravděpodobně 100 %	Nestanoveno	Pravděpodobně 100 %
Průměrný počet přečtených knih za rok / měsíc	60 % přečte 2-4 knihy za měsíc	Nestanoveno	Nestanoveno
Průměrný počet ročně /měsíčně zakoupených knih	1-2 měsíčně	Nestanoveno	Asi 2 měsíčně
Navštěvují knihovnu	50 % ano	Nestanoveno	53,7 % ano
Hlavní zdroj knih	Veřejná knihovna, vlastní knihovna	Nestanoveno	Veřejná knihovna
Preferovaný typ literatury	Oddechová beletrie, žánr psychologická próza	Oddechová beletrie, žánr psychologická próza	Román, literatura faktu, populárně naučná literatura
Preferovaný autor	V prvním cyklu: J. Hašek, E. M. Remarque, B. Němcová	A. Hailey, J. Herriot, Z. Frýbová	A. Hailey, D. Francis, Z. Frýbová
Preferované dílo	V prvním cyklu: Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války (Hašek), Tři kamarádi (Remarque), Babička (Němcová)	Z neznámých důvodů (Frýbová), Zvěrolékař mezi nebem a zemí (Herriot), Vekslák (P. Frýbort)	Nestanoveno

Tabulka č. 1: Čtenářské průzkumy 1982-1994

Název	Výzkum souč. stavu četby a příjmu liter. děl 14-18letými čtenáři	Veřejná knihovna očima veřejnosti	Čtenářský průzkum nakladatelství Adonai
Rok výzkumu	1994	1996	2001
Kdo zadal	Jitka Pourová	Ministerstvo kultury ČR, Národní knihovna ČR	Nakladatelství Adonai
Charakter výzkumu	Spíše nereprezentativní	Reprezentativní	Nereprezentativní
Povaha výzkumu	Kvantitativní	Kvantitativní	Kvantitativní i kvalitativní
Základní soubor	Lidé ve věku 14-18 let, návštěvníci Městské knihovny v Praze	Populace ČR starší 18 let	Náhodně oslovení chodci
Výběrový soubor	200 respondentů	1135 respondentů	742 respondentů
Kontrolované znaky	Žádné (pouze orientačně pohlaví a věk)	Pohlaví, věk, vzdělání, velikost bydliště, kraj	Žádné
Lokalita	Městská knihovna v Praze	ČR	ČR, hlavně Praha
Procento čtenářů ve vzorku	Pravděpodobně 100 %	81 %	89 %
Průměrný počet přečtených knih za rok / měsíc	Nestanoveno	1-2 knihy měsíčně	Průměrně 10 knih ročně
Průměrný počet ročně /měsíčně zakoupených knih	Nestanoveno	Nestanoveno	Nestanoveno
Navštěvují knihovnu	100 % ano	30 % ano	Nestanoveno
Hlavní zdroj knih	Veřejná knihovna	Knihkupectví	Nestanoveno (otázka se týkala toho, kde nejčastěji <i>nakupují</i> knihy)
Preferovaný typ literatury	Beletrie, žánr detektivní, historická a společenská próza	Beletrie, oddechová literatura, detektivky	Beletrie, společenská próza, „populární historie“
Preferovaný autor	Nestanoveno	Nestanoveno	D. Steel, B. McDonald, J. Collins, E. M. Remarque
Preferované dílo	Nestanoveno	Nestanoveno	Nestanoveno

Tabulka č. 2: Čtenářské průzkumy 1994-2001

Název	Jak čtou české děti	Výzkum čtenářů jako uživatelů informačních institucí...	Obyvatelé ČR a jejich vztah ke knize
Rok výzkumu	2002	2006	2007
Kdo zadal	Gabal, Analysis & Consulting	Irena Prázová	Ministerstvo kultury ČR, Národní knihovna ČR, Ústav pro českou literaturu AV ČR
Charakter výzkumu	Reprezentativní	Spíše nereprezentativní	Reprezentativní
Povaha výzkumu	Kvantitativní	Kvantitativní i kvalitativní	Kvantitativní
Základní soubor	Rodiny s dětmi ve věku 10-14 let	Návštěvníci určitých informačních institucí	Populace ČR starší 15 le
Výběrový soubor	1092 respondentů	302 respondentů	1551 respondentů
Kontrolované znaky	Pohlaví a věk dítěte, typ školy, vzdělání rodičů, velikost místa bydliště a kraj	Žádné	Pohlaví, věk, ekonomická aktivita, velikost místa bydliště a kraj
Lokalita	ČR	ČR, hlavně Praha a Brno	ČR
Procento čtenářů ve vzorku	74 % (za čtenáře bylo považováno dítě, které přečte aspoň 1 knihu měsíčně)	Pravděpodobně 100 %	83 %
Průměrný počet přečtených knih za rok / měsíc	1 kniha měsíčně	Nestanoveno	Průměrně 16,1 knih ročně
Průměrný počet ročně /měsíčně zakoupených knih	Nestanoveno	Nestanoveno	6,6 knih ročně
Navštěvují knihovnu	48 % ano	100 % ano	40 % ano
Hlavní zdroj knih	Domácí knihovna	Veřejná knihovna (v daném kontextu)	Knihkupectví
Preferovaný typ literatury	Beletrie, dobrodružná literatura, fantasy	Nestanoveno (v daném kontextu literatura odborná)	Současná oddechová beletrie
Preferovaný autor	J. K. Rowling, J. R. R Tolkien, B. Němcová	Nestanoveno	M. Viewegh, A. Christie, K. Čapek
Preferované dílo	Série o Harrym Potterovi (Rowling), Pán prstenů (Tolkien), Babička (Němcová)	Nestanoveno	Vejce a já (McDonald), Osudy dobrého vojáka Švejka... (Hašek), série o Harrym Potterovi (Rowling)

Tabulka č. 3: Čtenářské průzkumy 2002-2007

Název	Obyvatelé ČR a jejich vztah ke knize
Rok výzkumu	2010
Kdo zadal	Ministerstvo kultury ČR, Národní knihovna ČR, Ústav pro českou literaturu AV ČR
Charakter výzkumu	Reprezentativní
Povaha výzkumu	Kvantitativní
Základní soubor	Populace ČR starší 15 le
Výběrový soubor	1550 respondentů
Kontrolované znaky	Pohlaví, věk, ekonomická aktivita, velikost místa bydliště a kraj
Lokalita	ČR
Procento čtenářů ve vzorku	79 %
Průměrný počet přečtených knih za rok / měsíc	17,3 knih ročně
Průměrný počet ročně /měsíčně zakoupených knih	5 knih ročně
Navštěvují knihovnu	38 % ano
Hlavní zdroj knih	Knihkupectví
Preferovaný typ literatury	Současná oddechová beletrie
Preferovaný autor	M. Viewegh, E. M. Remarque, D. Francis
Preferované dílo	Vejce a já (McDonald), Osudy dobrého vojáka Švejka... (Hašek), Babička (Němcová)

Tabulka č. 4: Čtenářský průzkum 2010

ZÁVĚR

Tato bakalářská práce se zabývala vývojem čtenářství v České republice (a Československu), od předrevolučních let až do současnosti, přičemž se opírala o čtenářské průzkumy s důrazem na šetření uskutečněná od roku 1990. Zajímali nás obecně vztah lidí – především skupiny *čtenářů* – ke knize, jejich čtenářské návyky a preference, chování na knižním trhu, využívání knihoven apod. Věnovali jsme se také výzkumům dětských a dospívajících čtenářů, zhodnotili jsme, jak si čeští studenti a žáci vedou v mezinárodních výzkumech PISA, jež se zaměřují na čtenářskou gramotnost.

V první kapitole jsme rozebrali různé možnosti dělení čtenářů, čímž jsme chtěli určit obecnou definici čtenáře. Dále jsme se zamýšleli nad postavením knihy ve společnosti, její úlohou a významem, a snažili jsme se relativizovat teorie o možném zániku knihy vlivem elektronických médií. V poslední části jsme pak shrnuli vývoj českého knižního trhu od roku 1989 a charakterizovali jsme jeho současnou situaci.

Následující pasáž obecně vysvětlovala, v čem spočívá sociologický výzkum, jaké jsou jeho možnosti a omezení. Popsali jsme jeho nejdůležitější fáze a definovali zásadní pojmy, které jsme později užívali při analýze čtenářských průzkumů. Neopomenuli jsme ani zdůraznit problematické aspekty zkoumání čtenářství, tedy zhodnotit jejich spolehlivost.

V další obsáhlé kapitole jsme rozebrali jednotlivé průzkumy čtenářství – specifikovali jsme, jakým způsobem byly realizovány, kdo je provedl, na co se zaměřily, kolik měly respondentů atd., stejně tak jsme uvedli některé jejich výsledky a pokusili jsme se je zasadit do kontextu doby a posléze i navzájem porovnat. Závěrečná kapitola pak shrnuje základní informace o těchto výzkumech, i jejich vybraná zjištění. Rovněž zde vyjmenováváme tradiční i současné trendy ve vztahu čtenářů ke knihám a přinášíme stručné souvislosti s evropským čtenářstvím.

SUMMARY

This bachelor thesis dealt with the development of readers' habits in the Czech Republic (and Czechoslovakia), from the pre-revolution years to the present days. It is based on readers surveys – primarily those carried out since 1990. We were interested in the general relation between people – mainly the group of *readers* – and the book, their reading habits and preferences, behavior on the book market, use of libraries etc. We also treated surveys focused on children and teenagers; we assessed and compared the results of Czech pupils and students in major international researches PISA which aim to evaluate the reading literacy.

In the first chapter we discussed various possibilities of dividing readers in search of a universal definition of the reader. Then we addressed book's position in a society, its role and significance, and we strived to challenge theories which assume possible disappearance of the book because of electronic media. In the last part we summarized the evolution of Czech book market since 1989 and we characterized its present situation.

Next chapter explained the essentials of a sociological research, its possibilities and limits. We described its most important phases and defined key terms which we were using later while analyzing the readers surveys. We did not omit to stress the problematical aspects of examining reading thus assessing the reliability of such researches.

In the following chapter we dealt in length with individual surveys – we specified how they were carried out, who executed them, on what areas they were focused, how many respondents they had etc. We also listed some of their results and attempted to put them in context as well as compare them. The final chapter summarizes essential information about these surveys and their selected outcome. Traditional and current trends in reading and reader-book relation are included and we end by a brief comparison of Czech and European reading habits.

POUŽITÁ LITERATURA

KNIHY:

- BAYARD, Pierre. *Jak mluvit o knihách, které jsme nečetli*. Vydání první. Brno: Host, 2010, 208 s. ISBN 978-80-7294-367-8.
- CARRIÈRE, Jean-Claude; ECO, Umberto; de TONNAC, Jean-Philippe. *Knih se jen tak nezbavíme*. Vydání první. Praha: Argo, 2010, 238 s. ISBN 978-80-257-0266-6.
- ECO, Umberto. *Šest procházek literárními lesy*. Vydání první. Olomouc: Votobia, 1997, 197 s. ISBN 80-7198-248-2.
- GABAL, Ivan; VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka. *Jak čtou české děti?* Vydání první. Praha: Gabal, Analysis & Consulting, 2003, 54 s.
- HALADA, Jan. *Člověk a kniha*. Vydání první. Praha: Karolinum, 1993, 120 s. ISBN 80-7066-767-2.
- HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. Vydání první. Praha: Československý spisovatel, 1991, 176 s. ISBN 80-202-0281-1.
- CHALOUPKA, Otakar. *Takoví jsme my – čeští čtenáři*. Vydání první. Praha: Adonaj, 2002, 154 s. ISBN 80-86500-53-5.
- JANDOURKOVÁ, Romana. Sociologické metody. IN JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Vydání první. Praha: Portál, 2003, 231 s. ISBN 80-7178-749-3.
- KOUCKÝ, Jan a kol. *Učení pro život*. Vydání první. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2004, 20 s.
- MANGUEL, Alberto. *Knihovna v noci*. Vydání první. Brno: Host, 2009, 360 s. ISBN 978-80-7294-336-4.
- PALEČKOVÁ, Jana a kol. *Hlavní zjištění výzkumu PISA 2006*. Vydání první. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2007, 27 s.
- PALEČKOVÁ, Jana; TOMÁŠEK, Vladislav; BASL, Josef. *Hlavní zjištění výzkumu PISA 2009*. Vydání první. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2010, 52 s. ISBN 978-80-211-0608-6.
- PALEČKOVÁ, Jana; TOMÁŠEK, Vladislav. *Učení pro zítřek*. Vydání první. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2005, 100 s. ISBN 80-211-0500-3.
- PENNAC, Daniel. *Jako román*. Vydání první. Praha: Mladá fronta, 2004, 120 s. ISBN 80-204-1140-2.
- PRÁZOVÁ, Irena. *Výzkum čtenářů jako uživatelů informačních institucí se zaměřením na studenty s preferencí odborných textů*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, katedra mediálních studií. 2008, 183 s. Školitel disertační práce Prof. PhDr. Aleš Haman, DrSc.
- REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociologických výzkumů*. Vydání první. Praha: Grada, 2009, 192 s. ISBN 978-80-247-3006-6.
- STRAKOVÁ, Jana. *Vědomosti a dovednosti pro život*. Vydání první. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2002, 112 s. ISBN 80-211-0411-2.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* Vydání první. Brno: Host, 2008, 208 s. ISBN 978-80-70510-554-0.
- Výsledky českých žáků v mezinárodních průzkumech 1995-2000*. Vydání první. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2002, 62 s.

PERIODIKA:

HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*, 1995, roč. 47, č. 10, s. 369-372.

HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*, 1995, roč. 47, č. 11, s. 414-417.

HALADA, Jan. Čtenářský výzkum jako sonda současného knižního trhu. *Čtenář*, 1995, roč. 47, č. 12, s. 468-470.

HAMAN, Aleš. Výzkum čtenářské recepce krásné literatury v letech 1989-1991. *Česká literatura*, 1993, roč. 41, č. 4, s. 426-445.

POUROVÁ, Jitka. Výzkum současného stavu četby a příjmu literárních děl 14-18letými čtenáři se zaměřením na estetickou funkci. *Čtenář*, 1996, roč. 48, č. 7/8, s. 256-262.

POUROVÁ, Jitka. Výzkum současného stavu četby a příjmu literárních děl 14-18letými čtenáři se zaměřením na estetickou funkci. *Čtenář*, 1996, roč. 48, č. 9, s. 324-327.

POUROVÁ, Jitka. Výzkum současného stavu četby a příjmu literárních děl 14-18letými čtenáři se zaměřením na estetickou funkci. *Čtenář*, 1996, roč. 48, č. 10, s. 370-372.

SODOMKOVÁ, Jana. Veřejné knihovny očima veřejnosti. *Čtenář*, 1997, roč. 49, č. 7/8, s. 246-255.

TRÁVNÍČEK, Jiří. Jak čteme (1). *Grand Biblio*, 2010, roč. 4, č. 11/12, s. 32-33.

TRÁVNÍČEK, Jiří. Jak čteme (2). *Grand Biblio*, 2011, roč. 5, č. 1, s. 34-36.

INTERNET:

BLAŽEK, Luděk. Základní fakta o produkci knih v ČR za rok 2010. *Svaz českých knihkupců a nakladatelů* [online]. 2011 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z [www: http://www.sckn.cz/index.php?p=fakta2010](http://www.sckn.cz/index.php?p=fakta2010).

TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtenáři a čtení v ČR (2010)*. Elektronická prezentace využitá při tiskové konferenci 29. 9. 2010. Dostupné z [www: http://www.ucl.cas.cz/images/stories/tiskove_zpravy/Tiskovka_CTENARI_zari_2010.pdf](http://www.ucl.cas.cz/images/stories/tiskove_zpravy/Tiskovka_CTENARI_zari_2010.pdf).

Výroční zprávy Národní knihovny České republiky dostupné z [www](http://www.nkp.cz/pages/page.php3?nazev=Vyrocni_zpravy&submenu3=59)

http://www.nkp.cz/pages/page.php3?nazev=Vyrocni_zpravy&submenu3=59.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Počet vydaných titulů v letech 1990-2009 v ČR (graf), s. 13.

Příloha č. 2: Čtenářské průzkumy 1982-1994 (tabulka), s. 71.

Příloha č. 3: Čtenářské průzkumy 1994-2001 (tabulka), s. 72.

Příloha č. 4: Čtenářské průzkumy 2002-2007 (tabulka), s. 73.

Příloha č. 5: Čtenářský průzkum 2010 (tabulka), s. 74.